

MAÂRİF SALNAMELERİNE GÖRE 20. YÜZYIL BAŞLARINDA
(1898-1904) AYDIN VİLÂYETİ'NDE EĞİTİM

Çiğdem TAŞ
Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Prof. Dr. Adnan ŞİŞMAN

Afyon
2006

MAÂRİF SALNAMELERİNE GÖRE 20. YÜZYIL BAŞLARINDA
(1898-1904) AYDIN VİLÂYETİ'NDE EĞİTİM

ÇİĞDEM TAŞ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İlköğretim Anabilim Dalı
Danışman: Prof. Dr. Adnan ŞİŞMAN

Afyon
Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Mayıs 2006

YÜKSEK LİSANS TEZ ÖZETİ

MAÂRİF SALNAMELERİNE GÖRE 20. YÜZYIL BAŞLARINDA
(1898-1904) AYDIN VİLÂYETİ'NDE EĞİTİM

Çiğdem TAŞ

İlköğretim Anabilim Dalı

Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

2006

Danışman: Prof. Dr. Adnan ŞİŞMAN

Çalışmada 1898-1904 yılları arasında Osmanlı Devleti'nin bir parçası olan Aydın Vilâyeti'nin eğitim durumu incelenmiştir. Değerlendirme yapılırken dönemin okulları, eğitim programları, öğrenci, öğretmen ve çalışan durumları, bunların cinsiyetleri ve mensup oldukları cemiyetler ile nüfusa oranları ele alınmıştır. Ayrıca eğitimle yakından ilgili olan gazete, kütüphane ve matbaalar ile ilgili bilgiler de verilmiştir. Çalışmada temel nokta ve kaynak olarak Maârif Salnameleri kullanılmıştır. Bu yıllar arasında Aydın Vilâyeti'nin genel eğitim içerisinde önemli bir yere sahip olduğu ve Osmanlı Devlet politikasındaki dalgalanmalar ile yeniliklerin yansımaları hakkında genel verilere ulaşılmıştır. Ayrıca Aydın'ın günümüzdeki eğitimi ile eski dönem arasında kıyaslama yapılmıştır.

ABSTRACT

ACCORDING TO THE MAÂRİF SALNAME EDUCATION IN AYDIN PROVINCE
AT THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY

Çiğdem TAŞ

Management of Primary Education

Afyon Kocatepe University, The Institute of Social Sciences

May 2006

Advisor: Prof. Dr. Adnan ŞİŞMAN

In this study, the situation of education in Aydın Province, which was a part of Ottoman Empire between the years of 1898-1904, was examined. While evaluating the issue, schools, education programmes, living conditions of students, teachers, workers, the community to which they belong, their genders, and also their proportion to population of this term were dealt. Moreover, some information about newspapers, libraries and printing, which were closely related to education, was given.

Maârif Salnameleri were used as the main point and source in the study. Some general knowledge about the fact that Aydın Province had an important position in education between these years was reached. As well as this fact, some other data about the waves of Ottoman State policy and reflection of innovations on Ottoman society was received. At the same time, this study includes a comparison between education in Aydın today and that in old ages.

TEZ JÜRİSİ KARARI VE ENSTİTÜ ONAY SAYFASI**İmza**

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Adnan ŞİŞMAN

Jüri Üyeleri: Prof. Dr. Adnan ŞİŞMAN

Prof. Dr. Lütfi ÖZAV

Yrd. Doç. Dr. M. Murat ÖNTUĞ

.....

Çiğdem TAŞ'ın "*Maârif Salnamelerine Göre 20.Yüzyıl Başlarında (1898-1904) Aydın Vilâyeti'nde Eğitim*" başlıklı tezi 20/06/2006 tarihinde, yukarıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca, İlköğretim Anabilim dalında, Yüksek Lisans tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Eğitim bir milletin ilerleyebilmesi ve çağdaş uygarlık seviyesine çıkmasını sağlayan en önemli yapı taşı niteliğindedir. Eğitimin geçmişten günümüze ilerleyişini araştırıp inceleyen, eğitim tarihini ele alan birçok eser mevcuttur. Osmanlı Devleti'nin eğitim alanındaki ilerlemeleri ve eğitim kurumlarını ele alan bu eserlerin yanı sıra o dönemin eğitim alanındaki önemli gelişmelerine sahip olan Aydın Vilâyeti hakkında pek fazla çalışma mevcut değildir. Özellikle çalıştığımız dönem olan XIX. yüzyıl sonları ile XX. yüzyıl başlarını kapsayan ayrıntılı araştırmalar bulunmamaktadır. Bu nedenle bu alanın eğitim yönünden daha ayrıntılı bir şekilde araştırılmasına, eğitim alanında ne gibi aşamalar geçirdiğinin tespit edilmesine karar verdik.

Çalışmanın amacı, eğitimin ve eğitim kurumlarının bu yıllar arasındaki değişim süreçlerini ve Aydın Vilâyeti'nin bu süreçteki yeri ile önemini incelemek olmuştur.

Tez çalışması yapılırken çeşitli kaynaklardan yararlanılmıştır. Çalışmamızın ana kaynaklarını 1316, 1317, 1318, 1319, 1321 tarihlerini kapsayan Genel Maârif Salnameleri meydana getirmektedir. Bunun yanında konumuzla ilgili çeşitli eserlerden de yararlanılmıştır.

Tezde genel olarak Aydın'ın tarihsel geçmişi, Osmanlı'nın bu dönemdeki ilmi faaliyetleri, XIX. yüzyıl sonu ile XX. yüzyıl başlarında Aydın Vilâyeti'ndeki eğitim kurumları incelenmiştir. Bunun yanı sıra eğitime katkısı olan kurumlardan kütüphane, gazete ve matbaalara da yer verilmiştir. Aydın'daki bu kurumlar ele alınarak Osmanlı'nın genel eğitim politikasına uyum sağlayıp sağlamadığı belirlenmiştir. Ayrıca bu kurumlar arasında yıllara göre karşılaştırmalar yapılabilmesine de olanak sağlanmıştır. Aydın'ın günümüz eğitiminde meydana gelen yeniliklerine de değinilmiştir. Böylece Aydın'ın hem geçmiş hem de günümüzü kapsayan eğitim kurumları ve öğrenci sayıları arasındaki değişimini gösterme imkanı da tanınmıştır.

Tez çalışması sırasında bilgi ve desteklerini esirgemeyen tez danışmanım ve değerli hocam Prof. Dr. Adnan Şişman başta olmak üzere çalışmamda emeği geçen Yrd. Doç. Dr. Nazım Kuruca'ya teşekkürlerimi bir borç bilirim.

Çiğdem TAŞ

Sakarya 2006

ÖZGEÇMİŞ

Çiğdem TAŞ

İlköğretim Anabilim Dalı

Yüksek Lisans

Eğitim

Lisans: 2003 Afyon Kocatepe Üniversitesi, Uşak Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Bölümü

Lise: 1997 Mehmet Akif Ersoy Lisesi

İş/İstihdam

2004 ODTÜ Ülkem Koleji MANİSA (Sosyal Bilgiler Öğretmenliği),

2005 Kızıлтаş İlköğretim Okulu GİRESUN (Sosyal Bilgiler Öğretmenliği),

2006 Geyve Kazımpaşa İlköğretim Okulu SAKARYA (Sosyal Bilgiler Öğretmenliği)

Kişisel Bilgiler

Doğum yeri ve yılı: İzmir, 07 Kasım 1980

Cinsiyet: Kız

Yabancı Dil

İngilizce

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
YÜKSEK LİSANS TEZ ÖZETİ.....	iii
ABSTRACT.....	iv
TEZ JÜRİSİ KARARI VE ENSTİTÜ ONAY SAYFASI	v
ÖNSÖZ	vi
ÖZGEÇMİŞ	vii
İÇİNDEKİLER	viii
TABLolar LİSTESİ	x
GRAFİKLER LİSTESİ	xiii
KISALTMALAR	xiv
GİRİŞ.....	xv

I. BÖLÜM

AYDIN VİLÂYETİ VE EĞİTİM FAALİYETLERİ

A) AYDIN VİLÂYETİ TARİHİNE BAKIŞ	8
B) AYDIN BÖLGESİNDEKİ İLMÎ FAALİYETLER	12
C) OSMANLILARDA XIX. YÜZYIL SONLARINDA EĞİTİM KURUMLARI.....	13

II. BÖLÜM

AYDIN VİLÂYETİ'NDEKİ RÜŞDİYELER, İDADİLER VE MESLEK OKULLARI

A) AYDIN VİLÂYETİ'NDEKİ RÜŞDİYE MEKTEPLERİ	21
B) AYDIN VİLÂYETİ'NDEKİ İDADİ MEKTEPLERİ.....	33
C) AYDIN VİLÂYETİ'NDEKİ MESLEK OKULLARI.....	44
1 İZMİR HAMİDİYE SANAYİ MEKTEBİ	44
2 İZMİR DARÜLMUALLİMİN MEKTEBİ.....	47

III. BÖLÜM

AYDIN VİLÂYETİ'NDEKİ GAYRİ MÜSLİM VE YABANCI MEKTEPLER

A) AYDIN VİLÂYETİ'NDEKİ GAYRİ MÜSLİM MEKTEPLER	50
B) AYDIN VİLÂYETİ'NDEKİ YABANCI MEKTEPLER	61

IV. BÖLÜM

AYDIN VİLÂYETİ'NDEKİ MEDRESELER

A) AYDIN VİLÂYETİ'NDEKİ MEDRESELERDE XX. YÜZYIL BAŞLARINDA EĞİTİM FAALİYETLERİ	70
1) AYDIN SANCAĞI MEDRESELERİ	76
2) DENİZLİ SANCAĞI MEDRESELERİ	88
3) İZMİR SANCAĞI MEDRESELERİ	93
4) MANİSA SANCAĞI MEDRESELERİ	96
a) AKHİSAR	107
b) KIRKAĞAÇ	108
5) MUĞLA SANCAĞI MEDRESELERİ	109

V. BÖLÜM

AYDIN VİLÂYETİ'NDE SOSYAL VE KÜLTÜREL HAYAT

A) KÜTÜPHANELER	114
B) MATBAALAR	116
C) GAZETELER	116
SONUÇ	121
KAYNAKLAR	126
EKLER	130
A) TABLOLAR	130
B) RESİMLER	175

TABLOLAR LİSTESİ

Sayfa

Tablo 1. Osmanlı Devleti'ndeki Eski ve Yeni Mekteplerin Sayıları(1872-1873).	17
Tablo 2. Aydın Vilâyeti Maârif İdaresi ve Rütbeleri (1898).	24
Tablo 3. Aydın Vilâyeti'nde İnas Mekteb-i Rüşdiyelerindeki Muallimler, Talebeler ve Hademeler (H.1313-1314/M.1895-1896).	26
Tablo 4. Aydın Vilâyeti'ndeki Kazalarda Bulunan İnas/Kız Rüşdiye Mektepleri.	27
Tablo 5. Aydın Vilâyeti'nde Rüşdiyeler ve Öğrenci Sayıları (1900).....	28
Tablo 6. Aydın Vilâyeti'nde İnas Mekteb-i Rüşdiyeleri Talebe Sayıları (1900).....	29
Tablo 7. Aydın Vilâyeti'nde Rüşdiyeler ve Öğrenci Sayıları (1901).....	29
Tablo 8. Aydın Vilâyeti'nde İnas Mekteb-i Rüşdiyeleri Talebe Sayıları (1901).....	30
Tablo 9. Aydın Vilâyeti'nde Rüşdiyeler ve Öğrenci Sayıları (1903).....	30
Tablo 10. İnas Mekteb-i Rüşdiyesi (1903).	31
Tablo 11. Yıllara Göre Aydın Vilâyeti'ndeki Rüşdiye ve Talebe Sayıları.....	31
Tablo 12. Yıllara Göre Aydın Vilâyetindeki İnas Mektepleri ve Talebe Sayıları.	32
Tablo 13. İzmir Mekteb-i İdadisi Memurin Kadrosu. (H.1313-1314/M.1896-1896).	36
Tablo 14. İzmir İdadî Mektebi Talebe Sayısı (H.1313-1314/M.1895-1896).....	37
Tablo 15. İzmir İdadi ve Şubesi Mektebi Muallimin Kadrosu (H.1313-1314/M.1895-1896).	38
Tablo 16. Aydın İdadi Mektebinin Muallimin Kadrosu (H.1313-1314/M.1895-1896)..	39
Tablo 17. Manisa İdadi Mektebinin Muallimin Kadrosu (H.1313-1314/M.1895-1896).	40
Tablo 18. Denizli İdadi Mektebinin Muallimin Kadrosu (H.1313-1314/M.1895-1896).	40
Tablo 19. Muğla İdadi Mektebinin Muallimin Kadrosu (H.1313-1314/M.1895-1896). 41	
Tablo 20. Aydın Vilâyeti'nde Bulunan İdadi Mekteplerinde Mevcut Talebe ve Hademe Sayıları (H.1313-1314/M.1895-1896).	41
Tablo 21. Aydın Vilâyeti'nde Bulunan İdadi Mekteplerinde Mevcut Talebe ve Hademe Sayıları (H.1314-1315/M.1896-1897).	42
Tablo 22. Aydın Vilâyeti'nde Bulunan İdadi Mekteplerinde Mevcut Talebe ve Hademe Sayıları (H.1315-1316/M.1897-1898).	42
Tablo 23. Aydın Vilâyeti'nde Bulunan İdadi Mekteplerinde Mevcut Talebe ve Hademe Sayıları (H.1316-1317/M.1898-1899).	43
Tablo 24. Aydın Vilâyeti'nde Bulunan İdadi Mekteplerinde Mevcut Talebe ve Hademe Sayıları (H.1318-1319/M.1900-1901).	43
Tablo 25. Yıllara Göre Aydın Vilâyeti'nde İdadi ve Talebe Sayıları.	44
Tablo 26. İzmir Hamidiye Sanayi Mektebi'nin Leyli Talebe Sayısı.	45
Tablo 27. İzmir Hamidiye Sanayi Mektebi Memurin Kadrosu (1900).	45
Tablo 28. Aydın Vilâyeti'ndeki Gayri Müslim Mekteplerindeki Talebelerin Sayısı (1898).....	52
Tablo 29. Aydın Vilâyeti'nde Gayri Müslimlerin Rüşdi ve İdadi Mekteplerinde Bulunan Toplam Öğrenci Sayısı.	54
Tablo 30. Aydın Vilâyeti Nüfusu (H.1314/M.1896).	54
Tablo 31. Aydın Vilâyeti'ndeki Gayri Müslim Mekteplerinde Talebe Sayıları (1899)..	55
Tablo 32. Aydın Vilâyeti'ndeki Gayri Müslim Rüşdi ve İdadi Mekteplerinde Bulunan Toplam Öğrenci Sayısı (1899).	57

Tablo 33. Aydın Vilâyeti Nüfusu (H.1317/M.1899).....	57
Tablo 34. Aydın Vilâyeti'nde Gayri Müslim Mekteplerindeki Talebe Sayıları (1900)..	58
Tablo 35. Aydın Vilâyeti'nde Gayri Müslim Mekteplerindeki Talebe Sayıları (1900-1903).....	60
Tablo 36. Aydın Vilâyeti Nüfusu (H.1320/M.1902).....	60
Tablo 37. Yıllara Göre Aydın Vilâyeti Gayri Müslim Mektep ve Talebe Sayıları (1898-1903).....	61
Tablo 38. Aydın Vilâyeti'ndeki Yabancı Mektepler (1898).....	63
Tablo 39. Aydın Vilâyeti'ndeki Yabancı Rüşdiye ve İdadî Mekteplerindeki Talebelerin Durumu (1898).....	64
Tablo 40. Yabancılara Ait Rüşdiye ve İdadî Mekteplerinde Bulunan Toplam Talebe Sayısı (1898).	65
Tablo 41. Aydın Vilâyeti'ndeki Yabancı Rüşdiye ve İdadî Mekteplerindeki Talebelerin Durumu (1899).....	66
Tablo 42. Yabancılara Ait Rüşdiye ve İdadî Mekteplerinde Bulunan Toplam Talebe Sayısı (1899).	67
Tablo 43. Yabancılara Ait Rüşdiye ve İdadî Mekteplerinde Bulunan Toplam Talebe Sayısı (1900).	67
Tablo 44. Yabancılara Ait Rüşdiye ve İdadî Mekteplerinde Bulunan Toplam Talebe Sayısı (1903).	68
Tablo 45. Yıllara Göre Aydın Vilâyeti'ndeki Yabancı Nüfus.	68
Tablo 46. Aydın Vilâyeti'nde Medrese ve Talebelerin Yıllara Göre Dağılımları (1313-1319).....	71
Tablo 47. Aydın Vilâyeti'ndeki Medrese ve Talebe Sayıları (1898).....	72
Tablo 48. Aydın Vilâyeti'ne Bağlı Liva ve Kazalardaki Medrese ve Talebe Sayıları (1899).....	73
Tablo 49. Aydın Vilâyeti'ne Tabi Sancaklardaki Medreselerdeki Talebe Sayıları (1900).	74
Tablo 50. Aydın Vilâyeti'ne Tabi Sancaklardaki Medreselerdeki Talebe Mevcudu (1901).....	74
Tablo 51. Aydın Vilâyetine Bağlı Sancaklardaki Medreselerde Talebe Mevcudu (1903).	75
Tablo 52. Yıllara Göre Aydın Vilâyeti Medreselerinde Talebe Sayıları.....	75
Tablo 53. Aydın'da İlkmektep Programı (1894).....	86
Tablo 54. Alyans Talebelerinin Aydın Nüfusuna Oranı (1911).	87
Tablo 55. Öğrenci Sayısının Yahudi Nüfusuna Oranı.	87
Tablo 56. İzmir Vilâyeti ve İçteki Birçok Şehir İçin Yahudi Nüfusu.	87
Tablo 57. Yıllara Göre Aydın Vilâyetindeki Kütüphaneler.	115
Tablo 58. Aydın Vilâyeti'nde Neşredilen Gazeteler (1898).....	118
Tablo 59. Aydın Vilâyeti'nde Neşredilen Gazeteler (1899).....	120
Tablo 60. 1313-1314 Aydın Vilâyeti'nde Rüşdiye Mektepleri, Muallimleri, Talebe ve Hademeleri (1898).....	130
Tablo 61. Aydın Vilâyeti Kazalarının Rüşdiyelerinde Muallim, Talebe ve Hademe Sayıları (1899).....	134
Tablo 62. Aydın Vilâyeti'ndeki Gayri Müslim Mektepleri ve Talebelerinin Durumu (1898).....	137
Tablo 63. Aydın Vilâyeti'nde Yer Alan Mekteb-i Gayri Müslimler.	142
Tablo 64. 1313-1314 Yılında Aydın Vilâyeti Dahilindeki Medreseler (1898).	146

Tablo 65. Aydın Vilâyeti'ndeki Kütüphanelerin Durumu.....	168
Tablo 66. Aydın Vilâyeti'ndeki Kütüphaneler	170
Tablo 67. Aydın Vilâyeti'ndeki Matbaalar (1898).....	172

GRAFİKLER LİSTESİ**Sayfa**

Grafik 1. Aydın Vilâyeti Rüşdiyelerinde Görevli Muallim Sayıları (1898-1903).....	32
Grafik 2. Aydın Vilâyeti'nde 2003-2006 Yılları Arasında Öğrenci Sayıları.	124
Grafik 3. Aydın Vilâyeti'nde 2003-2006 Yılları Arasında Öğretmen Sayıları.	125

Harita 1. Aydın İli Lokasyon Haritası.	5
Harita 2. Aydın Vilâyeti (1908).	6

KISALTMALAR

- A.g.e.** : Adı geçen eser
A.g.m. : Adı geçen makale
A.g.mad. : Adı geçen madde
Bkz. :Bakınız
BOA D. : Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dairesi
Çev. : Çeviren
H. : Hicrî
M. : Miladî
MEB. :Milli Eğitim Bakanlığı
MEBİA : Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi
s. : Sayfa
S. : Sayı
T.C. : Türkiye Cumhuriyeti
TDVİA :Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
TTK : Türk Tarih Kurumu
YKY : Yapı Kredi Yayınları
Yy. : Yüzyıl
S.N.M.U. : Salname-i Maârif-i Nezâret-i Umumiye
M. : Muharrem
Ra. : Rebiyülevvel
R. : Rebiyyülahir
Ca. : Cemaziyelevvel
C. : Cemaziyelahir
B. : Receb
Ş. : Şaban
N. : Ramazan
L. : Şevval
Z. : Zilhicce

PROBLEM

Osmanlı Devleti'nin eğitim alanındaki ilerlemeleri ve eğitim kurumlarını ele alan eserler olmasına rağmen Aydın Vilâyeti hakkında pek fazla çalışma mevcut değildir. Özellikle çalıştığımız dönem olan XIX. yüzyıl sonları ile XX. yüzyıl başlarını kapsayan ayrıntılı araştırmalar bulunmamaktadır. Bu nedenle bu alanın eğitim yönünden daha ayrıntılı bir şekilde araştırılmasına, eğitim alanında ne gibi aşamalar geçirdiğinin tespit edilmesine karar verdik.

AMAÇ

Çalışmanın amacı, eğitimin ve eğitim kurumlarının bu yıllar arasındaki değişim süreçlerini ve Aydın Vilâyeti'nin bu süreçteki yeri ile önemini incelemek olmuştur.

ÖNEM

Araştırma, 1898-1904 yılları arasında Aydın Vilâyeti'ne ilişkin ciddi bir çalışmanın olmaması ve bu dönemin aydınlatılmasını sağlayacak noktada bulunması nedeniyle önem taşımaktadır.

VARSAYIMLAR

Günümüzde hakkında kalıntı ve belge bulunamayan eğitim kurumlarının o dönemde yangın ve depremler sonucunda yok olduğu varsayılmıştır.

YÖNTEM

Maârif salnamelerinden yola çıkılarak Osmanlı Devleti'nin o dönemdeki genel eğitim uygulamalarının taşrada nasıl uygulandığı merkezdeki okullara paralellik gösterip göstermediği yolunda özelden genele bir yöntem takip edilmiştir. O dönemin eğitimini ele alan kaynaklardan yararlanılarak Aydın Vilâyeti'nin eğitim durumu hakkında somut veriler elde edilmiştir. Nicel veriler arasında bağ kurularak karşılaştırma yöntemi ile kıyaslama yapma olanağı sağlanmıştır. Sonuç olarak çalışma genel ile özel, nitel ile nicel, somut ile soyut veriler arasında kıyaslama ve sabit bilgiler elde etme, yorum yapma yolunu açmıştır.

SINIRLILIKLAR

Çalışılan dönem içerisinde meydana gelen deprem ve yangınlar sonucunda Aydın'da oluşan tahribattan eğitim kurumları da etkilenmiştir. Yanan ve yıkılan okullarla ilgili belgelere bu nedenle ulaşılmamıştır. Maârif salnameleri dışında bu dönemle ilgili çalışmaların yetersiz olması da sınırlılıklar arasındadır.

GİRİŞ

Öğrenilen bilgilerin davranışa dönüştürülmesi olayına eğitim denir.¹ Bu yüzden bir toplumun geleceğini belirleyecek en önemli unsur olarak eğitimi gösterebiliriz.

Öğretim ise öğretmenlerin öğrencilere aktarmış olduğu bilgilerin tümüne verilen addır.² Eğitim ve öğretim bir bütünün parçaları gibidir. Çünkü davranışın meydana gelmesi için izlenilecek yol ve dönüştürülecek bilgi birikimine ihtiyaç vardır. Aynı şekilde davranışa dönüştürülemeyen bilgi de işe yaramaz bir birikimden ibaret olarak kalır. Toplumun ilerleyebilmesi ve kalkınması için geçmişten günümüze değişim gösteren eğitim kurumlarına önem verilmesi ve bunlardaki ilerlemeler ile aksaklıkların ele alınması gerekmektedir. Çünkü geçmişteki aşamaların ele alınması ilerideki yapılanmaya temel teşkil ederek, güvenilir adımların atılmasına katkı sağlayacaktır.

Eğitim tarihi ile ilgili çalışmaların amacı, geçmişe tanık olan kaynaklardan yola çıkarak eğitimin katettiği aşamaları, meydana getirdikleri değişiklikleri ve çalışmalarını tespit ederek, eğitim sisteminin ilerleyişine, toplumsal gelişime katkı sağlayabilmektir. Bu ilerleyiş, Türk toplumunun her kademesinde ve özellikle Osmanlı Devleti'nin eğitim sisteminde göze çarpmaktadır.

Osmanlı Devleti'nde 1299-1776 yılları arasında kuruluş dönemi, 1776-1839'da ilk yenileşme, 1839-1876 yılları arasını kapsayan Tanzimat, 1876-1878 I. Meşrutiyet, 1878-1908 Mutlakiyet, 1908-1918 II. Meşrutiyet aşamalarını takip eden yenilik dönemleri söz konusudur.

Osmanlı Devleti'nde eğitime önem verilmesine rağmen, son dönemlerde eğitimde meydana gelen aksaklıklar, eğitimde yenileşmenin zamanında ve doğru şekillerde gerçekleşmemesi, sosyal, askeri, mali alanların bundan etkilenmesine yol açmış, devletin yıkılış sürecini hızlandırmıştır.

Selçuklu Devleti'nde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de eğitim işi devlet hizmetlerinden ayrı olarak vakıflara bağlı bir hizmet olarak yürütülmüştür. Enderun Mektebi hariç, diğer mektepler vakıflara bağlı olarak kurulmuşlardır.³ Osmanlı Devleti'ne ait çalışmalarda konu olarak genellikle siyasî ve iktisadî olayların seçildiği

¹ Yahya AKYÜZ, *Başlangıç'tan 2001'e Türk Eğitim Tarihi, Alfa Yayınları*, İstanbul, 2001, s. 1.

² AKYÜZ, *a.g.e.*, s. 2.

³ Adil Adnan ÖZTÜRK, *Türkiye'de Modern Eğitimin Gelişimi ve Aydın İli*, Aydın Valiliği Cumhuriyetin 75. Yılı Kültür Eserleri Dizisi, Başkar Ofset, Aydın, 1999, s. 1.

görülmektedir. Hâlbuki bir devletin uzun süre yaşayabilmesi yetiştirdiği kaliteli ve kalifiye insan sayısına bağlı olmalıdır. Bunun sağlanması ise eğitim sistemi ve eğitim kurumlarının faaliyetleri sayesinde mümkün olabilmektedir.

Anadolu’da ilk medreseler, Malazgirt Savaşı’ndan sonra beylikler tarafından, XII. yüzyılda kurulmaya başlanmıştır. Osmanlı Devleti, Selçuklu medreselerini örnek almış ve medreseler açmıştır. Medreseler kurulduğu bölgenin sosyo-kültürel gelişmesinde önemli hizmetler üstlenmiş müesseselerdir.

Geleneksel Osmanlı eğitim sisteminde, sıbyan mekteplerinden itibaren, lisans ve lisansüstü eğitime kadar uzanan bütün eğitim kademelerini, verdikleri eğitimin derecesine göre, Fatih Sultan Mehmet devrinde, Hâşiye-i Tecrid, Miftah, Kırklı, Hâriç, Dâhil ve Sahn-ı Seman olmak üzere altı kategoriye ayrılan medreseler meydana getiriyordu.⁴

Medreselerin en yüksek dereceli olanları, “Sahn” ve “Süleymaniye” medreseleri idi. Medreseler parasız ve yatılı mekteplerdi. Medrese öğretmenlerinin toplum içinde çok önemli bir yeri vardı. Öğretmenlerin (Müderris/Profesör) gündelikleri 20–60 akçe arasında idi.

II. Mahmut, 1824 yılında yayınladığı bir fermanla, İstanbul’da ilköğretimi zorunlu kılmış ve bugünkü ilk mektep karşılığı “Rüşdiye” mekteplerinin açılmasına çalışılmıştır. Meclis-i Umur-ı Nafia, 1838 yılında bir rapor hazırlamış arkasından yeni mektepler açılmış ve böylece medrese dışında kurulan modern mekteplerin temeli atılmıştır. 1838’de Maârifle ilgili kurulan komisyonla, merkezî teşkilatın kuruluşuna doğru önemli bir ilerleme sağlanmıştır. Böylece sıbyan mektepleri ile rüşdiyelerin idaresi Mekatib-i Rüşdiye Nezareti’ne bırakılmıştır. Mekatib-i Rüşdiye Nezareti’nin kurulmasına rağmen, Hatt-ı Hümayun’da adı geçen rüşdiye mektepleri kurulamamıştır. Bundan dolayıdır ki, Sultan Abdülmecid, 1845 yılında yayınladığı bir Hatt-ı Hümayun’da, Tanzimat Fermanı’nda öngörülen reformların başarıya ulaşabilmesi için, eğitim işlerine daha fazla önem verilmesi gerektiğini hatırlatmak zorunda kalmıştır.⁵

⁴ Cemil ÖZTÜRK, *Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası*, TTK Yayınları, Ankara, 1996, s. 2. medreseler için ayrıca bkz. Mustafa Bilge, *İlk Osmanlı Medreseleri*, İÜ, Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1984.

⁵ Bayram KODAMAN, *Abdülhamit Dönemi Eğitim Sistemi*, (2. Baskı), Ankara, 1988, s. 9-10.

Rüşdiye sayesinde “Mekteb-i Maârif-i Adlî” adıyla bir mektep açılmıştır.⁶ Daha sonra ise “Mekteb-i Mâarif-i Adliye” ve “Ulûm-u Edebiye” şubelerine ayrılan mektep eğitim tarihçileri tarafından ilk rüşdiye olarak kabul edilmiştir.⁷

Sıbyan Mektepleri, ilköğretim veren mektepler olup çocuklar bu mekteplere 4–6 yaşlarında başlıyor ve kız-erkek karma olarak okuyorlardı. Ayrıca büyük merkezlerde, kızlar için ayrı sıbyan mektepleri vardı.⁸ Fatih Sultan Mehmet’ten sonra bu mekteplere “Dârül İlim”, “Muallim Hane”, “Mektep”, “Mekteb-i Sıbyan”, “Mektephane”, “Sıbyan Mektebi”, “Taş Mektep”, “Güneşli Mektep” ve her mahallede bulunduğu için “Mahalle Mektepleri” denilmiştir.⁹ Zamanla Sıbyan mekteplerinde öğretmen olabilmek için, medrese mezunu olmak yeterli sayılmış, öte yandan medrese mezunu bulunamadığı için, mahallenin ya da köyün imamı yeterli görülmüştür. Sıbyan mektepleri hiçbir zaman dini eğitimin dışına çıkamamış, dünyadaki bilimsel gelişmelere sırt çevirmiş ve bu durum Cumhuriyet’in ilanına kadar sürmüştür.¹⁰

Osmanlı Devleti’ndeki eğitim kurumlarına dair bilgiler resmî yazışmaların yanında “Maârif Salnâmelerinde” ve “Vilâyet Salnâmelerinde” detaylı olarak verilmiştir. Bu eserlerde eğitim kurumlarının kuruluşları, malî kaynakları, hizmet verenler ve hizmet alanlar detaylıca yer almaktadır. Osmanlı Devleti’nde meydana gelen yenilikler devletin her bölgesini etkilemiştir. Dolayısıyla bu etkileşim ve değişiklikler Osmanlı Devleti’nin önemli bir parçası olan Aydın Vilâyeti’nde de meydana gelmiştir. Araştırmamızın konusunu meydana getiren Aydın Vilâyeti’nin kapsamına şu anda Ege Bölgesi’nin önemli illeri girmektedir. Bu iller, İzmir, Manisa, Denizli, Muğla ve Aydın’dır.

1888 yılında Aydın Sancağı’nda 49 medresenin olduğu, şimdiki Aydın Sanat Enstitüsü’nün Aydın İdadisi olarak 1891 yılında hizmete girdiği ve müdür olarak Hasip Bey’in atandığı görülmektedir. Mektepteki talebe sayısı ise 220 olarak ifade edilmektedir.¹¹ 1901 yılında Aydın Vilâyeti’ne Mutasarrıf olarak tayin edilen Sabit Paşa bölgedeki eğitim faaliyetlerini desteklemiş ve yeni mekteplerin açılması için çalışmıştır.

⁶ Adil Adnan ÖZTÜRK, *a.g.e.*, s. 3-4.

⁷ Nafi ATUF, *Türkiye Maârif Tarihi*, İstanbul, 1931, Cilt I, s. 60-65.

⁸ Osman ERGİN, *Türkiye Maârif Tarihi*, İstanbul, 1977, Cilt I, s. 75.

⁹ Hasan Ali KOÇER, *Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)*, İstanbul, 1992, s. 7.

¹⁰ Adil Adnan ÖZTÜRK, *a.g.e.*, s. 7.

¹¹ *Cumhuriyetin 50. Yılında Aydın*, Aydın İl Yıllığı, Aydın, 1973, s. 79.

Sabit Bey'in yerine tayin edilen Şemsi Bey'de aynı eğitim politikasını takip ederek eğitim alanındaki çalışmaları desteklemiştir.¹²

Eğitim alanında Aydın ile ilgili bu ve benzeri bilgileri edinebileceğimiz kaynaklar kısıtlıdır. Çünkü eğitim alanında özellikle Aydın'ı konu alan çalışmalar yok denecek kadar azdır. Bu alanda ciddi bir çalışma örneği olarak, Yrd. Doç. Dr. Adil Adnan ÖZTÜRK'ün *Türkiye'de Modern Eğitimin Gelişimi ve Aydın İli* adlı eserini görmekteyiz. Ancak bu eserde özellikle Cumhuriyet dönemi sonrası eğitime ışık tutulmuştur. Çalışmamızın ana kaynaklarını 1316, 1317, 1318, 1319, 1321 tarihlerini kapsayan Maârif Salnameleri meydana getirmektedir. Bunun yanında konumuzla ilgili çeşitli eserlerden de yararlanılmıştır. Amacımız, Aydın Vilâyeti ile ilgili çalışmalara katkı sağlayarak, Osmanlı Devleti'nin önemli bir parçası olan bu bölgenin o dönemdeki eğitim politikasına ışık tutmak, günümüzün eğitim sistemine yarar sağlayacak bilgileri daha sistemli bir şekilde gün ışığına çıkarmak olmuştur. Eğitim ile ilgili bilgilerin ortaya çıkarılması bu alandaki gelişmelere de fayda sağlayacak, toplumun gelişmesine katkıda bulunacaktır. Aydın Vilâyeti'nin sancaklarında bulunan mektepler, öğrenci sayıları, banileri, tarihleri ve yerleri hakkında genel bilgiler verilmiştir. Eğitimin taşradaki mekteplerde Osmanlı'nın genel eğitim sistemine uygun bir ilerleyiş takip edip etmediğini ortaya koymak amacını edinmiştir.

¹² Hüsnü AKDOĞAN, *Aydın*, Ankara, 1992, s. 34.

Harita 1. Aydın İli Lokasyon Haritası.

Harita 2. Aydın Vilâyeti (1908).¹³

¹³ Rahmi TEKİN, Yaşar BAŞ, *Osmanlı Atlası XX. Yüzyıl Başları*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2003, s. 54.

I. BÖLÜM

AYDIN VİLÂYETİ VE EĞİTİM FAALİYETLERİ

A) AYDIN VİLÂYETİ TARİHİNE BAKIŞ

Anadolu'nun Türkler tarafından fethedilmesi ile birlikte, Aydın ve havalisi de kısa zamanda Türkler tarafından ele geçirilmiştir. Fetih neticesinde Aydın ve yakın bölge kentleri iskâna açılmış, kısa zamanda her taraf Türk kültür eserleri ile donatılmıştır. Aydın ve havalisinden günümüze ulaşan tarihî eserlerin kitabelerindeki bilgilere göre bunların genellikle Selçuklular ve beylikler dönemine ait olduklarını görmekteyiz.

Aydın, batı Anadolu'da, Büyük Menderes Vadisi'nin kuzey kenarında, eski adı Messogis olan dağların eteğinde kurulmuş bulunan ve kendi adındaki vilâyetin merkezi olan şehirdir.¹⁴ Anadolu'nun ilk fethinde Türklerin eline geçmiş olan ayrıca I. Haçlı Seferi'nden sonra, XII. asrın başında tekrar Bizanslıların eline düşen Tralles, Türk ucuna yakın olması dolayısıyla, ara sıra akınlara maruz kalmaktaydı. II. Kılıç Arslan, İmparator Manuel ile çarpışarak kazandığı 1176 zaferinin ertesi sene Menderes sahillerini boydan boya fethetti. İmparator Manuel bu fetihleri durdurma ve fethedilen yerleri geri alma konusunda başarılı oldu.¹⁵

Eski Tralles şehri bugünkü Aydın'ın daha kuzeyinde, deniz seviyesinden 160-170 metre yükseklikte, savunmaya elverişli bir yerde kurulmuştur. İlkçağlarda Tralles, önünde uzanan ovanın verimliliği yanında, Efes-Milet limanlarını iç kısımlara bağlayan önemli bir ulaşım yolu üzerinde bulunması dolayısıyla Ege Bölgesi'nin önemli ve zengin şehirlerinden biriydi.¹⁶

III. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında "Sahil Beyi" ünvanını taşıyan Emir Menteşe tarafından, uzun ve şiddetli bir kuşatma ve hücumun arkasından, 1280 senesinde ele geçirilmiştir. Selçuk hanedanının son günlerinde, Menderes Havzası Emir Menteşe'nin damadı ve Batı Anadolu'nun Ionia sahillerinin bir kısmının fatihi olan Sasa Bey'in nüfuzu altına girmiştir. Sasa Bey'in 1310'da Aydınolu Mehmet Bey tarafından öldürülmesinden sonra, fethini takip eden bu dönemde Güzel Hisar adını alan şehir, Mehmet Bey'in aile ve belki de soy ismine nispetle, Aydın Güzel Hisar'ı adını almıştır.¹⁷

¹⁴ Besim DARKOT, "Aydın mad.", *M.E.B.İ.A.*, İstanbul, 1961, Cilt II, s. 61-62.

¹⁵ DARKOT, *a.g.mad.*, s. 62.

¹⁶ Feridun EMECEN, "Aydın mad.", *TDVİA*, İstanbul, 1992, Cilt IV, s. 235-236.

¹⁷ Mükrimin Halil YINANÇ, "Aydın mad.", *M.E.B.İ.A.*, İstanbul, 1961, Cilt IV, s. 62-63.

1283 yılında oluşmaya başlayan Germiyanogulları Beyliği'nin tarihî rolleri büyük olup bunlar aynı zamanda Batı Anadolu'da kurulan Aydın ve Saruhan Beylikleri'nin de ataları konumundadır.¹⁸ Germiyanogulları ordusunda subaşı olan Mübârizeddin Gazi Mehmet Bey, Aydın ili topraklarında fethetmeye girişen Menteşe beyinin damadı Sasa Bey'e yardım etti, ancak daha sonra bu bölgeleri ondan alarak Aydın iline 1308 yılında hakim oldu.¹⁹

Mehmet Bey daha sonra İzmir'in Müslüman kesimini, Ayasuluk/Selçuk, Tire, Sultanhisar ve Bodemya'yı da ele geçirmiştir. Ele geçirilen bölgeleri beş oğlu arasında paylaştıran Mehmet Bey en küçük oğlu ile Birgi'ye yerleşmiştir.²⁰ Mehmet Bey, ilim ve kültür gibi konulara önem vererek, Birgi'yi ilim kültür merkezi haline getirmeye çalışmıştır.²¹ Mehmet Bey'in oğulları arasında en yeteneklisi Umur Bey idi. İzmir'in Umur Bey'e verilmesi son derece isabetli bir karar olmuştur. Babasının emrinde İzmir sahillerinin fethine katılan Umur Bey, ilk defa bu savaşlarda kendisini göstererek, "İslâm Gazisi" ünvanını almıştı. Bu yıllarda Umur Bey daha 18 yaşlarında idi.²² Mehmet Bey, beyliğin deniz sahillerinde olması nedeniyle donanmaya ihtiyacının olduğunu bilmekteydi. Donanma sadece sahilleri korumak ve yeni yerleri fethetmek için değil aynı zamanda ticaretin de gelişmesine yardımcı olmak amacıyla kurulmalı idi.

Kurulan donanmanın başına Umur Bey getirildi. 1329–1333 yılları arasında Ege Denizi'ndeki adalara çeşitli seferler düzenlendi ve bol zenginlikler elde edilerek geri dönüldü.²³ Mehmet Bey'in ölümünden sonra aile meclisi Umur Bey'i "Ulu Bey" olarak seçmiş fakat Umur Bey kendisinden daha büyük olan ağabeyi Hızır Bey'in beyliğe geçmesini istemiş ise de aile meclisinin kararına uymak durumunda kalmıştır.²⁴ Aydınogulları Beyliği, Mehmet ve Umur Bey zamanında hem askerî hem de malî bakımdan bir devletin gücüne ulaşmış bulunuyordu. Ancak daha sonraki yıllarda İzmir ve havalisini Haçlı birliklerine terk etmek durumunda kalan beyliğin gelirleri azalmış, gümrük gelirleri haçlıların eline geçmiş ve beylik stratejik önemini kaybetmeye başlamıştır.²⁵

¹⁸ Osman TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Ötüken Yay., İstanbul, 2003, s. 298.

¹⁹ Erdoğan MERÇİL, "Aydınogulları", *TDVİA*, İstanbul, 1992, Cilt IV, s. 239.

²⁰ MERÇİL, *a.g.mad.*, s. 239.

²¹ Salim KOCA, *Anadolu Türk Beylikleri Tarihi*, Trabzon, 2001, s. 97.

²² KOCA, *a.g.e.*, s. 95.

²³ KOCA, *a.g.e.*, s. 97.

²⁴ KOCA, *a.g.e.*, s. 98.

²⁵ KOCA, *a.g.e.*, s. 109.

Aydinođlu Mehmet Bey'in Birgi'de 1312 yılında yaptırdığı Ulu Cami Anadolu'daki ulu camilerin önemli örneklerinden biridir. Aydinoğulları'nın en önemli eseri ise İsa Bey tarafından 1374-1375 Selçuk'ta yaptırılan İsa Bey Camiî'dir.²⁶

Güzelhisar, Fatih devrine ait 1451 tarihli Tahrir Defteri'ne göre yedi mahalleden oluşan küçük bir kasaba idi ve tamamıyla Türklerden meydana gelen bir nüfusa sahipti. Bu devirde Cami, Hacı İsa, Köprülü, Kadı, Hisar Yakası, Kilise Camiî, Yenice adlı mahalleleri bulunan Güzelhisar'ın nüfusu 970 kadardı.²⁷ 1475-1476 tarihli bir başka defterde nüfus 700'e inmiştir.²⁸

1512 senesinde altı mahallesi ve 700 civarında nüfusu bulunmaktadır.²⁹ 1529 tarihinde nüfus daha da azalarak 500'e düşmüştür.³⁰ Bu tarihlerde Güzelhisar'da bir medrese, yedi mescit, bir kervansaray, bir mumhâne ve dört zaviye bulunmaktaydı. Zaviyelerden üçünün Ahî zaviyesi olması, şehirdeki esnafın bunlar vasıtasıyla teşkilatlandığını göstermektedir.³¹

Şehir, Osmanlı idaresine girdiğinde Anadolu Eyaleti'nin Aydın Sancağı'na bağlı bir kaza merkezi oldu. Aydın, XVI. yüzyıl sonlarından itibaren bütün Anadolu'yu sarsan Celâlî isyanlarından büyük ölçüde etkilendi. Yusuf Paşa ve diğer Celâlî reisleri burayı yağmaladı, etrafını tahrip etti.³² Osmanlılar devrinde bilhassa XVII. yüzyılda Menemen'in kuzeyindeki Güzelhisar'dan ayırt edebilmek için Aydın Sancağı'ndaki Güzelhisar anlamında Güzelhisar-ı Aydın veya Aydın Güzelhisarı adıyla anılmış ve bu adla şöhret kazanmıştır.³³

XVII. yüzyılın ikinci yarısında Aydın'a uğramış bulunan Evliya Çelebi'nin verdiği bilgilerden, Aydın'ın orta büyüklükte bir şehir olduğu anlaşılmaktadır. Büyüklü küçükü kiremitli 6.770 evden, 26 mahalleden 600 dükkandan bahsedilmektedir. Burada arazinin pek verimli olmadığından bahseden Evliya Çelebi buna rağmen 26 çeşit mahsulün yetiştirdiğinden, tabakhanelerin 200 dükkandan oluştuğundan, yine 70 boyahanenin bulunduğu bahsetmektedir.³⁴

²⁶ MERÇİL, *a.g.mad.*, s. 241.

²⁷ BOAD, TD, No. 1, s. 81-86; EMECEN, *a.g.mad.*, s. 235,

²⁸ BOAD, TD, No. 8, s. 254-256.

²⁹ BOAD, TD, No. 87, s. 281-282.

³⁰ BOAD, TD, No. 148, s. 472-474.

³¹ EMECEN, *a.g.mad.*, s. 235.

³² EMECEN, *a.g.mad.*, s. 235.

³³ EMECEN, *a.g.mad.*, s. 235.

³⁴ DARKOT, *a.g.mad.*, s. 61.

Aydın şehri, 1811 teşkilatında, bu isimle vücuda getirilen eyalete merkez olmuş ve Saruhan, Menteşe, İzmir sancakları ona bağlanmıştır. 1826 yılında Isparta ve Antalya sancakları da Aydın'a bağlanmış ise de 1847 yılında eski duruma dönmüştür. 1850 yılında Aydın Valisi olan Damat Halil Paşa vilâyet merkezini Aydın'dan İzmir'e taşımış, fakat vilâyetin adı, önceki gibi Aydın olarak kalmıştır.³⁵

XIX. yüzyıl seyyahları, Aydın'ı civarındaki ovada darı, susam, pamuk, mısır yetiştiren, incirlikleri çok yer kaplayan, bağlık ve bahçelik bir şehir olarak tasvir ederler. Başlıca ihraç maddesi incir olmak üzere İzmir'e zeytin, üzüm, palamut, miyan kökü gibi mallar sevk edilirdi.³⁶ İngiliz sermayesiyle 1857'de inşasına başlanan ve Anadolu'nun en eski demir yolu olan 130 km uzunluğundaki İzmir-Aydın hattı, 1866 senesinden beri kullanılmaktadır. Sonradan bu hat Eğridir'e kadar uzatılmış ve son senelerde ise Karakuyu-Afyonkarahisar şubelerinin inşası ile ana hat şebekesine bağlanmıştır.³⁷ 1867'deki idarî düzenlemeler sırasında köklü değişiklikler yapıldı ve merkezi İzmir olan Aydın eyaleti, Aydın, Denizli, Saruhan (Manisa), İzmir ve Menteşe (Muğla) olmak üzere beş sancağa ayrıldı. Bunlar içinde Aydın Sancağı Aydın, Nazilli, Çine, Bozdoğan, Söke kazaları ve bunlara bağlı 19 nahiyeden meydana gelmektedir.³⁸

Bölge XIX. yüzyılın sonlarına doğru Güzelhisar ismi unutulmuş yalnızca Aydın adı ile anılır olmuştur.³⁹ 1908'de Karacasu kazasının ilavesiyle altı kazaya bölünen Aydın Sancağı, bu durumunu Cumhuriyet dönemine kadar korumuştur. XX. yüzyılın ilk çeyreğinde, Aydın'ın 1914-1918 savaşından önceki nüfusu 35.000 ile 40.000 olarak tahmin edilmektedir.⁴⁰

27 Mayıs 1919'da Aydın'ın İzmir'den gelen Yunan kuvvetleri tarafından işgal edilmesi, memlekette büyük bir yankı uyandırdı; millî kuvvetler ilk defa 16 Haziranda, düşmana taarruz ettiler ve 27 Haziranda Yunanlılar şehirden çıkarıldı. Her ne kadar Yunan kuvvetleri sonradan, takviye alarak, tekrar Aydın'a girdilerse de, ilk defa Umurlu'da ve sonra Köşk'te millî kuvvet cephesi tesis edilmiş oldu. Aydın 7 Eylül 1922'de, kısmen yanmış ve nüfusu azalmış olarak, düşman elinden kurtarıldı.⁴¹

³⁵ YINANÇ, *a.g.mad.*, s. 63.

³⁶ DARKOT, *a.g.mad.*, s. 62.

³⁷ DARKOT, *a.g.mad.*, s. 62.

³⁸ EMECEN, *a.g.mad.*, s. 337.

³⁹ EMECEN, *a.g.mad.*, s. 235.

⁴⁰ DARKOT, *a.g.mad.*, s. 62.

B) AYDIN BÖLGESİNDEKİ İLMÎ FAALİYETLER

Devrin bilginleri Mehmet Bey'in sarayında büyük itibar görmekteydiler. XVI. yüzyılın ilk yarısı içinde Aydınolu Beyliği'nin sarayını ziyaret eden ünlü Seyyah İbn Batuta, burada Mehmet Bey'in ilim adamlarına gösterdiği itibarı bizzat görmüştür.⁴² Bilinçli bir kültür politikası takip eden Aydınolu beyleri Türk dilinin koruyucusu olmanın yanında Arapça ve Farsça'dan birçok eseri Türkçe'ye kazandırmışlardır. Devrin bilginlerinden Sa'lebî, "Arâisü'l meclis" ve "Tezkiretü'l-Evliyâ" adlı eserleri Türkçe'ye çevirterek Mehmet Bey'e ithaf etmiştir.⁴³

Aydınoluğullarında Mehmet Bey zamanında başlayan kültür faaliyetleri ondan sonra gelen Umur ve İsa Beyler zamanında da devam etmiştir. Meselâ, "Kelile ve Dimne" ve "Süheyl ü Nevbahar" gibi İslâm dünyasında en çok okunan eserler ile İbn Baytar'ın "Camiu Müfredât'ü-edviye ve'l-ağdiye" adlı eseri, Umur Bey'in emriyle Türkçe'ye tercüme edilmiştir. İsa Bey'in teşvikiyle Tabip Hacı Paşa'nın "Şifâü'l-Eskam ve Devâü'l- Alâm" adlı eseri bu dönemde yazılmıştır.⁴⁴ Aydınoluğullarından günümüze kalan, kitabesinde "İbn Melek Medresesi" ve "Alihan Medresesi" adlarıyla ulaşan medreselerin ilim hizmetlerini yürüttüklerini görmekteyiz.⁴⁵

Bu dönemde İzmir, Tire, Birgi, Selçuk gibi yerlerde cami, medrese, imarethâne, türbe, köprü ve çeşme gibi birçok mimari eser meydana getirilmiştir.⁴⁶ Yapılan bu mimari eserler gününün özelliklerini bünyesinde barındırmaktadır. Bu eserler daha çok halkın günlük ihtiyaçlarını gidermek gayesiyle inşa edilmiştir.

Aydın'da çağdaş eğitim kurumlarının faaliyete geçmesi XIX. yüzyılın sonlarına rastlar. 1884 yılında Aydın Sancağı'nda 49 medresenin olduğu görülmektedir.⁴⁷ Aydın Vilâyeti'ne ait yıllıklardaki bilgilere göre Aydın'da medrese sayısı 1888 senesinde de 49 olarak görülmektedir. Aydın Sanat Enstitüsü'nün 1891 yılında Aydın İdadisi olarak açıldığı ve mektep müdürlüğünü Hasip Bey'in yaptığının aynı zamanda tarih, coğrafya derslerinde muallimlik yaptığını, Arapça, Farsça derslerine İbrahim Efendi'nin girdiği, Türkçe, matematik, geometri derslerine ise dışarıdan gelen kişilerin girdiği

⁴¹ YINANÇ, a.g.mad., s. 63.

⁴² İbn Batuta Seyahatnâmesi, İstanbul, 1993, s. 34.

⁴³ KOCA, a.g.e., s. 110.

⁴⁴ KOCA, a.g.e., s. 110.

⁴⁵ KOCA, a.g.e., s. 111.

⁴⁶ KOCA, a.g.e., s. 111.

⁴⁷ Sabahattin AZAZLİ, Her Yönü İle Aydın, Aydın Ofset, Aydın, 1999, s. 22.

görülmektedir. 1891 yılında idadide 220 öğrencinin eğitimlerine devam ettiği ifade edilmektedir.⁴⁸

1901 yılında Aydın Mutasarrıfı Sabit Paşa Aydın Vilâyeti dahilinde yeni mekteplerin açılmasını sağlamış, eğitim hayatına canlılık getirmiştir. Daha sonra yerine gelen Şemsi Bey de mutasarrıflığı döneminde eğitim faaliyetlerinin sürdürülmesine katkı sağlamış ve yeni kurumların açılmasına destek vermiştir.⁴⁹ Aydın Vilâyeti'nde 1912-1917 yılları arasında Aydın'da vali olarak hizmette bulunan Hüsnü Bey zamanında Kenzul-irfan, Teslihiye (Güzelhisar) ve Rabia Hamım (Halide Hatun) ilkmektepleri ile Erbeyli Köy İlkmektebi yapılmıştır.⁵⁰

C) OSMANLI DEVLETİ'NDE XIX. YÜZYIL SONLARINDA EĞİTİM

KURUMLARI

Geleneksel Osmanlı eğitim sisteminde, sıbyan mekteplerinden itibaren, lisans ve lisans üstü eğitime kadar uzanan bütün eğitim kademelerini, verdikleri eğitimin derecesine göre, Fatih Sultan Mehmet Devri'nde, Hâşiye-i Tecrid, Miftah, Kırklı, Hâriç, Dâhil ve Sahn-ı Seman olmak üzere altı kategoriye ayrılan medreseler meydana getiriyordu.⁵¹ Kanunî Sultan Süleyman'ın Süleymaniye Medreselerini⁵² kurması ile gelişiminin zirvesine ulaşan medrese sisteminde, Hâriç ve Dâhil medreseleri lisans ve lisans üstü seviyede eğitim yapan Sahn-ı Seman ve Süleymaniye Medreselerine öğrenci yetiştiren orta öğretim kurumu idi.⁵³

Diğer bütün medreseler gibi bu medreselerin de başlıca müderris yani öğretim elemanı ihtiyacını İstanbul'daki Sahn-ı Seman ve Süleymaniye medreselerinden karşılandığını görmekteyiz. Bu medreselerin birinden mezun olan herhangi bir kimse, medreselerde müderrislik yapabileceğine dair bir icazetnâme yani diploma alırdı.⁵⁴ Daha sonra Anadolu veya Rumeli bölgesinde görev alacak ise bu bölgelerdeki Kazaskerlerin belli günlerdeki meclislerine devam ederler "Matlâb" adı verilen deftere (Ruznâme) mülâzim kaydedilir, sırası gelinceye kadar beklerdi ki buna "nöbet" adı

⁴⁸ *Cumhuriyetin 50. Yılında Aydın, İl Yıllığı*, Aydın, 1983, s. 79.

⁴⁹ Hüsnü AKDOĞAN, *Aydın*, Ankara, 1992, s. 34.

⁵⁰ AZAZI, *a.g.e.*, s. 22.

⁵¹ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*, 3. Baskı, Ankara, 1988, s. 11; Cemil ÖZTÜRK, *Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası*, TTK, Ankara, 1996, s. 2.

⁵² UZUNÇARŞILI, *a.g.e.*, s. 33-38; Cemil ÖZTÜRK, *a.g.e.*, s. 2.

⁵³ UZUNÇARŞILI, *a.g.e.*, s. 9-12; Cemil ÖZTÜRK, *a.g.e.*, s. 2.

⁵⁴ UZUNÇARŞILI, *a.g.e.*, s. 45; Cemil ÖZTÜRK, *a.g.e.*, s. 2.

verilmektedir. Sırası gelince en aşağı derecedeki Haşîye-i Tecrid medreselerinin birinde günlük yirmi akçe yevmiye ile müderrisliğe tayin olurlardı.⁵⁵

1830 yıllarında sivil mekteplerden 150 öğrencinin Avrupa'ya gönderilmesine karar verilmiş, ama bu karar medreselerin şiddetli direnmesi ile karşılaşmıştır. Bu direnme karşısında Avrupa'ya gönderilecek öğrenciler askerî mekteplerden seçilmiştir.⁵⁶ II. Mahmut döneminde 1830 yılında Hüseyin, Ahmed, Abdülatif ve Ethem adında 4 öğrenci Fransa'ya gönderilmiştir. Bu öğrenciler Paris'te yatılı okula girerek, Fransızca eğitim almışlardır.⁵⁷ II. Mahmut kendisinden evvel sadece askerî alanla sınırlı kalan eğitimdeki modernleşme hareketlerinde önemli bir değişiklik yaparak bu hareketi sivil alana da taşımıştır. Bu gaye ile 1838 yılında Meclis-i Umûr-ı Nâfia'yı kurarak, medrese ve ulemanın nüfuzundan uzak bir eğitim gerçekleştirme yolunda ilk adımı atmıştır.⁵⁸

Nitekim bu meclisin hazırlamış olduğu lâyhada, ilk defa, sıbyan veya mahalle mekteplerinin üstünde “Selâtin-i İzâm Mektepleri” adıyla “sınıf-ı sâni” derecesinde, yüksek öğretime öğrenci yetiştirecek yeni bir öğretim kademesinin açılması öngörülmüştür. Lâyhada belirtilen doğrultuda çalışmalarda bulunmak üzere, Mekâtib-i Rüşdiye Nezâreti kurulmuştur.⁵⁹ Bu konuda yapılan çalışmalar, yeni oluşmaya başlayan Bâb-ı Âlî bürokrasisine memur yetiştirmek amacıyla, Mekteb-i Maârif-i Adliye (1838) ve Mekteb-i Ulûm-ı Edebiye (1839)'nin açılmasından öteye gidememiştir.⁶⁰

Tanzimat'ın ilk yıllarında meclis laik eğitim programı hazırlaması için ayrı bir Meclis-i Maârif-i Muvakkat seçti.⁶¹ Bu meclis lâyhalarında öngörülen orta dereceli mekteplerin, yani rüşdiyelerin açılmasına başlandı. “Usûl-i Cedîde”ye göre eğitim yapan ilk rüşdiye, 1847'de Davut Paşa Mektebi'nde açıldı. Ertesi yıl, bu mektepte alınan başarılı sonuçlar üzerine, rüşdiyelerin sayısı beşe çıkarıldı.⁶² Usûl-i Cedîd mekteplerinde dinî bilgilerle beraber hesap, Osmanlı grameri, yeni metotlarla okuma

⁵⁵ Cahit BALTACI, *XV.-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul, 1976, s. 26; Cemil ÖZTÜRK, *a.g.e.*, s. 2.

⁵⁶ Mehmet CEVAT, *Maârif-i Umumiye Tarihçe-i Teşkilât ve İcraatı*, İstanbul, 1338, s. 4.

⁵⁷ Adnan ŞİŞMAN, *Tanzimat Döneminde Fransa'ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri (1839-1876)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2004, s. 4-5.

⁵⁸ Bayram KODAMAN, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, 2. Baskı, Ankara, 1988, s. 3-4.

⁵⁹ Niyazi BERKES, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul, 1978, s. 178.

⁶⁰ Osman ERGİN, *Türkiye Maârif Tarihi, I*, İstanbul, 1977, s. 394-395.

⁶¹ Stanford J. SHAW, Ezel Kural SHAW, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, Reform, Devrim ve Cumhuriyet Modern Türkiye'nin Doğuşu, 1808-1975*, (Çev. Mehmet HAMAMCI), İstanbul, 1982, s. 142.

⁶² ERGİN, *a.g.e.*, s. 444-445.

yazma, Osmanlı tarihi ve coğrafyası, kiraât ve imlâ gibi dersler yer almakta ve mekteplere yeni oturma yeri olarak sıralar konulmaya başlanmaktadır.

Yapılan yenilikler bazı olumlu sonuçları da beraberinde getirmiştir. Öncelikle mektep binalarının yerleri yeniden düzenlenmiştir. Yazı tahtası, harita gibi yeni eğitim araçları ve gereçleri kullanılmaya bu dönemde başlanılmış, eğitim programlarına hayata dönük, pratik kullanılabilirliği olan dersler konularak pratik becerilere sahip insan yetiştirilmeye çalışılmış, neslin çağdaşlaşma süreci bir nebze olsun başlatılmıştır.⁶³ Tanzimat dönemindeki önemli çalışmalardan birisi de, halkın eğitimi olmuştur. Geleneksel halk eğitimi kurumlarının yanında, bir takım yeni ve önemli kurumlar ortaya çıkmış ve bilinçli halk eğitimi çalışmalarına geçilmiştir.⁶⁴ Medreselerdeki asıl bozulma Kanuni döneminde müderrislerin usulsüz yükselmeleri, rüşvet ve iltimas, evsiz, yurtsuz insanların buralarda barınmaları ile başlamış, daha sonraki padişahlarda halkın isyan etmesine neden olan sonuçlar doğurmuştur. Yeniçeri Ocağın'da meydana gelen huzursuzluklar askeri alanda daha sonra da sivil alandaki okullarda ilerlemenin ve yeniliklerin sağlanmasında önemli adımların atılmasına neden olmuştur. Humbarahane, Tophane, Mühendishâne-i Bahrî-i Hümâyûn, Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyûn, Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye, Harp Okulu gibi askeri alanların yanı sıra sivil okullar kapsamına giren ilköğretim, ortaöğretim, öğretmen okulları, üniversite ve meslek okullarında yenilik ve düzenlemeler meydana gelmiştir.⁶⁵

1846'da Ticaret Bakanlığı'ndaki Meclis-i Maârif-i Umumi'ye dönüşen bu meclisin üyeleri arasında Ali ve Fuat Paşalar da bulunuyordu. Bir yıl sonra Mekatib-i Umumiye Nezâreti ardından 1866'da Maârif-i Umumiye Nezâreti kuruldu.⁶⁶

Bu şekilde, geleneksel Osmanlı eğitim sisteminin dolayısıyla ulemânın nüfûzu dışında, yeni bir eğitim ve öğretim kademesinin açılması, medrese dışında ve "usûl-i cedide" göre eğitim ve öğretim yapabilecek öğretmenler yetiştirecek yeni bir mektep açılmasını kaçınılmaz bir hale getirdi.⁶⁷ Türkiye'de ilk defa bir öğretmen mektebi, Dârülmualimîn adıyla 16 Mart 1848'de İstanbul'un Fatih semtinde açıldı.⁶⁸ Burada hemen vurgulamak gerekir ki, medrese ve ulemânın nüfuzundan uzak bir öğretmen

⁶³ BERKES, *a.g.e.*, s. 203.

⁶⁴ Mustafa ÖZODAŞIK, *Cumhuriyet Dönemi yeni Bir Nesil Yetiştirme Çalışmaları 1923-1950*, Konya, 1999, s. 30.

⁶⁵ Mustafa ERGÜN, *Türk Eğitim Tarihi*, eğitim.aku.edu.tr/ergun3.htm

⁶⁶ SHAW, SHAW, *a.g.e.*, s. 142.

⁶⁷ Cemil ÖZTÜRK, *a.g.e.*, s. 4.

kadrosu yetiştirmek amacıyla açılan Dârümuallîmin-i Rüşdî'nin, ilk yıllardaki öğretmen kadrosu, genellikle yine medrese kökenli kimselerden oluşmuştu. Daha sonraki yıllarda ise özellikle fen dersleri için, subay öğretmenler de görevlendirilmeye başlanmıştır.⁶⁹

Dârümuallîmîn-i Rüşdî'nin en önemli öğrenci kaynağı da, kuruluş aşamasında tahmin edildiği gibi, açılan rüşdiyelerden mezun olanların sayısının az olması ve bunların genellikle devlet dairelerinde istihdam edilmesi dolayısıyla, yine medreseler olmuştur.⁷⁰

Para, bina ve öğretmen gibi büyük sorunlar ilerlemenin hızını kestiği için Kırım Savaşı sırasında Osmanlı topraklarında toplam 3.371 öğrencili 60 rüşdiye vardı. Oysa yalnız İstanbul'da medreselerin 16.752 öğrencisi ve gayri Müslim milletlerin de kız erkek karışık olmak üzere medreselere ek olarak 19.348 öğrencisi vardı.⁷¹ Rüşdiye mektepleri II. Mahmut tarafından Tanzimat öncesi İstanbul'da, sonraki yıllarda vilâyetlerde 10-15 yaşındaki çocukların kayıt edildiği ve mezunlarının akademiye gittiği mekteplerdi.⁷²

1869 yılında Maârif-i Umumiye Nizamnamesi ile son otuz yılda yapılanlar bir sisteme bağlandığı gibi yüzyılın sonuna kadar devam edecek planlar da hazırlanmıştı. Yeni yasaya göre 12 yaşına kadar olan bütün çocuklar için ilk eğitim zorunluydu.⁷³

Yeni uygulamaya göre, Müslümanlar, gayri Müslimler ve kızlar için ayrı ayrı mektepler açılacaktı. Dört yıllık eğitim süresince din dersleri kendi dinlerinde, Osmanlıca, Arapça ve Farsça, aritmetik ve muhasebe, geometri ve matematik, dünya ve Osmanlı tarihi coğrafya ve mektebin bulunduğu bölgenin yerel dili öğretilmekteydi.⁷⁴ Azınlıklar ve yabancılar tarafından açılan mektepler zamanla eğitim-öğretim faaliyetlerinin dışına çıkarak, kendi gizli amaçlarına uygun birer siyaset takip ettiler. Bağlı buldukları cemaat ve devletlerin menfaati doğrultusunda hareket eden bu kişiler zamanla devlet için tehlikeli hale gelmeye başladılar.⁷⁵ 1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesiyle yeni bir safhaya girilmiştir. Bu nizamnâme ile maârif teşkilatı, ilk-orta

⁶⁸ ERGİN, *a.g.e.*, s. 571.

⁶⁹ Cemil ÖZTÜRK, *a.g.e.*, s. 6.

⁷⁰ Cemil ÖZTÜRK, *a.g.e.*, s. 6.

⁷¹ SHAW, SHAW, *a.g.e.*, s. 143.

⁷² SHAW, SHAW, *a.g.e.*, s. 142.

⁷³ SHAW, SHAW, *a.g.e.*, s. 143.

⁷⁴ SHAW, SHAW, *a.g.e.*, s. 144.

⁷⁵ İlknur Polat HAYDAROĞLU, *Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı Mektepler*, Ankara, 1990, s. 88-90.

öğretim, öğretmen temini ve maârifin malî yönü gibi hususlar, modern bir anlayışla, bir takım esaslara bağlanmıştır.⁷⁶

1867 yılında laik mekteplerin sayısı 11.008 iken bu sayı 1895 yılında 28.615'e ulaşmıştır. Aynı zamanda 1895 yılında ortamektep yaşındaki erkek nüfusunun toplamı ise 980.320 kadardır.⁷⁷

Tablo 1. Osmanlı Devleti'nin Vilâyetlerinde Eski ve Yeni Mekteplerin Sayıları (1872-1873).

Vilâyetler	Usul-i Cedîd Mektepleri	Eski Sıbyan Mektepleri
İstanbul	47	196
Edirne	204	1.721
İşkodra	26	75
Adana	12	585
Ankara	397	1.695
Aydın	151	420
Bitlis	9	254
Basra	26	90
Bağdat	11	38
Beyrut	181	205
Cezayir	68	3
Halep	29	604
Bursa	244	3.173
Diyarbakır	11	185
Sivas	271	1.336
Trabzon	229	2.390
Selanik	126	931
Kastamonu	555	2.919
Konya	35	275
Kosova	59	386
Elazığ	6	392
Manastır	176	275
Musul	0	392
Van	9	120
Yanya	66	61
Toplam	3.057	18.938

Kaynak: İ. Hakkı Tonguç, *İlk Öğretim Kavramı*, İstanbul, 1946, s. 172.

Osmanlı Devleti'nde yeni usul eğitimin tatbik edilmeye başlandığı yıllarda 3057 yeni usul ile eğitim veren mektep açılmış bunlardan 151'i Aydın Vilâyeti dahilinde

⁷⁶ ÖZODAŞIK, a.g.e., s. 31

eğitim yapmaktadır. Aynı yıl eski usul eğitim veren mekteplerin ülke genelindeki sayısı 18.938 iken bu sayı Aydın Vilâyeti'nde 420 olarak karşımıza çıkmaktadır (Bkz Tablo 1).

1891 yılındaki uygulama ve nizamnâme ile, Dârümuallimîn-i Âliye mezunları, öğretmenliğe atanmada, diğer mekteplerden mezun olanlara göre önceliğe sahipti. Nizamnâme ile bir taraftan teşkilatta yeni yapılanmaya gidilirken, diğer yandan da müfredat programında önemli düzenlemeler getirilmiştir.

1904'de bazı küçük değişikliklere uğramakla birlikte, II. Meşrutiyetin başına kadar uygulanan bu programa göre her şubede okutulması öngörülen dersler şunlardır.⁷⁸

İptidâî Şubesi: Kuran-ı Kerim mâ-Tecvid ve Fıkıh, Türkçe Kavâid ve İmlâ, Usûl-i Tedris, İnşâ, Arabî Sarf ve Nahv, Kavâid-i Farsî, Fransızca, Hesap, İlm-i Eşya, Coğrafya-yı Umumî ve Osmânî, Tarih-i İslâm, Hüsn-i Hat, Ziraat.

Rüşdiye Şubesi: Ulûm-ı Diniye, Kavaid ve İmlâ, Usûl-i Tedris ve Terbiye-i Ahlâk-ı Etfal, İnşâ, Arabî, Farsî, Fransızca, Hesap, Usul-i Defterî, Cebir, Hendese, Hikmet, Mevâlid, Coğrafya, Tarih, Hüsn-i Hat, Resim, Ziraat.

Âliye Şubesi:

a) **Edebiyat Kısmı:** Belâgât-ı Arabiye, Belâgât-ı Türkîye, Belâgât-ı Farîsî, Kitâbet-i Resmiye, Tarih, Coğrafya, Kavânin.

b) **Fen Kısmı:** Hesâb-ı Âlî, Cebir-i Âdî ve Âlî, Usûl-i Defteri, Kimyâ-yı Uzvî, Mâdenî ve Tahlilî, Hayvanât, Nebâtât, Tabakâtü'l-ars, Kozmoğrafya, Müsellesât, Hikmet-i Terbiye, Hendese, Tersimât-ı Riyâziye, Ziraat.

Âliye Şubesi Ortak Dersleri: Akâid, Ahlâk, Fransızca, İlm-i Servet, Fenn-i Mâlî, İlm-i Ahvâl-i Nefs.

İstanbul Dârümuallimîn-i Sıbyanın üç kıtaya yayılmış olan Osmanlı Devleti'ndeki yaklaşık 12.000 sıbyan mektebinin öğretmen ihtiyacını karşılaması mümkün değildi. 1872 yılından itibaren, vilâyet merkezlerinde birer Meclis-i Maârif ve öğretmen mektebi açılmasına karar verilmişti. Bu kurumların açılışı ancak, 1874-1875 yıllarında, Bosna, Girit ve Konya vilâyetlerinde olmuştu. 1880 yılından sonra ise bu faaliyetler Maârif Nezareti'nin çalışmaları ve Maârif Müdürlerinin gayretleri ile

⁷⁷ SHAW, SHAW, *a.g.e.*, s. 148.

⁷⁸ Adı geçen mekteplerde okutulacak ders programları için kaynak olarak bkz. *Salname-i Nezâret-i Maârif-i Umumiye.*, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1317, s. 129-131 *S.N.M.U.*, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1318, s.133-135; *S.N.M.U.*, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1319, s.119-123.

merkezlerde ilk önce birer Dârümuallimîn-i Sıbyan açarak, “usûl-i cedfde üzere” eğitim ve öğretim yapabilecek öğretmenler yetiştirip sıbyan mekteplerini ıslah etme yetkileri verilmiştir.⁷⁹

1885-1886 yılına kadar Edirne, Selanik, Kosova, Manastır, Aydın, Bursa, Halep, Mamuretülaziz, Erzurum, Sivas, Amasya, Musul, Van ve Bolu’da toplan 14 dârümuallimîn-i sıbyan açılmıştır.⁸⁰

⁷⁹ Cemil ÖZTÜRK, *a.g.e.*, s. 30-31.

⁸⁰ M. CEVDET, “ Dârümuallimîn’in Yetmişinci Sene-i Devriyesi Münasebetiyle Verilen Konferans”, *Tedrisat Mecmuası*, S. 32, 7 Mart 1332, s. 192; Cemil ÖZTÜRK, *a.g.e.*, s. 31.

II. BÖLÜM

AYDIN VİLÂYETİ'NDEKİ RÜŞDİYELER, İDADİLER VE MESLEK OKULLARI

A) AYDIN VİLÂYETİ'NDEKİ RÜŞDİYE MEKTEPLERİ

Rüşdiyelerin Osmanlı eğitim düzenindeki statüsünün bugün için tam karşılığı bulunmamaktadır. Buna rağmen rüşdiye mekteplerini, kuruluşu sırasında sıbyan mektepleri sonrası eğitimi kapsayan ve aynı zamanda yüksek mekteplere hazırlık mektebi şeklinde, 1869'dan sonra ise ilk mekteplerin üstünde ve lise seviyesindeki "idadilerin" altında, ortamektep seviyesinde eğitim veren bir mektep şeklinde görmek mümkündür. Sultan II. Mahmud döneminde sıbyan mekteplerinin ıslahı ele alınmış, bu arada bu mekteplerin üzerinde "sınıf-ı sâni" mekteplerinin açılmasına karar verilmiştir. Daha sonra bu mekteplere rüşdiye adı verilmiştir.⁸¹ Rüşdiyelerin açılmasına karar veren kurumlar Meclis-i Ahkâm-ı Adliye ve Meclis-i Umur-u Nafia'dır.⁸² İlk rüşdiyeler, Mekteb-i Maârif-i Adliye, Mekteb-i Ulûm-i Edebiye isimlerini almıştır. Arapça, Sarf ve Nahiv, Tuhfe-i Vehbi, Tükçe İnşa, Hat, Lûgat, Ahlâk bu rüşdiyelerin ders programını oluşturmaktaydı.⁸³ Teknik akademi düzeyi altında ilk modern laik mektepler II. Mahmud tarafından mektep mezunlarının akademilere girmelerini sağlamak için kurulmuştu. Bu mekteplere 10 ile 15 yaş arasındaki çocuklar alınıyordu.⁸⁴

Tanzimat'ın rüşdiye mekteplerinde hâlâ eski usul din ve ahlâk kitapları okutulmakla birlikte, asıl amaç yüksekmekteplere daha çok sayıda öğrenci sağlamak, orta yaşa geçecek kişiler arasında okuryazarlığı yaygınlaştırmak olacaktı.⁸⁵

1845'de Muvakkat Maârif Meclisi'nce rüşdiyelerin, Dârü'l Fünun'a öğrenci yetiştiren orta dereceli mektepler olarak kabul edilmesiyle, Osmanlı eğitim sistemi içindeki yerleri belirlenmiştir. İlk açılan rüşdiye mekteplerinden iyi neticeler alınmaya başlamasıyla rüşdiye açma süreci hızlanmış, İstanbul'da 1847 yılında sayıları dört olan rüşdiyeler 1852 yılına kadar ona ulaşmıştır. 1848 senesinde Dârü'l Muallimin ilk mezunlarını vermeye başlayınca vilâyetlerde de rüşdiye açılması yoluna gidilmiş ve 1853 yılında büyük vilâyetlerde 25 rüşdiye açılması için gerekli tahsisat ayrılmıştır.

⁸¹ KODAMAN, *a.g.e.*, s. 91.

⁸² Hasan Ali KOÇER, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi(1773-1923)*, MEB, İstanbul, 1970, s. 40.

⁸³ AKYÜZ, *a.g.e.*, s. 137.

⁸⁴ SHAW, SHAW *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, Çev. Mehmet Hamamcı, e Yayınları, İstanbul, 2000, Cilt II, s. 142.

⁸⁵ Niyazi BERKES, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, (Yayına Hazırlayan: Ahmet Kuyaş), YKY, İstanbul, 2003, s. 231.

1867 yılından itibaren ise rüşdiyelere gayri Müslim talebe alınmaya başlanmıştır.⁸⁶ Gayri Müslim öğrenci alımı nedeniyle rüşdiyelere girecek adayların Türkçe sınavına girmeleri zorunlu hale getirildi.⁸⁷ 1862'den itibaren kız öğrencilerin ortaöğretim görmeye başlaması bu dönemin başarısı olarak görülmektedir. Kızlar için dikiş evi gibi ev işlerini öğreten sanat mektepleri ve rüşdiyeler açıldığı gibi, kız öğretmen yetiştirecek mektepler de açıldı.⁸⁸

Daha önce olduğu gibi ilk mekteplerin inşa ve bakımı yerel idarelere aitti. Rüşdiye ve idadîlerin masrafları merkezî hazineyle paylaşıldı.⁸⁹

1869 Nizamnâmesi ile de rüşdiyeler tam bir nizama kavuşmuştur. Bu nizamnâmeğe göre her beş yüz haneli kasabaya, vilâyetlerin Maârif Sandıkları tarafından masrafları karşılanmak üzere, Meclis-i Kebîr-i Maârif Dâiresi tarafından planları yapılacak olan birer rüşdiye binası inşa olunacak ve talebe sayısına göre bir veya iki muallim ve ayrıca bir mubassır (gözetmen) ve bir de hademe vazifelendirilecekti.⁹⁰

Aynı nizamnâmenin yirmi üçüncü maddesine göre rüşdiyelerde okutulacak dersler şunlardı: Mebâid-i ulûm-ı dînîye, Lîsân-ı Osmânî kavâidi, imlâ ve inşâ, tertîb-i cedid üzere kavâid-i Arabîye ve Farisîye, tersîm-i hutut, ilm-i hisab, defter tutma usûlü, mebâid-i hendese, târih-i umûmî ve târih-i Osmânî, coğrafya ve jimnastik. Ayrıca bölgelere göre kullanılan mahallî dil ile ticaret merkezlerinde isteyen talebelere dördüncü sınıfta Fransızca dersleri verilmekteydi.⁹¹

Osmanlı ülkesinde 1858 yılında 43, 1867 yılında 108 rüşdiye bulunmaktadır. Bu mekteplerde 1858 senesinde 3.371, 1867 yılında ise 7.830 talebe eğitim görmektedir.⁹² Daha önce açılmaya başlanan kız ortamektepleri kadınlar arasında meslekleşmeye doğru yolun açılmasına zemin hazırlamıştır. İlk kez bir kadın öğretmen 1873'de tayin edilmiştir. Yine kadınların mektep yönetimlerine tayinleri 1883'den sonra olmuştur.⁹³

H.1293/M.1876 tarihli Devlet Salnâmesi'ne göre devlet toprakları dahilinde sayıma tâbi tutulmuş rüşdiyelerin sayısı 423'tür. Bu mekteplerde eğitim gören

⁸⁶ Ekmeleddin İHSANOĞLU, "Osmanlı Eğitim ve Bilim Müesseseleri", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, İRCICA Yayınları, İstanbul, 1998, Cilt II, s. 221-361.

⁸⁷ KODAMAN, *a.g.e.*, s. 93.

⁸⁸ BERKES, *a.g.e.*, s. 231.

⁸⁹ SHAW, *a.g.e.*, s. 144.

⁹⁰ KODAMAN, *a.g.e.*, s. 93-108.

⁹¹ KODAMAN, *a.g.e.*, s. 93-108.

⁹² SHAW, *a.g.e.*, s. 148.

talebelerin sayısı da 20.000 rakamına ulaşmıştır. Ayrıca İstanbul'da 9 kız rüşdiye mektebi açılmıştır. 1879 yılında Maârif merkez teşkilatı yeniden düzenlenmiş, Maârif Nezâreti bünyesinde bir Mekâtib-i Rüşdiye Dairesi kurulmuştur. 1883 yılına kadar Osmanlı topraklarında rüşdiye mekteplerinin sayısı 460'a ve bu mekteplerde tahsil gören talebe sayısı ise 30.000'e ulaşmıştır. 1884 yılında açılan 10 rüşdiye ile bu sayı 470'e ulaşmıştır.⁹⁴

1881 yılında Maârif Komisyonu rüşdiyelerde tahsil müddetini iki yıla indirerek, idadî mektepleri ile birleştirmiştir. Talebin az olduğu yerlerde ise rüşdiye binalarının idadîye verilmesi kararlaştırılmış ve ayrıca rüşdiyelerin yeni yapılacak iptidâîlerde ilave sınıf olarak açılması uygun görülmüştür. 1881-1882 yılında ilköğretim işlerine bakan "Mekâtib-i Sıbyanîye" dairesinin adı "Mekâtib-i İptidâîye İdaresi" olarak değiştirilmekle, Nezâret artık "Usul-i cedit" üzere eğitim-öğretim yapan ilkmekteplerin geliştirilmesini esas almıştır.⁹⁵

1882 yılından itibaren müfredat programlarında din derslerine ağırlık verilmiş, yine 1892 yılında ders programı yeniden gözden geçirilmiş ve tahsil süresi üç yıla çıkarılmıştır. Bunun yanında gayri Müslimlerin kendi hususî mekteplerine gitmesi sağlanarak rüşdiyelere millî bir karakter vermeye çalışılmıştır.⁹⁶ 1886'da müstakil olarak bir "Mekâtib-i Gayr-ı Müslime ve Ecnebiye Müfettişliği" kurularak, bu dönemde ilk defa azınlık ve yabancı mekteplerin zararlı faaliyetlerine engel olma ve denetleme işine Nezâret görevi olarak yaklaşılmış, 1892'de "Mekâtib-i Alîye" dairesi kaldırılarak yerine "Mekâtib-i İdadîye" dairesi kurulmakla ortaöğretimin yaygınlaştırılmasına mevcut şartlar dikkate alınarak öncelik verilmiştir.⁹⁷

1906-1907 Devlet Salnâmesi'nden hareketle oluşturulmuş rüşdiyelerin istatistiki analizine baktığımızda; Anadolu'da 271'i erkek, 25'i kız, 1'i karma, 2'si özel ve 11'i askerî olmak üzere toplam 310; Rumeli'de 126'sı erkek, 23'ü kız, 6'sı özel ve 4'ü askerî olmak üzere 159; Arap vilâyetlerinde 42'si erkek, 8'i kız, 10'u özel ve 4'ü askerî olmak üzere 64; bunu yanında Cezâyir-i Bahr-i Sefîd (Akdeniz Adaları) ve elde kalan civar vilâyetlerde 5'i erkek ve 3'ü kız olmak üzere 8 rüşdiye kurulmuştur. II. Meşrutiyet öncesinde Osmanlı'da 78'i İstanbul'da olmak üzere 462 erkek, 74 kız, 1 karma, 57 özel

⁹³ BERKES, *a.g.e.*, s. 231.

⁹⁴ İHSANOĞLU, *a.g.m.*, s. 308.

⁹⁵ Osman KAFADAR, *Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma*, Vadi Yayınları, Konya, 1997, s. 113.

⁹⁶ İHSANOĞLU, *a.g.m.*, s. 309.

⁹⁷ KAFADAR, *a.g.e.*, s. 113.

ve 25 askerî olmak üzere 619 rüşdiye bulunmaktaydı. Bu mekteplerde okuyan talebelerin sayısı da 40.000'e ulaşmıştı.⁹⁸

1898 tarihli Maârif salnâmesine göre H.1313-1314/M.1895-1896 senelerinde Aydın Vilâyeti dahilindeki rüşdiyelerde 1796 erkek, 221 kız talebe eğitim görmektedir. Bu rüşdiyelerde 79 muallim ve 6 muallime ile 43 hademe hizmet vermektedir.⁹⁹

1314-1315/M.1896-1897 senesine ait 1899 tarihli salnâmedeki verilere göre ise vilâyet dahilindeki rüşdiyelerde 1786 erkek talebe ile 270 kız talebe eğitim görmektedir. Adı geçen rüşdiyelerde 88 muallim ile 6 muallime hizmet vermektedir. Rüşdiyelerdeki hizmetleri ise 45 hizmetli yürütmektedir. Bu yıllardaki rakamlara bakıldığında erkek talebelerin sayısının aynı kaldığını, kız talebelerin sayısını ise arttığını görmekteyiz. Yine muallimlerin sayısında ciddi bir düşme gözlenirken muallimelerin sayısı aynı kalmıştır.¹⁰⁰

Sultan II. Abdülhamit kız mekteplerinin niceliği kadar derslerin niteliğini de yükseltmeye çalışmıştır. İlk ve ortamekteplerin ders programlarına yeni dersler eklenerek kızların sağlam bir eğitim almalarının yanında çok iyi bir ev hanımı olarak yetiştirilmelerini amaçlamıştır.¹⁰¹ Vilâyetlerde rüşdiyeler ile birlikte modern okulların gelişimini takip eden komisyon ve idare birimleri bulunmaktaydı. 1898 yılına ait salnamede Aydın Vilâyeti Maârif idaresinde vazife yapanların isimleri, rütbeleri ve tarihleri şunlardan ibarettir (Bkz. Tablo 2).

Tablo 2. Aydın Vilâyeti Maârif İdaresi ve Rütbeleri (1898).

Memuriyeti	İsimleri	Rütbe	Tarihi
Maârif Müdürü	İsmail Naili Bey	Sâlise	H.20 Ca 1315/M. 1897
Tahrirât Baş Katibi	Ali Rıza Efendi	Sâlise	H. 17 R 1315/M. 1897
Maârif Muhasebe Memuru	Abdülaziz Efendi	Rabi'	H. 4 Ş 1315/M. 1897
Muhasebe Memuru Refiki	Mustafa Azmi Efendi	Rabi'	-
Matbaalar Müfettişi ve Kütüb ve Resail-i Muayene Memuru	Mehmet Zihni Efendi	Rabi'	-
Kütüb ve Risail Muayene Memuru	Yako Efendi	Rabi'	-
Sandık Emni	Kadri Efendi	Rabi'	-
Bergama Fahri Müze Memuru	Dimitri Çolakıdi Efendi	Rabi'	-
Balatçık Fahri Müze Memuru	Kansas Efendi	Rabi'	-

Kaynak: *S.N.M.U.*, 1898, s.874.

⁹⁸ İHSANOĞLU, *a.g.m.*, s. 309; KODAMAN, *a.g.e.*, s. 98-105.

⁹⁹ *S.N.M.U.*, H.1316, Matbaa-i Amire, İstanbul, s. 879-888.

¹⁰⁰ *S.N.M.U.*, H.1317, Matbaa-i Amire, İstanbul, s. 981-989.

¹⁰¹ ÖZODAŞIK, *a.g.e.*, s. 32.

Yukarıdaki tabloda Maârif Müdürü olarak İsmail Naili Bey'in vazife yaptığını, kütüb ve risail muayene memuru olarak da Yako Efendi'nin vazife yaptığını görmekteyiz. Tablodan anlaşılacağı üzere Maârif kadrolarında Ermeni ve Rum kökenli devlet memurlarına azımsanmayacak derecede yer verilmektedir.

Aydın Vilâyeti'ne ait 1898 tarihli salnâmeye göre vilâyet dahilinde bulunan 40 rüşdiye mektebinde 1.796 erkek talebe eğitim-öğretim görmektedir. Aydın ve tabi kazalardaki rüşdiyelerde eğitim-öğretim faaliyetlerinin ve hizmetlerin yürütülmesi için 79 muallim ile 39 hademe vazife yapmaktadır. Aynabad Rüşdiyesi'nde muallim olduğu halde talebe ve hademenin olmadığı görülmektedir. Eğitim veren rüşdiyelerden Kırkağaç Rüşdiyesi 125, Kula Rüşdiyesi ise 118 talebe ile en fazla talebe sayısına sahip rüşdiyelerlerdir. Muallimlerden bazılarının "Edirne Rûûsu", "İftihar Madalyası", "Taşra Rûûsu", "Muslah-ı Sahn" gibi rütbelere ve madalyalara sahip oldukları görülmektedir. Muallimler memuriyetlerini muallim-i evvel, muallim-i sani, muallim-i salis, hüsn-i hat muallimi, rık'a muallimi olarak ifa etmektedir.

İlk kurulduklarında daha iyi eğitim veren sıbyan mekteplerinin üst sınıfları olarak açılan rüşdiyeler Tanzimat döneminde genel ortaöğretimin en alt düzeyindeki okullar haline getirilmiştir. 1852 yılında rüşdiye sayısı İstanbul'da 12'dir. İlk kız rüşdiyesi 1859 yılında Cevri Kalfa Kız Rüşdiyesi adı altında açılmıştır.¹⁰² 1875'ten sonra askeri rüşdiyeler açılırken önceleri 4 yıllık eğitim veren rüşdiyelerin eğitim süresi 6 yıla çıkarılmış bir süre sonra 4 yıla indirilmiştir. Erkek talebelere Mebadi-yi Ulum-ı Diniye, Lisan-ı Osmani Kavaidi, İmla ve İnşa, Tertib-i Cedid Üzere Kavaid-i Arabiye ve Farisiye, İlm-i Hesap, Defter Tutmak Usulü, tersim-i Hudut, Mebadi-yi Hendese, Tarih-i Umumi ve Tarih-i Osmani, Coğrafya ve Jimnastik dersleri verilirken kız rüşdiyelerinde okutulacak olanlar Ulum-ı Diniye, Lisan-ı Osmani Kavaidi, Hesap, Defter Tutmak Usulü, Mebadi-yi Kavaid-i Arabiye ve Farisiye, nefise-i medar olacak derecede Resm, İmla ve İnşa, Ameliyat-ı Hayatiye, Müntehibat-ı Edebiye, Tedbir-i Menzil, Musiki (Zorunlu tutulmamaktadır) gibi derslerdir. Muallim-i Evvel, Muallim-i Sani ve mubassırın her rüşdiyede zorunlu olarak bulunmaktadır. 1869 Nizamnamesinden sonra 138 olan rüşdiye sayısı 1876 yılına gelindiğinde 287'ye

¹⁰² AKYÜZ, *a.g.e.*, s. 151.

ulaşmıştır. 1892 yılında öğrenim süresi 3 yıla gerilemiştir.¹⁰³ Daha sonra diğer bölgelerde de rüşdiyeler yayılma alanı bulmuşlardır.

Aydın Vilâyeti’nde İzmir, Manisa ve Denizli sancaklarında kız rüşdiyeleri kurulmuştur. Denizli Sancağındaki rüşdiyelerde öğrenci sayısı az olmasına rağmen, İzmir ve Manisa’dan sonra kız rüşdiyesinin burada kurulmuş olması dikkat çekmektedir. Aydın Vilâyeti’ndeki bu rüşdiyelerin talebe ve hademe sayıları, Muallim ve rütbeleri aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 3. Aydın Vilâyeti’nde İnâs Mekteb-i Rüşdiyelerindeki Muallimler, Talebeler ve Hademeler (H.1313-1314/M.1895-1896).

Yer	Memuriyet	İsimleri	Rütbe	Tarih	Talebe	Hademe
İzmir	Muallime-i Evveli	Fatma Zekiye Hanım	Gümüş Sanayi		50	1
	Muallime-i Saniye	Yaşar hanım	-			
	Nakış Muallimesi	Yaşar Hanım	-			
Manisa	Muallime-i Evvel	Şaziye Hanım	-		105	2
	Muallime-i Saniye	Madam Artemisya	-			
Denizli	Muallime-i Evvel	Asiye Lamia Hanım	-		66	1
	Muallime-i Saniye	Adviye Hanım	-			
	Nakış Muallimesi	Adviye Hanım	-			

Kaynak: *S.N.M.U.*, 1898.

Aydın Vilâyeti’nde bulunan üç inâs mekteb-i rüşdiyesinde 221 kız talebe eğitim görmektedir. Erkek rüşdiyesinin derslerinin dışında kız mektebinde nakış dersleri de verilmektedir. Kız rüşdiye mekteplerindeki muallimelerin sayısı 6 kişi olarak görülmektedir. İzmir İnâs Mekteb-i Rüşdiyesi’nde vazife yapan Muallim-i Evvel Fatma Zekiye Hanım’ın “gümüş sanayi” rütbesi bulunmaktadır. Bu üç mektepte 4 hademe vazife yapmaktadır.

Aydın Vilâyeti’ndeki erkek ve kız rüşdiye mekteplerinin toplamı H.1313-1314, M.1895/1896 senelerinde 43 olup bu mekteplerde 1.796 erkek ve 221 kız olmak üzere toplam 2.017 talebe eğitim görmektedir. Aydın Vilâyeti ve tabi kazalardaki erkek ve kız

¹⁰³ Sadiye TUTSAK, *İzmir’de Eğitim ve Eğitimciler (1850-1950)*, T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara, 2002, s. 8-9.

rüşdiyelerinde 79 muallim ile 6 muallime olmak üzere 87 kişi vazife yapmaktadır. Bu yıllarda rüşdiye mekteplerinde hizmetli olarak ise 44 hademe bulunmaktadır.¹⁰⁴

1899 tarihli Maârif salnamesinde Aydın Vilâyeti'ne tabi kazalardaki toplam 43 rüşdiye mektebinde 1.786 talebe eğitim görmektedir.

Kırkağaç kazası rüşdiyesinde 114, Kula kazası rüşdiyesinde ise 113 talebe eğitim görmektedir. Eğitim-öğretimin yürütülmesi için 54 muallim vazife yapmaktadır. Derslere genel olarak derslerin muallimleri devam etmekte olup bu muallimler bazı rüşdiyelerde farklı derslere de girmektedir. Bu rüşdiyelerde 31 hademe hizmet vermektedir. Rüşdiyede derslere giren muallimlerin rütbeleri içinde Edirne rüûsu, iftihar madalyası, taşra rüûsu ve muslah-i sahn gibi rütbelerin olduğu görülmektedir.

1899 yılında Aydın Vilâyeti'ndeki kız rüşdiye mekteplerinde İzmir Rüşdiyesi'nde 70, Manisa Rüşdiyesi'nde 120 ve Denizli Rüşdiyesi'nde 80 olmak üzere toplam 270 talebe eğitim görmektedir. Yine bu rüşdiyelerde 6 muallime ile 1 muallim vazife yapmaktadır. Bu mekteplerde talebelerin sayısına göre hademelerde vazife yapmakta olup vilâyet dahilindeki kız rüşdiyelerinde toplam 4 hademenin görev yapmakta olduğu görülmektedir.¹⁰⁵ Aşağıdaki tablolarda bu rüşdiyelerde bulunan muallim isim ve rütbeleri ile talebe sayılarıyla bunların kazalara göre dağılımı verilmiştir.

Tablo 4. Aydın Vilâyeti'ndeki Kazalarda Bulunan İnas/Kız Rüşdiye Mektepleri.

Yer	Memuriyeti	İsimleri	Rütbe	Tarih	Talebe	Hademe
İzmir	Muallime-i Evvel	Fatma Zekiye Hanım	Gümüş Sanayi	-	70	1
	Muallime-i Saniye	Emine Yaşar Hanım	-	-		
	Nakış Muallimesi	Emine Yaşar Hanım	-	-		
	Hüsn-i Hat Muallimi	Mehmet Şerif Efendi	-	-		
Manisa	Muallime-i Evvel	Adviye Hamın	-	-	120	2
	Muallime-i Saniye	Şaziye Hanım	-	-		
	Nakış Muallimesi	Madam Artemisya	-	-		
Denizli	Muallime-i Evvel	Asya Lamia Hamın	-	-	80	1
	Muallime-i Saniye	Münhaldır	-	-		
	Nakış Muallimesi Vek.	Asya Lamia Hanım	-	-		

Kaynak: S.N.M.U., 1899.

¹⁰⁴ S.N.M.U., H.1316, Matbaa-i Amire, İstanbul, s. 879-888.

¹⁰⁵ S.N.M.U., H.1317, Matbaa-i Amire, İstanbul, s. 981-990.

1900 yılında rüşdiyelerdeki talebe sayısına bakıldığında 579 talebe ile İzmir'in ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Denizli Sancağı 165 talebe ve 5 hademe ile en az çalışan ve talebe sayısına sahiptir. 1900 yılında toplam 42 kazada 1.757 talebe, 83 muallim ve 42 hademe bulunmaktadır. Kaza ve talebe sayısı ile İzmir livası başı çekerken kaza sayısı neredeyse İzmir'in yarısı düzeyde olan Saruhan livasının talebe sayısı bakımından oldukça yüksek bir orana sahip olduğu da dikkati çekmektedir. Ayrıca Aydın Karacasu Rüşdiyesi'ne bu yılda yer verilmemektedir. Neden olarak ise meydana gelen deprem sırasında bu rüşdiyenin yıkılmış olması gösterilmektedir. Aydın'ın hademe ve öğrenci sayısındaki azalma bu kazadaki rüşdiyenin zarara uğramasından da kaynaklanmaktadır (Bkz. Tablo 5).¹⁰⁶

Tablo 5. Aydın Vilâyeti'nde Rüşdiyeler ve Öğrenci Sayıları (1900).

Liva	Kaza Sayısı	Talebe sayısı	Hademe
İzmir	14	579	14
Saruhan	9	499	9
Aydın	9	329	8
Denizli	5	165	5
Menteşe	5	185	6
Yekün	42	1.757	42

Kaynak: *S.N.M.U.*, 1900.

1900 yılında Aydın Vilâyeti'ndeki kız rüşdiye mekteplerinde İzmir Rüşdiyesi'nde 80, Manisa Rüşdiyesi'nde 135 ve Denizli Rüşdiyesi'nde 65 olmak üzere toplam 280 talebe eğitim görmektedir. Yine bu yıla ait salnamelerde rüşdiyelerde muallim-i evvel, muallim-i saniye, muallim-i salise, nakış muallimesi gibi muallimelerin isimlerine yer vermektedir. Bu mekteplerde talebelerin sayısına göre hademelerde vazife yapmakta olup vilâyet dahilindeki kız rüşdiyelerinde toplam 3 hademe vazife yapmaktadır. Kız rüşdiyelerinde öğrenci sayısı olarak Manisa Sancağı başı çekmektedir. 1900 yılındaki kız rüşdiyelerinin sancaklara göre dağılımı aşağıda şu şekilde verilmiştir.¹⁰⁷

¹⁰⁶ *S.N.M.U.*, H.1318, Matbaa-i Amire, İstanbul, s. 1090-1101.

¹⁰⁷ *S.N.M.U.*, H.1318, Matbaa-i Amire, İstanbul, s. 1101.

Tablo 6. Aydın Vilâyeti'nde İnas Mekteb-i Rüşdiyeleri Talebe Sayıları (1900).

Liva	Talebe	Hademe
İzmir	80	1
Manisa	135	1
Denizli	65	1
Yekün	280	3

Kaynak: *S.N.M.U.*, 1900.

1901 yılına gelindiğinde rüşdiyelerdeki öğrenci sayılarına bakıldığında Menteşe ve Denizli kazaları haricinde bulunan bütün liva ve kazalardaki rüşdiye öğrencilerinin sayısının arttığı tespit edilmiştir. İzmir ve Denizli'deki sayının artışını bir kaza sayısının fazlalığına bağlamak mümkün bulunmaktadır. Kaza sayısı bakımından az olmasına rağmen Manisa livası İzmir livasıyla öğrenci sayısı bakımından birbirine denktir. 44 kazada toplam 1.901 talebe ve 83 muallim ile 43 hademe yer almaktadır. Aydın Karacasu'da yine öğrenci sayısına yer verilmemiştir. Kazalar arasındaki bu dağılım aşağıdaki tabloda daha net bir şekilde ifade edilmektedir.¹⁰⁸

Tablo 7. Aydın Vilâyeti'nde Rüşdiyeler ve Öğrenci Sayıları (1901).

Liva	Kaza Sayısı	Talebe Sayısı	Hademe
İzmir	15	597	15
Saruhan	9	512	9
Aydın	9	334	8
Denizli	6	261	6
Menteşe	5	197	5
Yekün	44	1.901	43

Kaynak: *S.N.M.U.*, 1901.

1901 yılına ait Maârif salnamesine göre, Aydın Vilâyeti'nde bulunan kız rüşdiye mekteplerinden İzmir Rüşdiyesi'nde 76, Manisa'da 121, Denizli'de ise 64 talebe olmak üzere toplam 261 talebe yer alırken çeşitli alanlarda görevli olan muallimeler ile 4 hademe de bu mekteplerde vazife yapmaktadır. Manisa'da bir önceki yıla göre talebe sayısında düşüş yaşansa da sayı bakımından en yüksek talebe adedi bu sancağa aittir.¹⁰⁹

¹⁰⁸ *S.N.M.U.*, H.1319, Matbaa-i Amire, İstanbul, s. 392-400.

¹⁰⁹ *S.N.M.U.*, H.1319, Matbaa-i Amire, İstanbul, s. 401.

Tablo 8. Aydın Vilâyeti'nde İnas Mekteb-i Rüşdiyeleri Talebe Sayıları (1901).

Liva	Talebe	Hademe
İzmir	76	1
Manisa	121	2
Denizli	64	1
Yekün	261	4

Kaynak: *S.N.M.U.*, 1901.

1903 yılına ait Maârif salnamesinde Aydın Vilâyeti'nde 44 kazada 2031 talebe öğrenim görürken 89 muallim ile 43 hademe görev yapmaktadır. Saruhan(Manisa)'ın kaza sayısı İzmir'in neredeyse yarısı olmasına rağmen rüşdiyedeki öğrenci sayısı buradaki rüşdiyelere yakındır. Özellikle Saruhan Sancağı'na tabi olan Kırkağaç ve Kula kazalarındaki rüşdiyeler öğrenci sayısı bakımından azımsanmayacak konumdadır. Denizli Sancağı diğer yıllarda olduğu gibi çalışan ve eğitim gören kişi sayısı bakımından en sonda yer almaktadır. Bu sayı farkını kazalarda bulunan rüşdiye adedine ve sancakların sosyo-ekonomik yapısının farklılığına bağlamak mümkün olabilir. Saruhan Sancağı'nın Selçuklu ve Osmanlılar döneminde eğitim ve kültür merkezi olarak ön planda olması talebe sayısı bakımından diğer sancaklara göre ileri olma sebeplerinden biri olarak gösterilebilir.¹¹⁰ Bu farklılık aşağıdaki tabloda daha net olarak görülebilir.

Tablo 9. Aydın Vilâyeti'nde Rüşdiyeler ve Öğrenci Sayıları (1903).

Liva	Kaza Sayısı	Talebe sayısı	Hademe
İzmir	15	705	15
Saruhan	9	509	9
Aydın	9	376	9
Denizli	6	222	5
Menteşe	5	219	5
Yekün	44	2.031	43

Kaynak: *S.N.M.U.*, 1903.

1903 yılında İzmir'de yer alan kız rüşdiyesinde 101, Manisa'da 179, Denizli'de 138 talebe bulunmaktadır. Toplam 418 talebe bulunduran bu rüşdiyelerde çeşitli

¹¹⁰ *S.N.M.U.*, H.1321, Asır Matbaası, İstanbul, s. 356-363.

görevleri icra eden muallimeler ile 4 tane de hademe vazife yapmaktadır.¹¹¹ Sancaklar arasındaki bu değişim aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 10. İnas Mekteb-i Rüşdiyesi (1903).

Liva	Talebe	Hademe
İzmir	101	1
Manisa	179	2
Denizli	138	1
Yekün	418	4

Kaynak: *S.N.M.U.*, 1903.

Aydın Vilâyeti dahilinde bulunan rüşdiyelerin sayılarına bakıldığında en fazla rüşdiye 49 adet ile 1900 yılında, en az rüşdiye ise 40 adet ile 1898 yılında yer almaktadır. Buna karşın 1903 yılı 44 rüşdiye ile 1900 yılına göre geri kalırken, öğrenci sayısı 2.031 ile en yüksek seviyede bulunmaktadır. Yine en az talebe sayısı rüşdiye sayısı fazla olmasına rağmen 1.757 ile 1900 yılına aittir. 5 yılda 219 rüşdiyede toplam 9.281 öğrenci öğrenim görmüştür. 1900 yılındaki öğrenci sayısının diğer yıllara göre düşük olma nedenini bu dönemlerde meydana gelen savaş yangınları ve depremlere bağlamak mümkün olabilmektedir. Aşağıda rüşdiyelerin talabe sayılarının dağılımı verilmiştir (Bkz. Tablo 11).

Tablo 11. Yıllara Göre Aydın Vilâyeti'ndeki Rüşdiye ve Talebe Sayıları.

Yıllar	Rüşdiye Sayısı	Toplam Talebe Sayısı
1898	40	1.796
1899	43	1.796
1900	49	1.757
1901	43	1.901
1903	44	2.031

Kaynak: *S.N.M.U.*, 1898-1903.

Rüşdiyelerin değişiminin yanı sıra inas rüşdiyelerinde de yıllara göre farklılıklar ve değişiklikler yaşanmıştır. Kız rüşdiyeleri 1859 yılında kurulmuştur. Bundan önce kızların eğitimine pek önem verilmemiştir. II. Meşrutiyet'ten sonra kadınların iş ve eğitim yaşamında gelişmeler yaşanmıştır.¹¹² Yüzyıl sonlarında Aydın Vilâyeti'ndeki kız rüşdiyelerinin sayısı ve yerler 5 yıl boyunca aynı kalmıştır. Ancak talebe değişimine

¹¹¹ *S.N.M.U.*, H.1321, Asır Matbaası, İstanbul, s. 363.

¹¹² AKYÜZ, *a.g.e.*, s. 152.

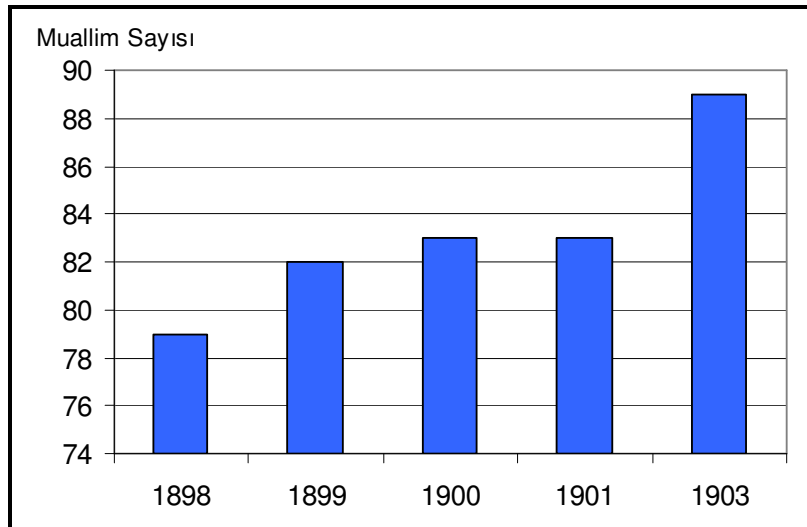
bakıldığında 1898 yılında 221 talebe ile en az 1903 yılında ise 418 talebe ile en fazla sayıya ulaşıldığı görülmektedir. Yıllara göre iniş ve çıkışların olmasına rağmen öğrenci sayısında pek fazla farklılık görülmeyen bu rüşdiyelerin talebe sayıları 1903 yılına gelindiğinde yaklaşık %90 oranında artış göstermiştir. Yıllara göre meydana gelen farklılıklar aşağıdaki tabloda görülmektedir.

Tablo 12. Yıllara Göre Aydın Vilâyetindeki İnas Mektepleri ve Talebe Sayıları.

Yıllar	İnas Mektebi Sayısı	Toplam Öğrenci Sayısı
1898	3	221
1899	3	270
1900	3	260
1901	3	261
1903	3	418

Kaynak: S.N.M.U., 1898-1903.

1869 tarihli Maârif-i Umumiye Nizamnamesi’de 500 evden fazla evi kapsayan kasabalarda rüşdiye kurulması ön görülerek masrafların Maârif idaresi tarafından karşılanacağını belirtmiştir.¹¹³ Nizamname’nin kabulü mektep sayılarının artışı da beraberinde getirmiştir. XIX. yüzyılın sonlarında öğretmen sayılarında da farklılıklar görülmektedir (Bkz. Grafik 1). 1898-1903 yılları arasında muallim sayısı artış göstermiştir. Muallim sayısındaki değişiklik aşağıdaki şekildedir.

Grafik 1. Aydın Vilâyeti Rüşdiyelerinde Görevli Muallim Sayıları (1898-1903).

¹¹³ AKYÜZ, a.g.e., s. 152.

B) AYDIN VİLÂYETİ'NDEKİ İDADİ MEKTEPLERİ

Tanzimat sonrası Osmanlı'da mevcut yüksek eğitim veren askerî ve sivil mekteplere talebe yetiştirmek üzere bu okulların bünyesinde bir veya iki sene gibi kısa süreli hazırlık sınıfları kurulmuştur. Bu hazırlık sınıflarına "idadî" adı verilmiştir. Mekteb-i Tıbbiye İdadîsi, Mekteb-i Harbiye İdadîsi, Mülkiye İdadîsi gibi her mektebin ayrı ayrı birer hazırlık (idadî) sınıfı bulunmaktaydı. Hatta rüşdiyelerin dahi birer idadîsi bulunmaktaydı.¹¹⁴ İstanbul'da açılan ilk idadî Mekteb-i Fünun-ı İdadîye'dir. Mekteb-i Harbiye öğrencileri sınavdan geçirilerek orta düzeyde bulunanlar bu mekteplere ayrılmıştır. Bu mektep 1872'de Kuleli Kışlası'na taşınınca "Kuleli Askeri İdadîsi" olarak anılmaya başlamıştır.¹¹⁵ İdadî teriminin bir orta öğretim kurumunun adı olarak kullanılması 1869 Maârif-i Umumiye Nizamnamesi ile kesinleşmiştir. Öğrencisi az olan bazı rüşdiyeler kaldırılarak idadîler ile birleştirilme yoluna gidilmiştir.¹¹⁶ Bu nizamnâmeye göre, orta öğretimin üst basmağını teşkil etmek üzere il merkezlerinde mektepler açılması ön görülmüş ve bunlara sultaniler denmiştir.¹¹⁷

Öğrenim süresi üç yıl olarak kabul edilen idadî mekteplerinin programında "Türkçe kitâbet ve inşâ, Fransızca, Kavânîn-i Osmânîye (Osmanlı kanunları), mantık, ilm-i servet-i milel (iktisat), coğrafya, târîh-i umûmî, ilm-i mevâlid, cebir, hesap ve defter tutma, hendese ve ilm-i mesâha, hikmet-i tabiyye, kimya ve resim dersleri bulunmaktadır.¹¹⁸

İdadî mektepleri 1872 senesine kadar, malî imkânsızlıklar sebebiyle kurulamamıştır. İstanbul'da uygun şartlarda idadî mekteplerinin açılmasına başlanmış olmasına rağmen bunların sayıları 4'ü geçmemiştir. Vilâyetlerde ise ilk olarak Yenişehir İdadîsi (Mora'da) açılmıştır. İki yıl sonra İstanbul'daki idadî sayısının 6'ya yükseldiği görülmektedir. 1876'dan sonra birçok ilde idadîler açılırken ilk olarak İzmir ve Manastır'da yatılı idadîler açılmıştır.¹¹⁹ İlk kız idadîsi 13 Mart 1880'de eğitime başlamış olup, iki yıl faaliyetini sürdürdükten sonra ilgisizlikten kapanmıştır.¹²⁰

¹¹⁴ İHSANOĞLU, *a.g.m.*, s. 223-361.

¹¹⁵ İbrahim Ethem BAŞARAN, *Türkiye Eğitim Sistemi*, Gül Yayınevi, Ankara, 1993, s. 144.

¹¹⁶ Hasan Ali KOÇER, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu 1773-1923*, Uzman Yayınları, Ankara, 1987, s. 131.

¹¹⁷ Ali Rıza ERDEM, "Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. Yüzyılda Örgün Eğitimde Yapılan Yenilikler ve Değerlendirmesi", *Türk Yurdu Dergisi*, S.148-149, Ankara, (Aralık 1999-Ocak 2000), s. 548-555.

¹¹⁸ KODAMAN, *a.g.e.*, s.115.

¹¹⁹ KODAMAN, *a.g.e.*, s.115-120.

¹²⁰ Faik Reşit UNAT, *Türkiye Eğitiminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, Ankara, 1964, s.46.

1880'den sonra rüşdiye ile birlikte il merkezlerinde 7 yıllık, ilçe merkezlerinde ise 5 yıllık idadîler açılmıştır.¹²¹

Malî imkansızlıklar sebebiyle açılmayan idadîler, H.1300/M.1881 senesinde Sadrazam Said Paşa'nın bazı vergilerden belli yüzdelerle pay alınıp Maârif işlerine tahsis edilmesini sağlamasıyla, İstanbul'da ve diğer vilâyetlerde tekrar açılmaya başlamıştır. 1885 senesinde ilk hamle başlamış ve birçok ilde idadî mektebi açılmıştır. Ancak taşradaki idadîler malî imkansızlık yüzünden 5 ve 7 yıllık olmak üzere ikiye ayrılmıştır. İdadîlerde 1892 yılından sonra geniş bir ıslahat çalışması gerçekleşmiş, 1896 yılında da ders programlarına ahlak ve fıkıh dersleri ilave edilmiştir. 1902 yılında mevcut derslerin ağır olduğu gerekçesiyle leylî idadîler 8, nehârî idadîlerin eğitim süresi ise 6 yıla çıkarılmıştır. Bu dönemde idadî mekteplerindeki din dersleri saatleri de azaltılmıştır.¹²² 1892'de "Mekatib-i Alîye" dairesi kaldırılarak yerine "Mekatib-i İdadîye" dairesi kurulmakla ortaöğretimin yaygınlaştırılmasına mevcut şartlar dikkate alınarak öncelik verilmiş, 1894'de Maârif teşkilatının personel işlerine bakacak bir "Sicil-i Ahvâl şubesi" ile "İstatistik şubesi" kurumu, 1898'de ise "Maârif Salnâmesi" yayınlanmaya başlanmıştır.¹²³ Yayınlanan bu salnâmeler sayesinde mekteplerdeki idarî yapılanma ile talebe mevcutlarına daha kolay ulaşılabilir. ¹²⁴

H.1311-1312/M.1893-1894 öğretim yılı Maârif-i Umûmiye Nezâreti İstatistiği'ne göre 3'ü İstanbul'da olmak üzere toplam 57 idadî açılmıştır. Bu sayıya İstanbul'da açılan Mekteb-i Tefeyyüz adlı hususî idadînin de ilavesiyle 58 idadîde toplam 6.984 talebe tahsil görmüştür. Aynı dönemde İstanbul'da 9 gayri Müslim, 9'u da ecnebi devletlere ait 18 kadar idadî mektebi daha bulunmaktadır.¹²⁴

1903 yılında uygulamaya başlanan programa göre, idadî adı altında faaliyetlerine devam eden bu mektepler, rüşdiyeler kaldırılarak 6 yıla çıkarılmış, ayrıca mektepler farklı eğitim programlarına göre yeniden teşkilatlandırılmıştır. Buna göre ilk sınıfı hazırlayıcı temel dersleri bir arada görecek olan öğrenciler, sonraki iki sınıfta, bir kısım esas dersler ortak olmak kaydıyla "Umûmî", "Ziraat", "Ticaret" ve "Sanat" kollarına ayrılacaklar ve devam ettikleri bu şubelere göre diploma alacaklardı. Bu

¹²¹ BAŞARAN, *a.g.e.*, s. 86.

¹²² UNAT, *a.g.e.*, s. 46.

¹²³ UNAT, *a.g.e.*, s.25.

¹²⁴ İHSANOĞLU, *a.g.m.*, s. 320.

şekilde idadîler, mezunları imtihanla liselere kabul edilen bir orta öğretim basamağı olarak varlıklarını Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar devam ettirmişlerdir.¹²⁵

1906 yılında vilâyetlerdeki idadî sayısı 93'e, bütün ülkedeki sayı ise özel ve askerî idadîler de dahil olmak üzere toplam 109'a çıkmıştır. 1894-1906 yılları arasında idadî sayısı hemen hemen iki katına çıkmış ve talebe sayısı da o nispette artmıştır.¹²⁶

Osmanlı Devleti'nin idarî birimleri içinde önemli bir yere sahip olan Aydın Vilâyeti'nde iktisadî alanda olduğu gibi eğitim alanında da ciddi bir çalışmanın içinde bulunduğu görülmektedir. Özellikle yabancı tüccarların İzmir ve havalisini bir ticaret merkezi gibi kullanmaları neticesinde buradaki mekteplerden ecnebi talebelerin de eğitim görmelerine vesile olmuştur. Yine bölgede iskan eden gayri Müslim tebaanın çocukları rüşdiye ve idadî gibi mekteplerde eğitimlerini sürdürmektedir. Müslüman aileler yeni bir yapılanma içine giren eğitim camiasının bu çalışmasına maddi ve manevî her türlü desteği vermeye gayret göstermektedir.

Aydın Vilâyeti'ndeki idadî mekteplerinde 1898 tarihli salnameye göre H.1313-1314/M.1895-1896 eğitim-öğretim yılında 564 Müslim, 23 gayri Müslim talebe eğitim görmektedir.

İzmir Mekteb-i İdadîsi'nde müdür, müdir-i sâni, muavin-i evvel, muavin-i sâni, muavin-i sâlis, katip, depo ve ambar memuru, tabip ve ulum-ı meval ve hikmet ve kavanin muallimi gibi bir çok farklı branşlarda muallimler vazife yapmaktadır.¹²⁷ Aşağıdaki tablolarda 1898 yılında Aydın Vilâyeti ve ona tabi kazalarda idadî mekteplerinde hizmet veren memurîn kadrosu, hizmetli kadrosu ve talebelerine ait genel bilgiler verilmektedir.

¹²⁵ KODAMAN, *a.g.e.*, s. 122-132.

¹²⁶ İHSANOĞLU, *a.g.m.*, s. 321.

¹²⁷ *S.N.M.U.*, H.1316, Matbaa-i Amire, İstanbul, s. 874-879.

Tablo 13. İzmir Mekteb-i İdadisi Memurin Kadrosu (H.1313-1314/M.1896-1896).

Memuriyet	İsimleri	Rütbe	Tarih
Müdür	Abdi Namık Efendi	Rabi'	H. 20 Ca 1315/ M. 1897
Müdür-i Sâni	Mehmet Şevket Efendi		
Muavin-i Evvel	Mehmet Hamdi Efendi		
Muavin-i Sâni	İlya Janidis		
Muavin-i Sâlis	Mehmet Rauf Bey		
Katip	Hatim Süleyman Efendi		
Depo ve Ambar Memuru	İsmail Hakkı Efendi		
Tabip	Mustafa Enver Bey	Evvel-i Sâni	H. 10 Ra 1315/ M. 1897
Ulum-ı Mevalid ve Hikmet ve Kavanin Muallimi	Abdi Namık Efendi	Rabi'	H. 20 Ca 1315/ M. 1897
Arabî ve Farsî	Mehmet Sait	Mahreç	H. 22 M 1299/ M. 1882
İnşâ ve Kitâbet	İzzet Bey	Sâlis	H. 21 B 1301/ M. 1884
Edebiyat ve Ahlâk	Hakkı Bey	Müderris	H. 11 N 1302/ M. 1885
Ulûm-ı Diniye	Hacı Mustafa Efendi	Edirne Ruusu	H. 3 B 1312/ M. 1894
Müsellesât Makine ve Cebir ve Malûmât Nafia ve Hıfz-ı Sıhha ve Kozmografya ve Servet Muallimi	Mehmet Şevket Efendi		
Hüsn-i Hat Muallimi	Hacı Şakir Efendi		
Arabî Muallimi	Sabri Efendi		
Türkçe Muallimi	Hafız Ali Haydar Efendi		
Usûl Defteri ve Hesab Muallimi	Mehmet Hamdi Efendi		
Fransızca Muallimi	İlya Janidis Efendi		
Coğrafya Muallimi	Mehmet Rauf Bey		
Kavaid ve Ulum-ı Diniye	Abdullah Sabri Efendi		
Hendese Kimya ve Fransızca Muavini	Hemaz Esbahaki Efendi		
Rumca Muallimi	Mehmet Zühti Efendi		
Resim Muallimi	Abdullah Saim Efendi		
Mubassır	Abdullah Efendi		
Mubassır	Hacı Mustafa Efendi		
Mubassır	Mustafa Yunus Efendi		
Hademe	13		

Kaynak: Aydın Vilâyet Salnamesi, H.1316/M.1898, s. 874-875.

İzmir İdadisi 1886 yılında açılmıştır. İdadi'nin ilk müdürünün ismi Abdurrahman Efendi'dir. İlk yılında 164 talebeye sahip olan mektep 1888-1899 yıllarında beş sınıfa da sahip bir mektep haline gelmiştir. İlk ders yılında nehari/gündüz eğitimiyle İzmir şehrindeki çocuklara eğitim verirken çeşitli çabalar sonucunda 1898 yılında leyli/yatılı mektebe dönüştürülmüştür. Bundan sonra köyden gelen çocuklarda bu idadilerde yer almış, masraflar mektepler tarafından karşılanırken, fakir çocuklardan ücret alınmamıştır. Yabancı dil olarak ilk kuruluşundan beri Fransızca dilini benimseyen mektep, buna ek ders olarak İngilizce ve Rumca derslerini de eklemeyi düşünmüş, ders saatleri fazla gelince bu dersler programdan çıkarılmıştır. Belirli bir dönemde 5 yıldan 7 yıla çıkarılan mektebin 1902 yılında bünyesinde ticaret ve sanayi şubeleri de açıldı. 1908 yılına gelindiğinde de mektep halen 7 yıldan ibaretti. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra öğrenci ve idareciler arasında bir takım problemler yaşanmıştır. İdarede istifalar gündeme gelmiştir. 1910-1911 yılları arasında bu idadinin sultanî haline dönüştürülmesine karar verildi.¹²⁸ Talebe sayısı bu eğitim-öğretim yılında 195'dir. İlk kurulduğu yıla göre talebe sayısında artış göstermesine rağmen bu kayda değer bir artış olarak kabul edilmemektedir.

H.1313-1314/M.1895-1896 senesinde 78 yatılı Müslim, 15 gayr-ı Müslim yine 59'u ücretsiz Müslim, 8'i ücretsiz gayr-ı Müslim olmak üzere; toplam 160 talebe yatılı olarak eğitim görmekte bu talebelerden 137'si Müslim ve 23'ü ise gayr-ı Müslim çocuklardan meydana gelmektedir. Yatılı eğitim gören talebelerin %86'sı Müslim ve %14'ü gayr-ı Müslim talebelerden oluşmaktadır.

Gündüzlü ve yatılı Müslim talebelerinin sayısı 250, gayri Müslim talebelerinin ise 53 olmak üzere toplam 303 talebe eğitim görmektedir (Bkz. Tablo 14).¹²⁹

Tablo 14. İzmir İdadî Mektebi Talebele Sayısı (H.1313-1314/M.1895-1896).

Leyli/Yatılı				Nehâri/Gündüzlü		Yekün	
Ücretli		Ücretsiz		Müslim	Gayr-ı Müslim	Müslim	Gayr-ı Müslim
Müslim	Gayr-ı Müslim	Müslim	Gayr-ı Müslim				
78	15	59	8	113	30	250	53

Kaynak: S.N.M.U., 1898, s. 875.

¹²⁸ TUTSAK, *a.g.e.*, s. 148-161.

¹²⁹ S.N.M.U., H.1316, Matbaa-i Amire, İstanbul, s. 875.

İzmir İdadi'nin bir şubesi olarak açılan mektebin muallimlerine bakıldığında diğerleri gibi bazı muallimlerin birden fazla derse girdiği dikkati çekmektedir. Bu da öğretmen yetersizliğini bir kez daha gözler önüne sermektedir. İzmir İdadisi sultanî olunca şube de nehariye çevrilmiştir.¹³⁰ Şube'nin 1897-1898 yıllarına ait muallim kadrosu tabloda gösterilmektedir (Bkz Tablo 15). Ayrıca bu tarihte idadının 195 talebe ve 1 hademeye sahip olduğu da belirtilmektedir.

Tablo 15. İzmir İdadi ve Şubesi Mektebi Muallimin Kadrosu (H.1313-1314/M.1895-1896).

Memuriyet	İsimleri	Rütbe
Müdür	İlyas Bahri Efendi	-
Müdür muavini	Mustafa Cemil Efendi	-
Tarih ve Malûmât Nafia ve Coğrafya Muallimi	İlyas Bahri Efendi	-
Farsî ve Türkçe Muallimi	Mustafa Cemin Efendi	-
Türkçe ve Arabî Muallimi	Abdülkadir Efendi	-
Ulûm-ı Diniye Muallimi	Mustafa Niyazi Efendi	-
Resim Muallimi	Abdullah Saim Efendi	-
Hüsn-i Hat Muallimi	Mustafa Azmi Efendi	-
Fransızca Muallimi	Yako Efendi	-
Hesap Muallimi	(Hemaz Esbehaki)	-
Hendese Muallimi	Münhaldır	-
Talebe Sayısı	195	-
Hademe	1	-

Kaynak: *S.N.M.U.*, 1898, s.876.

Aydın Vilâyeti'ndeki Aydın merkezde bulunan İdadî Mektebi'nde 1313-1314 eğitim-öğretim yılında 96 Müslim ve 6 gayr-ı Müslim olmak üzere toplam 102 talebe eğitim görmektedir.¹³¹ İdadî mektebinde eğitim gören talebelerin %94'ü Müslim öğrencilerden meydana gelmektedir. Mektebin kadrosu ve talebe durumu tabloda verilmektedir (Bkz. Tablo 16).

¹³⁰ TUTSAK, *a.g.e.*, s. 165.

¹³¹ *S.N.M.U.*, H.1316/M. 1898, Matbaa-i Amire, İstanbul, s. 876-877.

Tablo 16. Aydın İdadî Mektebinin Muallimin Kadrosu (H.1313-1314/M.1895-1896).

Memuriyet	İsimleri	Rütbe
Müdür	Ömer Lütfi Efendi	-
Fransızca ve Tarih ve Malûmât ve Nafia ve Hıfz-ı Ameliye	Ömer Lütfi Efendi	-
Ulûm-ı Diniye ve Farîsi Muallimi	İbrahim Ethem Efendi	-
Arabî ve Türkî Muallimi	Salih Sulhi Efendi	-
Hesap ve Hendese ve Cebir ve Usul Defteri Muallimi	Mehmet Hilmi Efendi	-
Coğrafya ve İnşa ve Resim ve Kitabet Muallimi	Mustafa Hilmi Efendi	-
Hüsn-i Hat Muallimi	Ali ve Safi Efendiler	-
Mubassır	Hafız Mehmet Tevfik Efendi	-
Hademe	2	-
Müslüm Talebe Sayısı	96	-
Gayr-ı Müslim Talebe Sayısı	6	-
Yekün	102	-

Kaynak: *S.N.M.U.*, 1898, s.876-877.

Muallim yetersizliğinden dolayı bazı muallimlerin ders yüklerinin fazla olduğu görülmektedir. 1313-1314 senelerinde Aydın Vilâyeti Manisa kazasında bulunan idadî mektebinde 116 Müslim ve 6 gayr-ı Müslim talebe olmak üzere toplam 122 talebe eğitim görmekte olup Müslim talebelerin oranı %96 gibi bir rakama ulaşmaktadır.¹³²

1898 senesine ait salnameye göre Manisa, Denizli ve Muğla idadilerindeki muallim ve vazifelilerin aşağı yukarı aynı görevleri yerine getirdikleri görülmektedir. Bu tarihlerde Manisa'da bulunan idadide 116 Müslim, 6 gayri Müslim; Denizli'de 61 Müslim, Muğla'da ise 96 Müslim, 16 gayri Müslim talebe eğitim görmektedir. Diğerleri ile karşılaştırıldığında Denizli'de hiç gayri Müslim öğrenci bulunmamaktadır.¹³³ Aşağıdaki tablolarda bu durum daha net bir şekilde dile getirilmiştir (Bkz. Tablo 17, 18,19)

¹³² *S.N.M.U.*, H.1316/M.1898, Matbaa-i Amire, İstanbul, s. 877.

¹³³ *S.N.M.U.*, H.1316/M.1898, Matbaa-i Amire, İstanbul, s. 878.

Tablo 17. Manisa İdadi Mektebinin Muallimin Kadrosu (H.1313-1314/M.1895-1896).

Memuriyet	İsimleri	Rütbe	Tarih
Müdür	Ali İrfan Efendi		
Hüsn-i Hat Muallimi	Nuri Bey	Kubbat Müderresinden	H.12 Z 1288/M. 1871
Fransızca ve Cebir ve Usûl Defteri ve Malûmât ve Nafia ve Hafız Amalliye ve Türkçe Muallimi	Ali İrfan Efendi		
Ulûm-ı Diniye ve Türkçe Muallimi	Ömer Şaban Efendi		
Farsî ve Hesap ve Coğrafya Muallimi	Batumlu İsmail Hakkı Efendi		
Tarih ve Hendese ve İnşa ve Kitabet Muallimi	Sirozlu İsmail Hakkı Efendi		
Arabî Muallimi	Halil Hilmi Efendi		
Resim Muallimi	Mustafa Nuri Efendi		
Mubassır	Mustafa Efendi		
Hademe	2		
Müslim Talebe	116		
Gayr-ı Müslim Talebe	6		
Yekün	122		

Kaynak: *S.N.M.U.*, 1898, s.877.

Tablo 18. Denizli İdadi Mektebinin Muallimin Kadrosu (H.1313-1314/M.1895-1896).

Memuriyet	İsimleri	Rütbe
Fransızca ve Cebir ve İnşâ ve Kitabet Muallimi	Ali Rıza Efendi	
Coğrafya ve Hendese ve Malûmât Nafia ve Hıfz'ül Sıhıyye Ve Usul Defteri Muallimi	Ali Rıza Efendi	
Hesap ve Tarih ve Resim Muallimi	İbrahim Ethem	
Farsî Muallimi	İsmail Efendi	
Türkçe Muallimi	Feyzi Efendi	
Arabî ve Hüsn-i Hat Muallimi	Halil İbrahim Efendi	
Ulum-ı Diniye Muallimi ve Mubassır	Ali Efendi	
Hademe	2	
Müslim Talebe	61	
Gayri Müslim talebe	-	

Kaynak: *S.N.M.U.*, 1898, s.878.

Tablo 19. Muğla İdadi Mektebinin Muallimin Kadrosu (H.1313-1314/M.1895-1896).

Memuriyet	İsimleri	Rütbe	Tarih
Müdür	Abdulfettah Efendi		
Hüsn-i Hat Muallimi	İsmail Hakkı Efendi	Edirne Ruûsu	H. 19 R 1315/ M. 1897
Arabî ve Ulum-ı Diniye Muallimi	Ahmet Hulusi Efendi	Edirne Ruûsu	H. 19 R 1315/ M. 1897
Farisî ve Türkçe Muallimi	Ömer Lütfi	Edirne Ruûsu	H. 3 R 1313/ M. 1895
Coğrafya ve İnşâ ve Kitabet ve Malûmât-ı Nafia ve Hıfzû'l Sıhhiye Muallimi	Abdulfettah Efendi		
Fransızca ve Hendese Tarih ve Cebir ve Usul Defteri Muallimi	Yakub Celaleddin		
Hesab Muallimi	Mehmet Eşref		
Mubassır	Mehmet Tahir		
Hademe	2		
Müslim Talebe	96		
Gayrı Müslim Talebe	11		

Kaynak: *S.N.M.U.*, 1898, s.879.

1898 yılındaki talebelerin kazalara göre dağılımına bakıldığında talebe sayısının en fazla İzmir daha sonra Manisa, ardından Muğla, Aydın ve Denizli olduğunu görmekteyiz. 1898 yılına ait idadilerdeki talebe dağılımları aşağıdaki tabloda verilmektedir.

Tablo 20. Aydın Vilâyeti'nde Bulunan İdadi Mekteplerinde Mevcut Talebe ve Hademe Sayıları (H.1313-1314/M.1895-1896).

Yer	Müslim Talebe	Gayrı Müslim Talebe	Hademe	Yekün
İzmir İdadi ve Şubesi	445	53	1	498
Aydın	96	6	2	102
Manisa	116	6	2	122
Denizli	61	-	2	61
Muğla	96	11	2	107
Yekün	814	76	9	890

Kaynak: *S.N.M.U.*, 1898.

1899 yılına ait salnamelerde idadi mekteplerinde Müslim talebe sayısı 889, gayri Müslim 95 olmak üzere toplam sancaklardaki, talebe sayısı 984'tür. Sancaklarda bu mekteplere ait 27 hademe çalışmaktadır (Bkz. Tablo 21).¹³⁴

Tablo 21. Aydın Vilâyeti'nde Bulunan İdadi Mekteplerinde Mevcut Talebe ve Hademe Sayıları (H.1314-1315/M.1896-1897).

Liva	Müslim	Gayri Müslim	Hademe	Yekün
İzmir İdadi ve Şubesi	544	68	19	612
Aydın	94	12	2	106
Denizli	53	1	2	54
Saruhan	105	3	2	108
Muğla	93	11	2	104
Yekün	889	95	27	984

Kaynak: *S.N.M.U.*, 1899.

1900 yılına gelindiğinde ise İzmir'de 80'i, Aydın'da 10'u, Saruhan'da 4'ü, Muğla'da 9'u gayri Müslim olmak üzere toplam 1024 talebe yer almaktadır.¹³⁵

Tablo 22. Aydın Vilâyeti'nde Bulunan İdadi Mekteplerinde Mevcut Talebe ve Hademe Sayıları (H.1315-1316/M.1897-1898).

Liva	Müslim	Gayri Müslim	Hademe	Yekün
İzmir İdadi ve Şubesi	608	80	1	688
Aydın	111	10	2	121
Denizli	76	0	2	76
Saruhan	138	4	2	42
Muğla	88	9	2	97
Yekün	1.021	103	9	1.024

Kaynak: *S.N.M.U.*, 1900.

1901 yılında İzmir İdadi Şubesinde 653'ü Müslim, 139'u gayri Müslim, Aydın'da 118'i Müslim, 6'sı gayri Müslim, Denizli'de 81'i Müslim, 1'i gayri Müslim, Saruhan'da 165'i Müslim, 6'sı gayri Müslim Muğla'da 106'sı Müslim, 8'i gayri Müslim olmak üzere Aydın Vilâyeti dahilinde bulunan idadi mekteplerinde toplam 1283 talebe bulunurken, 26 hademe de vazife yapmaktadır (Bkz. Tablo 23).¹³⁶

¹³⁴ *S.N.M.U.*, H.1317/M.1899, Matbaa-i Amire, İstanbul, s. 974-980.

¹³⁵ *S.N.M.U.*, H.1318/M.1900, Matbaa-i Amire, İstanbul, s. 1086-1090.

¹³⁶ *S.N.M.U.*, H.1319/M.1901, Matbaa-i Amire, İstanbul, s. 387-392.

Tablo 23. Aydın Vilâyeti'nde Bulunan İdadi Mekteplerinde Mevcut Talebe ve Hademe Sayıları (H.1316-1317/M.1898-1899).

Liva	Müslim	Gayri Müslim	Hademe	Yekün
İzmir İdadi ve Şubesi	653	139	18	792
Aydın	118	6	2	124
Denizli	81	1	2	82
Saruhan	165	6	2	171
Muğla	106	8	2	114
Yekün	1.123	160	26	1.283

Kaynak: *S.N.M.U.*, 1901.

1903 yılına gelindiği zaman ise İzmir idadi şubesinde 815 Müslim, 68 gayri Müslim olmak üzere toplam 883 talebe, Aydın'da 105 Müslim, 8 gayri Müslim olmak üzere 113, Denizli'de 87 talebe, 1 gayri Müslim olmak üzere 88, Saruhan'da 159 Müslim, 5 gayri Müslim olmak üzere toplam 164, Muğla'da 103 Müslim, 5 gayri Müslim olmak üzere 108 talebe yer almaktadır. Aydın Vilâyeti dahilindeki idadilere bakıldığında 1299 Müslim, 87 gayri Müslim olmak üzere toplam 1386 talebe ve 26 hademenin istihdam ettiği görülmektedir (Bkz. Tablo 24).¹³⁷

Tablo 24. Aydın Vilâyeti'nde Bulunan İdadi Mekteplerinde Mevcut Talebe ve Hademe Sayıları (H.1318-1319/M.1900-1901).

Liva	Müslim	Gayri Müslim	Hademe	Yekün
İzmir İdadi ve Şubesi	815	68	18	883
Aydın	105	8	2	113
Denizli	87	1	2	88
Saruhan	159	5	2	164
Muğla	103	5	2	108
Yekün	1.299	87	26	1.356

Kaynak: *S.N.M.U.*, 1903.

İdadi sayılarının talebe dağılımına bakıldığında 4 yıl içerisinde en az talebe sayısına 890 ile 1898 yılında, en fazla 1356 talebe ile 1903 yılında karşılaşılmaktadır. 1896 yılında taşrada 54 idadi, 7.664 talebe; 1901'de 68 idadi, 11.145 talebe; 1906 yılında 93 idadi, ülke genelinde 1906 yılında 109 idadi yer almaktadır. 1896 ile 1901 yılları arasındaki dönemi kapsayan sürede idadi sayısında %25 talebe sayısında %49, 1901 ile 1906 yılları arasına gelindiğinde ise idadi sayısında %36 artış meydana

¹³⁷ *S.N.M.U.*, H.1321/M.1903, Asır Matbaası, İstanbul, s. 351-356.

gelmiştir. Osmanlı Devleti'nde bu oran %52'ye ulaşmıştır. 1909 yılına gelindiğinde idadi mekteplerindeki talebe sayısı 20.000 dolaylarına ulaşmıştır.¹³⁸

1906 yılında vilâyetlerdeki idadî sayısı 93'e, ülke genelinde ise özel ve askerî idadîler de dahil olmak üzere toplam 109'a çıkmıştır. 1894-1906 yılları arasında idadî sayısı hemen hemen iki katına çıkmış ve talebe sayısı da o nispette artmıştır.¹³⁹

Tablo 25. Yıllara Göre Aydın Vilâyeti'nde İdadi ve Talebe Sayıları.

Yıllar	İdadi Sayısı	Toplam Talebe Sayısı
1898	6	890
1899	5	984
1900	5	1024
1901	6	1283
1903	6	1356

Kaynak: *S.N.M.U.*, 1898-1903.

C) AYDIN VİLÂYETİ'NDEKİ MESLEK OKULLARI

1) İZMİR HAMİDİYE SANAYİ MEKTEBİ

Mithat Paşa'nın Sofya'da İslahhane açması üzerine yetim çocuklarını eğiterek sanayi eğitiminin yaygınlaşmasını sağlayan bu kurumlar daha sonra bütün vilâyetlerde yayılma alanı bulmuştur. İzmir'de bu yüzyılda açılan ıslahhane, "Hamidiye Mektebi-Sanayi" adını almıştır. 1900'lü yıllarda mektebe ek olarak 1905 yılında açılan yemekhane ve yatakhanelerden oluşan bir bina hizmete girmiştir.

XIX. yüzyılda idari kadro ve program bakımından değişikliğe uğrayan mektebin bir talimatnamesi yoktu. 1901 yılında mektebe ait vilâyet matbaasında yer alan bir talimatname bastırılmıştır. İslahhane olarak açılan okulda ilk kurulduğu yılda İzmir ve çevre vilâyetlerden gelen 30 talebe yer almaktaydı. Eğitim süresi 5 yıl olan mektep iptidai bölümünün de eğitime başlamasıyla 7 yıla dönüşmüştür. 1915 yılında Sanayi Mektebi'nin eğitim süresi 9 yıla yükselmiştir. Türkçe okuma ve yazma mecburiyeti olan mektep Rumca ve Ermenice derslerini de vermekteydi. Mektebin masrafı çeşitli bağış ve ianelerle sağlanmaktaydı. Mektebe ılıca, han ve topraklardan gelirler gelmekteydi. Yunan işgalinde bile kapatılmayan sanatlar mektebi 1918-1919 ders yılında 22, 1920-

¹³⁸ KODAMAN, *a.g.e.*, s. 129.

¹³⁹ İHSANOĞLU, *a.g.m.*, s. 321.

1921 yıllarında ise 9 talebe mezun etmiştir.¹⁴⁰ XX. yüzyıl başlarında mektebin Müslim ve gayri Müslim talebe sayısı aşağıdaki tabloda belirtilmektedir.

Tablo 26. İzmir Hamidiye Sanayi Mektebi'nin Leyli Talebe Sayısı.

	Leyli Müslim	Leyli Gayri Müslim	Talebe Yekünü	Mubassır ve Debboy Memuru	Hademe
1900	233	24	257	4	16
1901	265	30	295	4	16
1903	226	24	250	6	15

1900 yılında Hamidiye Mektebi İdare Heyeti, Heyet-i Talimiye, Komisyon Heyeti tablo halinde gösterilmiştir. Hamidiye Mektebi ve Heyeti ile ilgili bilgilere ilk olarak 1899 yılına ait salnamede rastlıyoruz.

Tablo 27. İzmir Hamidiye Sanayi Mektebi Memurin Kadrosu (1900).

Memuriyet	İsmi	Rütbe	Tarihi	Madalya
Nazır-ı Umumi	Vali-i Vilâyet Mehmet Kamil Paşa	Vezir	H. 17 M 214/M. 1799	Altun ve Gümüş ve İmtiyaz Altun Girid ve Mersuğ İmtiyaz ve Altun Liyakat
Nazır-ı Fahri	Bendgan Hazret-i Şehriyarından Ahmet Esad Bey	Mütemayîz	-	Plevne
Komisyon Heyeti				
Memuriyet	İsmi	Rütbe	Tarihi	Madalya
Reis	Nazır-ı Fahri Ahmet Esat Bey	Mütemayîz		Plevne
Aza	Hafız Rıfat Efendi	Salise		
“	Ali Nazmi Efendi			
“	Atnaşule Hristaki Efendi			
“	Mosallızade Hacı Hüseyin Efendi		Sanayi	
“	Toramanoğlu Serakım Efendi			
“	Nesim Levi Efendi			
İdare Heyeti				
Memuriyet	İsmi	Rütbe	Tarihi	Madalya
Müdür	Mehmet Nuri Efendi	Rabia		
Tabip Fahri	Remzi Efendi	Kolağası		

¹⁴⁰ TUTSAK, *a.g.e.*, s. 175-190.

Baş Katip	İbrahim Ethem Efendi			
Dahiliye Memuru ve Vekili Harcı	Hasan Efendi			
Sandık Emni	Seyit Efendi			
Katib-i Sani	Mehmet Kamil Efendi			
Heyet-i Talimiye				
Memuriyet	İsmi	Rütbe	Tarihi	Madalya
Fahri Hüsn-ü Hat Muallimi	Hacı Şakir Efendi	Salise	H. M 314 /M. 1896	
Malumat-ı Fenniye	Rıfkı Bey	Yüzbaşı		
Muallim	Sarı Bey	Mülazim-i Evvel		
Muallim	Şakir Efendi			
Muallim	Kamil Efendi			
Muallim	Celal Efendi			
Muallim	Dimitri Efendi			Gümüş Liyakat
Fahri Resim Muallimi	Demustin Efendi			
Fahri Kimya Muallimi	Leonidi Efendi			
Fahri Müzika Muallimi	Mehmed Hidayet Bey			
Muallim	Hafız Said Efendi			
Muallim	Hüseyin Efendi			
Müzika Muallim Muavini	İsmail Efendi	Mektebin Mezunlarından		

Kaynak: *S.N.M.U.*, 1900, s. 1102.

1901 ve 1903 yıllarında Komisyon, İdare Heyeti ve Heyet-i Talimiye üyelerinde bazı değişiklikler meydana gelmiştir. 1901 yılında talebe sayısında gözle görülür bir artış söz konusudur.

1903 yılında Heyet-i Talimiye üyelerine bakıldığında Muallim Şakir, Halil Efendiler, Fransızca ve Usul Defteri Muallimi David Efendi ile yüzbaşı rütbesine sahip olan Resim Muallimi Hafız Ali Efendi görev yapmaktaydı. Bu yılda İzmir Hamidiye Sanayi Mektebi'nin ders programı şu şekildedir:

1. Sene:

Kuran-ı Kerim, Tahrir Huruf, Hesap

2. Sene:

Kuran-ı Kerim, Tecvid, Ulum-ı Diniye, Kıraat, Hesap, İmla, Resim, Hüsn-ü Hat

3. Sene:

Kuran-ı Kerim, Tecvid, Ulum-ı Diniye, İmla, Resim, Kıraat, Hüsn-ü Hat, Hesap, Coğrafya, Fransızca

4. Sene:

Kıraat, Lisan-ı Osmani, Hesap, Ulum-ı Diniye, Arabi, Farsi, Fransızca, Hendese, Coğrafya, Hüsn-ü Hat, Resim

5. Sene:

Lisan-i Osmani, Arabi, Farsi, Tarih, Resim, Hesap, Hendese, Kitabet ,Kimya Malumat-ı Fenniye, Fransızca

6. Sene:

Derdest teşkildir.

7. Sene:**Yalnız Sanayi-i Şakirdana Gösterilen Sanatların İsimleri:**

Kunduracılık, Mürettiblik, Saraçlık, Mücellidlik, Terzilik, Tenekecilik, Çorapçılık, Demircilik, Kazmir ve Havluculuk, Fenn-i Musîki¹⁴¹

2) İZMİR DÂRÜLMUALLİMİN MEKTEBİ

Aydın Vilâyeti valisi olan Hamdi Paşa 1878 yılında İzmir’de bu mektebi açmıştır. Üsküdar Medresesi’nde açılan mektebin kendine ait bir binası yoktu. 1914 yılında yapılmaya başlanan mektebin inşası tamamlanamamıştır. Mektebin açılış amacı iptidai mekteplerine muallim yetiştirmektir. İlk müdür ve hocası Manisalı Sadık Efendi olup, 1887 yılında Kamil Efendi görev almıştır.¹⁴²

1898 yılında İzmir Dârümuallimîn’inde görevli olan Muallim-i Evvel Yusuf Ziya, Hüsnü Hat Muallimi ise Hacı Şakir Efendi’dir. Bu dönemde talebe sayısı 22, hademe sayısı ise 1’dir. 1899 yılında 21, 1900’de 26, 1901 ve 1903 yıllarında 28’dir. Hademe sayısı ise 1898 yılındaki gibi 1’dir.¹⁴³

Muallimler 1900 yılında aynı kalırken, Hacı Şakir Efendi salise ünvanını almıştır. 1903 yılında önceki yıllardaki muallimlere Fahri Hesap, Halid Bey; Fahri

¹⁴¹ S.N.M.U., H.1321/M.1903, Asır Matbaası, İstanbul, s. 364.

¹⁴² TUTSAK, a.g.e., s. 191-192.

¹⁴³ S.N.M.U., H.1326-1321/M.1898-1903.

Tarih, Ali Haydar Efendi; Fahri Coğrafya Muallimi Emrah Efendi eklenmiştir. Hacı Şakir Efendi'nin rütbesi saniye olmuştur.¹⁴⁴

II. Meşrutiyetle beraber büyük değişiklikler yapılan mektepte ek olarak rüşdiye muallimi yetiştirme amaçlı rüşdiye bölümü açılmıştır. 1911-1912 yıllarından önce yatılı hale dönüştürülmesi kararlaştırılan mektep Yunan işgalinden etkilenmiş ve Türk halkının masrafları karşılaması kararlaştırılmıştır. Fakat bu durumu idare etmeyince 1921-1922 ders yılında mektep kapatıldı.¹⁴⁵

¹⁴⁴ *S.N.M.U.*, H.1321/M.1903, Asır Matbaası, İstanbul, s. 356.

¹⁴⁵ TUTSAK, *a.g.e.*, s. 193-196.

III. BÖLÜM

AYDIN VİLÂYETİ'NDEKİ GAYRİ MÜSLİM VE YABANCI MEKTEPLER

A) AYDIN VİLÂYETİ'NDEKİ GAYRİ MÜSLİM MEKTEPLER

Avrupa devletleri Islahat Fermanı'nda alınan kararların uygulanmadığı gerekçesiyle Osmanlı Devleti'ne bir süre sonra baskı yapmaya başladılar. Bu devletler 22 Şubat 1867 tarihli Fransız notasında bazı teklifler getirmiş ve bunların uygulanmasını istemişlerdir. Bu tekliflerden bazıları ise, gayri Müslimlerin kurduğu eğitim kurumlarına teşvik ve yardım yapılması, belli başlı yerlerde Hristiyanların da kabul edileceği orta dereceli mekteplerin açılması Hristiyanların girebileceği üniversitelerin kurulması ve askerî kariyer için hazırlık mektepleri açılması ve buralara Hristiyanların da kabul edilmesi gibi maddeleri içermektedir.¹⁴⁶

Sıbyan mektepleri ve rüşdiyelerde Müslim ve gayri Müslim çocuklarının bir arada okutulması sakıncalı görüldüğünden, bu durumun ileri düzeydeki eğitim kademelerinde uygulanması kararlaştırılmıştır. Neticede, gayri Müslimlerin durumunun düzeltilmesi konusu ileri sürülerek, 1867'de bir orta dereceli mektebin kurulması yolunda ilk girişimler başlatılmıştır.¹⁴⁷ Mektep 1 Mayıs 1868'de talebe kaydına başlanan ve 1 Eylül 1868'de büyük bir törenle Beyoğlu'nda devlet tarafından tahsis edilen Galatasaray adı ile bilinen eski Askerî İdadî binasında resmen açılmıştır.¹⁴⁸ Mektebin gayri Müslim ve Müslüman talebe açısından eşit orana sahip olması kararlaştırılmasına rağmen 1868 ile 1871 yılları arasında yabancı talebe sayısının daha fazla olduğu görülmüştür. Mektebin ilk yılında 58 Gregoryen Ermeni, 26 Katolik Latin, 34 Bulgar, 41 Rum, 31 Katolik Ermeni, 47 Musevi olmak üzere 237 gayri Müslim, 172 Müslim toplam 409 talebe eğitim görmekteydi. 1870 yılında 640'a ulaşan talebe sayısı bu yılda meydana gelen yangın ve Prusya Savaşı'nın etkileriyle 5.262'ye gerilemiştir.¹⁴⁹ Bu savaştan Fransa'ya gönderilen talebeler de etkilenmiştir. Eğitimleri bitenler İstanbul'a gelirken diğerleri Belçika'nın bazı bölgelerine gönderilerek güvenlikleri sağlanmıştır. Savaştan sonra burada bulunan 6 talebeden bir kısmı Fransa bir kısmında Belçika'da eğitimlerini sürdürmüşlerdir.¹⁵⁰ Parasız okuma hakkı Osmanlı bünyesinde olanların yanı sıra yabancılara da tanınca mektep bu kitlenin yararlandığı bir kuruma dönüşmüştür. Ülke İçerisinde bazı isyanlara katılanların bu okulun öğretmen ve

¹⁴⁶ İHSANOĞLU, *a.g.e.*, s. 223-359.

¹⁴⁷ KODAMAN, *a.g.e.*, s. 133-134.

¹⁴⁸ UNAT, *a.g.e.*, s. 47.

¹⁴⁹ ŞİŞMAN, "Galatasaray Mekteb-i Sultanisi" TDVİA, Cilt XIII, İstanbul, 1996, s. 324-325.

¹⁵⁰ ŞİŞMAN, *Tanzimat Döneminde Fransa'ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri (1839-1876)*, TTK., Ankara, 2004, s. 78.

öğrencilerinden çıkması öğrenci ve öğretmen durumunda yeniliklerin meydana gelmesini sağlamıştır. Cumhuriyet ile beraber sultanî ismi idadiye dönüşmüş, mektebin eğitim süresi bir yıl daha artırılarak 6 yıla çıkarılmıştır. Sultanî'nin devlete memur yetiştirme, Osmanlı bünyesinde bulunan farklı unsurlar arasında birlik sağlama gibi amaçları bulunmaktaydı.¹⁵¹

Azınlıklar ve yabancılar tarafından açılan mektepler zamanla eğitim-öğretim faaliyetleri dışına çıkarak, kendi gizli amaçlarına uygun birer siyaset takip etmeye başlamışlardır. Bu tip eğitim veren kurumlardan mezun kişiler, Osmanlı Devleti aleyhinde faaliyetlerde bulunmaktan geri kalmadıkları gibi, bağlı buldukları devlet veya cemaatler adına çalışmışlardır. Buralar adeta yabancı devletler için birer üs konumundaydı.¹⁵² Özellikle Anadolu'daki misyoner mekteplerinde, öğrencileri hayata hazırlayan, bir an önce üretken hale getirmeyi hedefleyen, tarım-hayvancılık-arıcılık-marangozluk gibi derslerin yanı sıra, kadın misyonerler da kadınlara ve kız çocuklara nakış-dikiş gibi el becerilerinden müzik ve resime kadar yayılan türlü alanlarda dersler vermeye başladılar. Öte yandan, yetişkin kadınlar için açtıkları mektepler, yöneticileri ve yetiştiricileri kadın olduğundan, toplumdaki tepki görmüyordu.¹⁵³

Kurtuluş Savaşı döneminde, çoğu işgâl altındaki bölgelerde bulunan bu tür mekteplerdeki öğretmenler ile din adamları ve işgalci kuvvetler el ele vererek, bu mekteplerin üzerindeki devlet denetimini tamamen kaldırmış, okutulması zorunlu olan Türkçe dersleri iptal edilmiştir. Türk öğretmenleri de bu mekteplerden uzaklaştırılmışlardır.¹⁵⁴ Bu mektepler özellikle Osmanlılardaki Hristiyanlar arasında Avrupa dili, tarihi, edebiyatı gibi konulardan başka, sanat ve ticaret hayatı için yararlı, pratik usulleri öğretmede etkili olmuşlardır. Bulgar, Rum, Ermeni öğrenciler arasında ise, bunun tersine, bunların kendi "milliyet" duygularını kavratmalarında rol oynamıştı. Zamanla benzerleri İstanbul dışında Edirne'de, İzmir'de Beyrut'ta, Şam'da, Tarsus'ta, Kayseri'de, Selanik'te ve daha başka yerlerde açıldı. Bu mekteplerde Ermeni, Rum ve

¹⁵¹ ŞİŞMAN, *a.g.m.*, s. 325-326.

¹⁵² HAYDAROĞLU, *a.g.e.*, s.88-90.

¹⁵³ Seçil AKGÜN, "19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyokültürel Etkilerin Amerika Boyutu", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar*, Tarih Vakfı Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 1999, s. 49-50.

¹⁵⁴ AKYÜZ, *Türkiye'de Öğretmenlerin Toplumsal Değişmedeki Etkileri (1848-1940)*, Ankara, 1978, s. 218.

Bulgar milliyetçilik duygularının beslenmesinde bu mekteplerin önemli rolleri olmuştur.¹⁵⁵

Aydın Vilâyeti'ndeki liva ve kazalarda bulunan gayri Müslim mekteplerinde eğitim faaliyetlerinin yaygın bir şekilde yürütüldüğünü görmekteyiz. Özellikle rüşdiye ve idadî mekteplerindeki bu faaliyetlerin erkek-kız olarak ayrıldığını bazı yerlerde ise erkek-kız aynı mekteplerde eğitim gördüklerini tespit etmekteyiz. Aşağıdaki tabloda 1898 yılına ait gayri Müslim talebelerin genel bilgisi verilmiştir.

Tablo 28. Aydın Vilâyeti'ndeki Gayri Müslim Mekteplerindeki Talebelerin Sayısı (1898).

Yer	Millet	Erkek Rüşdiye	Kız Rüşdiye	Erkek İdadî	Kız İdadî	Nim İdadî Rüşdiye		İdadî Rüşdiye	
						Erkek	Kız	Erkek	Kız
İzmir	Rum	449	356	170	-	27	20	77	20
“	Musevi	437	369						
“	Ermeni	68	78	333	236				
Urla	Rum	816	420			716			
“	Musevi	30	15						
Seferihis	Rum	61	73						
Kuşadası	Rum	22	19						
“	Ermeni	14	6						
Meneme	Rum	213	180						
“	Ermeni	11	2						
Foçateyn	Rum	25	30						
Bergama	Rum	788	82						
“	Ermeni	70	26						
Çeşme	Rum	955	150						
Tire	Musevi	17	25						
Ödemiş	Ermeni	90	95						
Bayındır	Ermeni	20	6						
Manisa	Rum	400	145						
“	Ermeni	196	168						
Kasaba	Rum	130	100						
“	Musevi	38	24						
“	Ermeni	75	57						
Akhisar	Rum	450	250						
“	Ermeni	83	59						

¹⁵⁵ BERKES, *a.g.e.*, s. 243-244.

Kırkağaç	Rum	60	43						
“	Ermeni	122	96						
Soma	Rum	90	44						
Alaşehir	Rum	40	-						
Kula	Rum	111	-						
Milas	Rum	24	-						
“	Musevi	56	5						
Mekri	Rum	154	-						
Aydın	Musevi	150	-						
“	Ermeni	17	5						
Söke	Ermeni	13	9						
Nazilli	Ermeni	30	-						
Denizli	Ermeni	50	35						
YEKÜN		6.375	2.972	503	236	743	20	77	20

Kaynak: *S.N.M.U.*, 1898, s. 926-935.

1898 tarihli Maârif salnamesine göre, Aydın Vilâyeti'ndeki gayri Müslim mekteplerinde eğitim gören talebelere ait veriler şunlardır. Erkek rüşdiye mektebine giden 6375 talebeden 4788'i Rum, 859'u Ermeni, 728'i Musevi kökenli; kız rüşdiye mektebine giden 2972 kişiden 1892'si Rum, 642'si Ermeni ve 438'i Musevi kökenlidir. Erkek idadî mekteplerine giden 503 talebeden 333 ermeni 170'i ise Rum kökenlidir. Kız idadî mektebine giden 236 talebenin tamamı Ermeni asıllıdır. Nim Rüşdiye ve idadî eğitim veren mekteplere giden 763 talebenin tamamı Rum asıllıdır. Karma eğitim veren idadi mekteplerinde kız ve erkek olmak üzere toplam 97 talebe eğitim görürken bunların tamamı da Rum asıllıdır. Rüşdi ve idadi mekteplerine giden toplam talebelerin sayısı ise 7710'u Rum; 2070'i Ermeni ve 1166'sı Musevi asıllı olmak üzere 10946'dır (Bkz. Tablo 29).¹⁵⁶

¹⁵⁶ *S.N.M.U.*, H.1316/M.1898, Matbaa-i Amire, İstanbul, s. 926-935.

Tablo 29. Aydın Vilâyeti'nde Gayri Müslimlerin Rüşdi ve İdadi Mekteplerinde Bulunan Toplam Öğrenci Sayısı.

Liva	Sancak Sayısı	Adet-i Zükur	Adet-i İnas	Toplam	Tarih
İzmir	11	5.409	2.208	7.617	H. 1309-1313/M. 1891/1895 tarihleri arasında ruhsatname alınan mekteplerdir.
Saruhan	7	1.795	986	2.781	H. 1310/M. 1892 tarihinde ruhsatname alınmış mekteplerdir.
Menteşe	2	234	5	239	Ruhsatnamesi derdest itadır.
Aydın	3	210	14	224	H. 1314/M. 1896 tarihinde ruhsatname alınmış mekteplerdir.
Denizli	1	50	35	85	Ruhsatname tarihi belli değildir.
Yekün	24	7.698	3.248	10.946	

Kaynak: *S.N.M.U.*, 1898, s. 926-935.

Toplam 24 sancağa dağılmış olan bu mektepler kız sayısı ile erkek sayılarının toplamlarına bakıldığında neredeyse yarı yarı yarıya bir oran görülür. Gayri Müslim talebe sayısı sancakların fazlalığıyla doğru orantılı bir artış gösterir. En fazla talebe sayısı İzmir'de en az Denizli'de yer alır. Mekteplerin ruhsatname tarihleri Denizli Sancağında belirsizken genel itibarıyla ruhsatname tarihleri H.1309-1314/M.1891-1896 aralığında yer alır.

1898 yılı Aydın Vilâyeti nüfusuna ait bilgiler toplam İslam nüfusunun 1.221.946, Rumların 237.576, Ermenilerin 15.046 Bulgarların 1.005, Katoliklerin 1.025, Musevilerin 27.842, Hırvatların 113, Latinlerin 1.567, Ecnebi nüfusun ise 55.848 kişi olduğunu vermektedir. Bu dönemde vilâyetin nüfusu 1.561.968'dir (Bkz. Tablo 30).¹⁵⁷

Tablo 30. Aydın Vilâyeti Nüfusu (H.1314/M.1896).

Cemiyet	Zükur	İnas	Yekün
İslam	619.337	602.609	1.221.946
Rum	124.612	112.964	237.576
Ermeni	7.824	7.222	15.046
Bulgar	689	316	1.005
Katolik	499	526	1.025
Musevi	14.017	13.825	27.842
Hırvatistan	66	47	113
Latin	862	705	1.567
Ecnebi	27.580	28.286	55.848
Yekün	795.486	766.500	1.561.968

Kaynak: H.1316/M.1898 *Aydın Vilâyet Salnamesi*, s. 552.

¹⁵⁷ *Aydın Vilâyet Salnamesi*, H. 1316/M.1898, s. 552.

Buna göre nüfusun %96'sı Müslüman, Ermeni, Rum ve Musevilerden oluşurken, Bulgar, Katolik, Hırvat, Latin ve Ecnebi asıllı unsurlar %4'ünü kapsamaktaydı. Buradan yola çıkarsak, Rum nüfusunun %3.2'si, Ermenilerin %13.75'i, Musevilerin ise % 4.18'inin gayri Müslim okullarda eğitim gördüğünü söyleyebiliriz.

Gayri Müslim talebe sayılarında az da olsa yıllara göre farklılıklar meydana gelmiştir. Aşağıda 1899 yılında mekteplerin sancaklara göre gayri Müslim talebe dağılımı ve mensup oldukları cemiyetler verilmiştir.

Tablo 31. Aydın Vilâyeti'ndeki Gayri Müslim Mekteplerinde Talebe Sayıları (1899).

Yer	Millet	Erkek/ Rüşdi	Kız/ Rüşdi	Erkek/ İdadî	Kız/ İdadî	Nim Rüşdiye/İdadî	
						Erkek	Kız
İzmir	Rum	461	559	332	20	-	-
“	Musevi	437	379	-	-	-	-
“	Ermeni	455	389	-	-	-	-
Urla	Rum	820	420	-	-	716	
“	Musevi	30	15	-	-	-	-
Seferihisar	Rum	83	73	-	-	-	-
Kuşadası	Rum	22	19	-	-	-	-
“	Ermeni	17	6	-	-	-	-
Menemen	Rum	213	180	-	-	-	-
“	Ermeni	11	2	-	-	-	-
Foçateyn	Rum	25	30	-	-	-	-
Bergama	Rum	188	82	-	-	-	-
“	Ermeni	630	-				
Çeşme	Rum	295	176	-	-	-	-
Tire	Musevi	700	-	-	-	-	-
Ödemiş	Ermeni	90	95	-	-	-	-
Bayındır	Ermeni	20	6	-	-	-	-
Manisa	Rum	233	300	-	-	-	-
“	Ermeni	69	219	-	-	-	-
Kasaba	Rum		127	-	-	-	-
“	Ermeni	75	57	-	-	-	-
	Musevi	38	24				
Akhisar	Rum	450	-	-	-	-	-
“	Ermeni	83	83	-	-	-	-
Kırkağaç	Rum	60	60	-	-	-	-
“	Ermeni	122	87	-	-	-	-

Soma	Rum	50	44	-	-	-	-
Alaşehir	Rum	44	-	-	-	-	-
Kula	Rum	111	-	-	-	-	-
Milas	Rum	24	-	-	-	-	-
“	Musevi	56	5	-	-	-	-
Mekri	Rum	154	-	-	-	-	-
Aydın	Rum	60	-	-	-	-	-
“	Musevi	75	-	-	-	-	-
“	Ermeni	13	5	-	-	-	-
Söke	Ermeni	30	9	-	-	-	-
Nazilli	Rum	27	6	-	-	-	-
“	Ermeni	30	-	-	-	-	-
Denizli	Ermeni	50	35	-	-	-	-
Yekün		6.351	3.492	332	20	716	

Kaynak: *S.N.M.U.*, 1899, s.1026-1033.

Yukarıda istatistiği çıkarılan 1899 tarihli Maârif salnamesine göre Aydın Vilâyeti’ndeki gayri Müslim mekteplerinde bu yıl dahilinde toplam 10911 talebe eğitim görmektedir. Bir önceki yıla göre 30 talebe düşüş meydana gelmiştir. Bu dönemdeki mekteplerin diğerlerinden farkı Haristaki Papa Vaki Zugrafos, Linadoplo adında 3 farklı Rum rüşdi mektebinin İzmir’dekilerin arasına eklenmesidir. Bunun dışında salnamelerdeki gayri Müslim mekteplerin isimleri hepsinde aşağı yukarı aynıdır.

Aydın Vilâyeti’ndeki liva, kaza ve nahiyelerde eğitim veren gayr-ı Müslim mekteplerinin 1899 yılına ait öğrenci sayısına bakıldığında Rum asıllı erkek rüşdiye talebe sayısı 3.320, Ermeni talebe sayısı 1.695 ve 1.336 Musevi olmak üzere toplam 6.351 erkek rüşdiye talebesi mektepte eğitim görmektedir. Kız rüşdiyesinde eğitim gören 2076 Rum, 993 Ermeni, 423 Musevi olmak üzere 3492 talebe; ayrıca tamamı Rum asıllı 332 erkek, 20 kız idadi öğrencisi eğitim görmektedir. Nim idadi ve rüşdiye mekteplerine ait bu dönemde 716 Rum talebe eğitim görmektedir. Gayri Müslimi idadi ve rüşdiyelerindeki toplam 10.911 talebenin 6.464’ü Rum, 2688’i, Ermeni, 1.759’u Musevi asıllıdır. Talebelerin sancaklara göre dağılımı aşağıda verilmektedir.¹⁵⁸

¹⁵⁸ *S.N.M.U.*, H.1317/M.1899, Matbaa-i Amire, İstanbul, s. 1026-1033.

Tablo 32 . Aydın Vilâyeti'ndeki Gayri Müslim Rüşdi ve İdadi Mekteplerinde Bulunan Toplam Öğrenci Sayısı (1899).

Liva	Sancak Sayısı	Adet-i Zükur	Adet-i İnas	Toplam	Tarih
İzmir	11	5.545	2.451	7.996	H. 1309-1313/M. 1891-1895 tarihleri arasında ruhsatname alınan mekteplerdir.
Saruhan	7	1.335	1.001	2.336	H. 1310/M. 1892 tarihinde ruhsatname alınmış mekteplerdir.
Menteşe	2	234	5	239	Ruhsatname tarihi derdest itadır.
Aydın	3	235	20	255	H. 1314/M. 1896 tarihinde ruhsatname alınmış mekteplerdir.
Denizli	1	50	35	85	Ruhsatname tarihi belli değildir.
Yekün	25	7.399	3.512	10.911	

Kaynak: S.N.M.U., 1899, s.1026-1033.

1899 yılında gayri Müslimlerin bulunduğu rüşdi ve idadi mekteplere bakıldığında talebe sayısının en fazla İzmir livasında olduğu görülmektedir. Bunun nedeni kaza sayısının diğerlerinde İzmir'e göre az olmasıdır. Genel vilayet nüfusuna bakıldığında gayri Müslim nüfusun talebe oranı da net olarak ortaya çıkmaktadır. Aşağıdaki tabloda 1899 yılına ait Aydın Vilâyeti genel nüfus sonucu yer almaktadır.

Tablo 33. Aydın Vilâyeti Nüfusu (H.1317/M.1899).

Cemiyet	Zükur	İnas	Yekün
İslam	643.834	626.521	1.270.355
Rum	134.441	124.052	258.493
Ermeni	8.496	7.521	16.017
Bulgar	686	318	1.004
Katolik	542	538	1.080
Musevi	14.838	14.758	29.596
Hırvatistan	122	134	256
Latin	847	753	1.600
Ecnebi	27.417	28.255	55.672
GayriMüslim-i Kıbtî	3	2	5
Yekün	831.226	802.852	1.634.078

Kaynak: H.1317/M.1899 *Aydın Vilâyeti Salnamesi*, s. 433.

1899 yılında İslam, Rum, Ermeni ve Musevi asıllılar nüfusun %96.35'ini oluştururken; %3.65'ini Katolik, Latin, Bulgar, Kıbtî, Ecnebi ve Hırvatlar meydana getirmektedir. Ayrıca gayri Müslim idadi ve rüşdiyelerde okuyan Rumların nüfuslarına oranı %2.5, Ermenilerin %16.78'i Musevilerin ise % 5.94'tür.

Talebe sayılarındaki değişim genel olarak yıllara göre farklılıklar göstermektedir. Ancak 1900, 1901 ve 1903 yılları arasında gayri Müslim mekteplerinde sayı olarak hiçbir farklılık meydana gelmemiştir. Bu yıllarda talebelerin rüşdi ve idadilerdeki sayı dağılımı ve mensup oldukları cemiyet aşığıdaki tabloda yer almaktadır (Bkz. Tablo 34).

Tablo 34. Aydın Vilâyeti'nde Gayri Müslim Mekteplerindeki Talebe Sayıları (1900).

Yer	Millet	Erkek Rüşdi	Kız Rüşdi	Erkek İdadî	Kız İdadî	Nim İdadî	
						Erkek	Kız
İzmir	Rum	459	310	236	76		
“	Musevi	381	330	-	-	-	-
“	Ermeni	454	393	-	-	-	-
Nif	Rum	147	-				
Urla	Rum	824	542	271	-	-	
Seferihisar	Rum	86	-	-	-	-	-
Kuşadası	Rum	97	19	-	-	-	-
“	Ermeni	17	6	-	-	-	-
Menemen	Rum	225	9	-	-	-	-
“	Ermeni	11	5	-	-	-	-
Foça-i Cedid	Rum	25	30	-	-	-	-
Bergama	Rum	201	88	-	-	-	-
“	Musevi	90	-	-	-	-	-
“	Ermeni	90	-	-	-	-	-
Çeşme	Rum	365	171	-	-	40	26
Tire	Musevi	70	-	-	-	-	-
Ödemiş	Ermeni	90	95	-	-	-	-
Bayındır	Rum	-	-	-	-	29	-
“	Ermeni	20	6	-	-	-	-
Manisa	Rum	373	300	-	-	-	-
“	Ermeni	70	225	-	-	-	-
Kasaba	Rum	120	100	-	-	-	-
“	Ermeni	75	57	-	-	-	-
Akhisar	Rum	450	71	-	-	-	-
“	Ermeni	83	75	-	-	-	-
Kırkağaç	Rum	115	33	-	-	-	-
“	Ermeni	122	87	-	-	-	-

Soma	Rum	50	47	-	-	170	-
Alaşehir	Rum	-	-	-	-	55	-
Kula	Rum			-	-	100	-
Milas	Rum	25	-	-	-	-	-
Milas	Musevi	56	5	-	-	-	-
Mekri	Rum	155	-	-	-	-	-
Aydın	Rum	-	-	-	-	60	-
“	Musevi	110	-	-	-	-	-
“	Ermeni	13	5	-	-	-	-
Söke	Rum	-	-	-	-	240	101
“	Ermeni	30	10	-	-	-	-
Nazilli	Ermeni	40	-	-	-	26	27
Denizli	Ermeni	50	30	-	-	-	-
Yekün		5.589	3.049	507	76	720	154

Kaynak: *S.N.M.U.*, 1900-1903.

1900, 1901 ve 1903 yıllarında gayri Müslimlerin bulunduğu rüşdi ve idadi mekteplere bakıldığında talebe sayısının en fazla İzmir livasında olduğu görülmektedir. İzmir’de 1898 ve 1899 yılına göre 1900, 1901 ve 1903 yıllarında Nif kazasının eklenmesiyle kaza sayısında bir artış meydana gelmektedir. Daha sonra kaza ve sayısı olarak ikinci sırada yer alan Saruhan Sancağı bulunmaktadır.

Aydın Vilâyeti’ndeki liva, kaza, nahiyelerde eğitim veren gayri Müslim mekteplerinin 1900, 1901 ve 1903 yıllarına ait öğrenci sayısına bakıldığında Rum asıllı erkek rüşdiye talebe sayısı 3717, Ermeni talebe sayısı 1165 Ermeni ve 707 Musevi olmak üzere toplam 5589 erkek rüşdiye talebesi mektepte eğitim görmektedir. Kız rüşdiyesinde eğitim gören 1720 Rum, 994 Ermeni 335 Musevi olmak üzere 3.049 talebe eğitim görmektedir. Tamamı Rum asıllı 507 erkek, 76 kız idadi öğrencisi bulunmaktadır. Nim idadi ve rüşdiye mekteplerine ait bu dönemde 720 erkek talebeden 694’ünü Rum, 26’sını Ermeni asıllı talebeler oluşturmaktadır. Ayrıca Nim idadi mekteplerinde 27’si Ermeni, 127 tanesinde Rum asıllı kız talebe yer almaktadır. Toplam 1900, 1901 ve 1903 yıllarında gayri Müslim sayısı aynı kalmakla beraber toplam öğrenci sayısı 10095’tir.¹⁵⁹ Talebelerin sancaklara göre dağılımı aşağıda verilmektedir (Bkz. Tablo 35).

¹⁵⁹ *S.N.M.U.*, H.1318-1321/M.1900-1903.

Tablo 35. Aydın Vilâyeti'nde Gayri Müslim Mekteplerindeki Talebe Sayıları (1900-1903).

Liva	Sancak Sayısı	Adet-i Zükur	Adet-i İnas	Toplam	Tarih
İzmir	12	4.228	2.106	6.334	H. 1309-1316/M. 1891-1898 tarihleri arasında ruhsatname alınan mekteplerdir.
Saruhan	7	1.783	995	2.778	H. 1310-1315/M. 1892-1897 tarihinde ruhsatname alınmış mekteplerdir.
Menteşe	2	236	5	241	Dersaadet-i itada ruhsatname alınmış mekteplerdir.
Aydın	3	519	143	662	H. 1314-1315/M. 1896-1897 tarihinde ruhsatname alınmış mekteplerdir.
Denizli	1	50	30	80	Ruhsatname tarihi belli değildir.
Yekün	26	6.816	3.279	10.095	

Kaynak: S.N.M.U. 1900-1903.

1901 ve 1903 yılları arasında sancaklarda bulunan gayri Müslim idadi ve rüşdiyelerin ruhsatname tarihi 1309-1316 yılları arasında olmasına rağmen, Denizli Sancağındaki mektebin ruhsatname tarihi belli değildir. Mentese Sancağındaki mekteplerin ise ruhsatnamesinin verilmek üzere olduğunu görmekteyiz. Ayrıca Aydın Vilâyeti'nin 1903 yılına gelene kadar genel nüfusuna bakıldığında 1898 yılında 1.561.968, 1899'da 1.634.078 olan kişi sayısının 1902 yılına gelindiğinde 1.689.602'ye ulaştığı meydana çıkmaktadır. Bu da nüfusun 4 yıl içinde 127.634 kişi artış gösterdiğini verir. Ayrıca nüfusun %96.46'sı İslam, Musevi ve Ermeni asıllılardan oluşmaktadır. 1902 yılında Aydın Vilâyeti nüfusunun dağılımı aşağıda verilmektedir.

Tablo 36. Aydın Vilâyeti Nüfusu (H.1320/M.1902).

Cemiyet	Zükur	İnas	Yekün
İslam	664.843	650.146	1.314.989
Rum	138.737	129.262	267.999
Ermeni	8.697	7.703	16.400
Bulgar	678	302	980
Katolik	560	557	1117
Musevi	15.249	15.282	30.531
Hırvatistan	120	132	252
Latin	879	810	1.689
Ecnebi	27.390	28.250	55.640
Gayri Müslim-i Kıbtî	3	2	5
Yekün	857.156	832.446	1.689.602

Kaynak: H.1320/M.1902, Aydın Vilâyet Salnamesi, s. 402.

Nüfus dağılımları verilen cemiyetlerin özellikle Rum, Ermeni ve Musevi asıllı olanlarının eğitim gördüğü gayri Müslim mekteplerdeki 1898 ile 1903 yılları arasındaki talebe değişimi aşağıdaki tabloda verilmektedir.

Tablo 37. Yıllara Göre Aydın Vilâyeti Gayri Müslim Mektep ve Talebe Sayıları (1898-1903).

Yıllar	Rüşdi ve İdadi Mektepleri Sayısı	Talebe Sayısı
1898	90	10.946
1899	95	10.911
1900	103	10.095
1901	103	10.095
1903	103	10.095

Kaynak: S.N.M.U., 1898-1903.

Yıllara göre bir kıyaslama yapıldığında talebelerin çoğunluğunun Rum, daha sonra Ermeni, en son olarak da Musevi asıllılar olduğu görülmektedir. İzmir'in gayri Müslim talebe açısından en ön sırada olduğu, Saruhan livasının da talebe sayısı bakımından azımsanamayacak konumda oldupu tespit edilmektedir. Gayri Müslim mektebin bulunduğu sancak sayısı ile orantılı olarak en az talebe sayısının Denizli'de olduğu görülmektedir. Aydın Vilâyeti gayri Müslim talebe açısından Osmanlı İmparatorluğu'nda önemli bir yere sahiptir.

1898 yılından 1903 yılına kadar mekteplere 13 gayri Müslim mektebinin daha eklendiği görülmektedir. Artışlarla beraber 103 adet gayri Müslim mektep sayısı azımsanamayacak derecede bir sayı olarak kabul edilmektedir. Ancak bu artış talebe sayılarına yansımamaktadır. Aksine talebe sayısı 1898 yılında 10946 iken 1903 yılına gelindiğinde 10095'e kadar gerilemiştir. 1898-1903 yılları arasındaki gayri Müslim mektepleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Tablo 37.

B) AYDIN VİLÂYETİ'NDEKİ YABANCI MEKTEPLER

Müslüman olmayanlara ait mekteplerin yanı sıra ecnebi olarak geçen yabancılara ait mekteplerde eğitim gören öğrencilerinde bu dönemde etkili olduğu görülmektedir. Bunlardan Amerikan müesseselerinin sayısı XX. yüzyıl başlarında 310'a ulaşmıştır. 1909 yılına gelindiğinde bu müesseselerden Amerikalılara ait mekteplerin sayısı 337'yi bulmaktaydı. Batı Anadolu'daki mektep sayısı 103, talebe sayısı 8126; İç ve Doğu Anadolu'da da toplam 193 mektep, 11888 talebe yer almaktaydı. 1914 yılında

ülke genelinde Amerikan okullarının sayısı 426'ya ulaşmıştır. Amerikalıların açtığı mekteplerin yanı sıra Avusturya, Fransa, İngiltere, Almanya ve İtalyan misyonerleri de mektepler açtılar. Müesseselerin en eskilerine Fransızlar sahiptir. XX. yüzyıl başlarında Aydın Vilâyeti'nde İzmir'de 4, Ödemiş'te 1, Manisa'da 2, Akhisar'da 1 olmak üzere toplam 8 Amerikan müessesesi yer almaktadır. 1912 yılında Anadolu'daki Fransız mekteplerine bakıldığında Aydın'da 3, İzmir'de 21 tane okul yer alırken Anadolu'da toplam 72 okul, 17.303 öğrenci bulunmaktadır. Bunların 9.249'u kız, 8.054'ü erkek talebedir. Amerikan müesseseleri bu yüzyılda toplumsal ve kültürel alanda etkili olmaya çalışmışlar, mali desteklerini Fransız ve İngilizler gibi ülkelerinden değil, misyonerler ve dini kurumlardan almışlardır.¹⁶⁰ Yabancı mekteplerin bir kısmı ilk mektep düzeyindeydi; bir kısmı da orta eğitim düzeyini kapsıyordu. Müslüman olmayan gruba iyi bir Batı öğretimi uyguluyordu. Bu mekteplerin Osmanlı ahlâk ve politikasına ters düşecek bir şey öğretmemeleri için öğretmenlerinin, programlarının, ders ve kitaplarının Maârif Bakanlığı tarafından onaylanması gerekiyorsa da genellikle bu noktaya uyulmamaktaydı. Yüzyılın sonlarına doğru programları modernleştirilen millet mektepleri ve yabancı mektepler henüz gelişmekte olan devlet mekteplerine kıyasla çok üstün bir öğretim yapmaktaydılar, ancak bunların öğrencileri arasında Müslümanlara karşı yaydıkları hor görme politikası, Osmanlı toplumunu ve devleti yıkmayı hedefleyen karşılıklı nefret ve toplumsal bölünmeyi artırmıştır.¹⁶¹ Ülkedeki bu mekteplere ek olarak Amerikan zengini Mr. Robert'in bağışlarıyla kurulan Robert Kolej, Fransız Katolik, Avusturya Katolik, İngiliz, Alman, İtalyan mektepleri de açılmış, Osmanlı Maârif Bakanlığı'nın boş bıraktığı alanı doldurmuşlardır.¹⁶²

Aşağıda 1898 yılında Aydın Vilâyeti içerisinde eğitim veren yabancı mektepler, talebeleri ve bu mekteplerin kuruluş tarihleri verilmektedir (Bkz. Tablo 38).

¹⁶⁰ Adnan ŞİŞMAN, *Osmanlı Devleti'nde XX. Yy. Başlarında Amerikan Kültürel ve Sosyal Müesseseleri*, Alem Basın-Yayın, Balıkesir, 1994, s. 62, 64, 74, 77, 78.

¹⁶¹ SHAW, SHAW, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, (Çev. Mehmet Hamamcı), İstanbul, 2000, C. II, s. 146.

¹⁶² BERKES, *a.g.e.*, s. 243.

Tablo 38. Aydın Vilâyeti'ndeki Yabancı Mektepler (1898).

Liva	Kaza	Mektebin İsmi	Mektebin Mensub Olduğu Millet	Namına Ruhsat Verilmiş Olan Müdürü-i Mesul	Mekatibin Derecesi	Adet-i Talebe		Mektebin Tarihi Küşadı
						Zükûr	İnas	
İzmir	“	Kolej De Sakraquer ساقر مقور	Fransız	-	İdadi	117	-	H. 1261/M. 1845
“	“	Nicole De La Pervoridanis	“	-	Rüşdiye	-	507	H. 1256/M. 1840
“	“	İzmir Pansiyonası	“	-	İdadi	-	120	H. 1292/M. 1875
“	“	Kolej De Saint Joseph	“	-	“	202	-	H. 1296/M. 1879
“	“	میکی تار یست Meykiytaryest	Avusturya	-	“	60	-	H. 1262/M. 1846
“	“	Françiskan	“	-	Rüşdiye	40	-	H. 1116/M. 1704
“	“	آلمامان Almaman	Almanya	ادوار میار ستاین Edvar Mayirstayn	İdadi	65	-	H.1289/M. 1872
“	“	اوانکلیکی Evankiliki	İngiltere	-	“	240	-	H. 1149/ M. 1736
“	“	“ Şubesi	“	-	Rüşdiye	1.782	-	H. 1149/M.1736
“	“	“ Şubesi	“	-	“		-	H. 1281/M. 1864
“	“	“ Şubesi	“	-	“		-	H. 1281/M. 1864
“	“	“ Şubesi	“	-	“		-	H. 1288/M.1871
“	“	تیقاریت-ی باقشر Ticaret-i Bakşer	“	-	“	-	-	H. 1288/M. 1871
“	“	Amerikan	Amerika	Mister بوین ماقلان Boin Maklahan	İdadi ve Ve Rüşdiye	286	-	H. 1295/M. 1878
“	“	“	“	Mister James Maknatin	İdadi ve Rüşdiye	-	300	H. 1295/M. 1878

Kaynak: S.N.M.U., 1898, s.934-935.

Aydın Vilâyeti'ne tabi İzmir livasında ecnebilere ait rüşdiye ve idadi mektepleri bulunmaktadır. Fransızlara ait üç mektep bulunmakta olup 319 erkek, 627 kız öğrenci eğitim görmektedir. Erkek öğrencilerin tamamı idadide iken kızların 507'si rüşdiyede 120'si ise idadide yer almaktadır. Avusturya'ya ait 2 mektepten biri idadi diğeri ise rüşdiye seviyesinde eğitim vermektedir. İdadi bölümünde 60, rüşdiye bölümüne ise 40 erkek talebe eğitimlerine devam etmektedir. Almanya'nın İzmir'de 1 idadi seviyesinde mektebi bulunmakta olup 65 erkek talebesi bulunmaktadır. İngiltere'nin İzmir'de 6 mektebi bulunmakta olup bu mekteplerin 1 tanesi idadi seviyesinde eğitim vermekte ve 240 talebesi bulunmaktadır. Aynı mektebin rüşdiye şubesinin dört kolu içinde 1782 talebe eğitim görmektedir. Yine İngiltere'ye bağlı mekteplerden bir tanesinde talebe sayısı görülmemektedir. Amerika'nın adına İzmir'de eğitim veren iki mektepten bir tanesi kızlara diğeri ise erkeklere aittir. Kız ve erkek mekteplerinin idadi ve rüşdiye bölümleri aynı kurumda eğitim vermektedir. Erkek talebe sayısı 286, kızlarınki ise 300 olarak verilmektedir.

Ecnebi mekteplerden en eski tarihli olanı Avusturya'ya ait erkek rüşdiye mektebi olup, H.1116/M.1704 tarihinde faaliyetlerine başlamıştır. Fransa'ya ait H.1256/M.1840 tarihli kız rüşdiyesi, İngiltere'nin H.1149/M.1736 tarihli erkek idadisi ve rüşdiyeleri, Almanya'nın adına eğitim veren idadi H.1289/1872 tarihinde faaliyetlerine başlamıştır. Aşağıda bu mekteplerin kız ve erkek talebe sayısı daha ayrıntılı olarak verilmektedir (Bkz. Tablo 34).

Tablo 39. Aydın Vilâyeti'ndeki Yabancı Rüşdiye ve İdadî Mekteplerindeki Talebelerin Durumu (1898).

Yer	Ülke	Erkek Rüşdiye	Kız Rüşdiye	Erkek İdadî	Kız İdadî	Erkek Rüşdiye İdadî	Erkek Rüşdiye İdadî Karma	Kız Rüşdiye İdadî Karma
İzmir	Fransa	-	507	319	120	-	-	-
“	Avusturya	40	-	60	-	-	-	-
“	Almanya	-	-	65	-	-	-	-
“	İngiltere	-	-	240	-	1.782	-	-
“	Amerika	-	-	-	-	-	286	300
“	Yekün	40	507	684	120	1.782	286	300

Kaynak: S.N.M.U., 1898, s.934-935.

Aydın Vilâyeti'ne ait 1898 yılı salnamesine göre öğrenci sayısı daha ayrıntılı bir şekilde alınacak olursa, İzmir'de bulunan ecnebi mekteplerinden Fransızlara ait kız rüşdiye mektebinde 507, kız idadî mektebinde 120 ve erkek idadî mektebinde 319 olmak üzere toplam 946 talebe eğitim görmektedir. İngiltere'ye ait mekteplerde 1.782 talebe erkek rüşdiye/ıdadî mektebinde eğitim görmekte, 240 talebe ise erkek idadî mektebinde eğitim görmekte olup toplam sayıları 2.022 talebedir. Amerika'ya ait mekteplerde ise, 286 talebe erkek rüşdiye/ıdadî karma eğitim görmekte ve yine 300 talebe kız rüşdiye/ıdadî karma mektebinde olmak üzere toplam 586 talebe eğitim görmektedir. Avusturya'ya ait erkek rüşdiyede 40, erkek idadî mektebinde 60 olmak üzere toplam 100 talebe bulunmaktadır. Almanlara erkek idadî mektebinde 65 öğrenci eğitim görmektedir.

İzmir'de bulunan yabancı mekteplerde eğitim gören 507 kız rüşdiye, 40 erkek rüşdiye, 684 erkek idadî, 120 kız idadî, 1.782 erkek rüşdiye/ıdadî, 286 erkek rüşdiye/ıdadî ve 300 kız rüşdiye/ıdadî şeklinde tasnifi yapılan talebelerin genel toplamı 2.792'si erkek, 927'si kız olmak üzere 3.719 talebeye tekabül etmektedir.¹⁶³

Tablo 40. Yabancılara Ait Rüşdiye ve İdadî Mekteplerinde Bulunan Toplam Talebe Sayısı (1898).

Liva	Sancak Sayısı	Adet-i Zükur	Adet-i İnas	Talebe Sayısı	Mekteplerin Küşadı
İzmir	1	2.792	927	3.719	1116-1296

Kaynak: *S.N.M.U.*, 1898, s.934-935.

1899 yılında Aydın Vilâyeti dahilinde bulunan yabancılara ait mektepler ve bu mekteplerin mensup oldukları cemiyetler, mekteplerin dereceleri, kuruluş ve ruhsat tarihleri tablo 41'de verilmiştir.

¹⁶³ *S.N.M.U.*, H.1316/M.1898, Matbaa-i Amire, İstanbul, s. 934-935.

Tablo 41. Aydın Vilâyeti'ndeki Yabancı Rüşdiye ve İdadî Mekteplerindeki Talebelerin Durumu (1899).

Liva	Kaza	Mektebin Mensup Olduğu Cemiyet	Metebın Derecesi	Adet-i Zükur	Adet-i İnas	Mektebin Küşadı	Ruhsatnamenin Tarihi
İzmir	İzmir	Fransa	İdadi	361	0	H. 1261/M. 1845	-
İzmir	İzmir	Fransa	Rüşdi	310	35	H. 1256/M. 1840	-
İzmir	İzmir	Fransa	İdadi	120	-	H. 1292/M. 1875	-
İzmir	İzmir	Fransa	İdadi	202	-	H. 1296/M. 1879	-
İzmir	İzmir	Almanya	İdadi	40	-	H. 1289/M. 1872	H. 6 Kanun-i Sani 1309/M. 1891
İzmir	İzmir	Avusturya	İdadi	65	-	H. 1262/M. 1851	-
İzmir	İzmir	Avusturya	Rüşdi	60	-	H. 1116/M. 1704	-
İzmir	İzmir	Amerika	İdadi ve Rüşdi	286	-	H. 1295/M. 1878	H. 4 Teşrin-i Sani 1208/M. 1793
İzmir	İzmir	Amerika	İdadi ve Rüşdi	0	300	H. 1295/M. 1878	H. 4 Teşrin-i Sani 1208/M. 1793
İzmir	İzmir	İngiltere	İdadi	240	0	H. 1149/M. 1736	-
İzmir	İzmir	İngiltere	Rüşdi	1.810	-	H. 1149/M. 1736	İş bu dört mekteb bir bina dahilindedir.
İzmir	İzmir	İngiltere	Rüşdi		-	H. 1281/M. 1864	
İzmir	İzmir	İngiltere	Rüşdi		-	H. 1281/M. 1864	
İzmir	İzmir	İngiltere	Rüşdi		0	H. 1288/M. 1871	
İzmir	İzmir	İngiltere	-	210	0	H. 1288/M. 1871	0

Kaynak: S.N.M.U., 1899, s.1034-1035.

Bu tarihte Fransızlara ait 3 idadi mektebinde 683 erkek, 1 rüşdi mektebinde ise 310 erkek, 35 kız, Almanlara ait 1 mektepte 40 erkek, Avusturya'ya ait rüşdiye mektebinde 65, Avusturya idadi mektebinde 60 erkek eğitim görmektedir. Bunun

yanında Amerikalılara ait karma idadi ve rüşdi mekteplerinde 286 erkek, 300 kız talebe İngilizlere ait 1 idadi mektebinde 240, 2 rüşdi mektebinde toplam 1.810 talebe eğitim almaktadır. 1899 yılının toplam yabancı mekteplere ait talebe sayıları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 42. Yabancılara Ait Rüşdiye ve İdadi Mekteplerinde Bulunan Toplam Talebe Sayısı (1899).

Liva	Sancak Sayısı	Adet-i Zükur	Adet-i İnas	Öğrenci Sayısı	Mekteplerin Küşadı
İzmir	1	3.704	335	4.039	H. 1116-1296/M. 1704-1879

Kaynak: *S.N.M.U.*, 1899, s.1034-1035.

1899 yılında yabancı mekteplerin hepsi İzmir merkez sancağında bulunmaktadır. 4'ü Fransa, 1'i Almanya, 2'si Avusturya, 2'si Amerika, 6'sı İngiltere'ye ait olan rüşdi ve idadi mekteplerin erkek talebe sayısı toplam 3.704, kız talebe sayısı 335 olmak üzere toplam 4.039'dur. Bu mektepler, 1208 ve 1309 yılları arasında ruhsatname almıştır. Kuruluş tarihi en eski olan mektep H.1116/M.1704 tarihli Avusturya'ya ait rüşdi mektebidir. H.1295/M.1878 tarihli Amerika'ya ait karma rüşdi ve idadi mektep içlerinde en yeni tarihe sahip olandır.¹⁶⁴ Aşağıdaki tabloda 1900 yılına ait toplam yabancı idadi ve rüşdi mekteplerine ait talebe sayıları ile mekteplerin kuruluş tarihleri verilmiştir.

Tablo 43. Yabancılara Ait Rüşdiye ve İdadi Mekteplerinde Bulunan Toplam Talebe Sayısı (1900).

Liva	Sancak Sayısı	Adet-i Zükur	Adet-i İnas	Toplam	Mekteplerin Küşadı
İzmir	1	4.034	289	4.323	H. 1116-1296/M. 1704-1879

Kaynak: *S.N.M.U.*, 1900, s.1148-1149.

1900 yılında Fransızlara ait 2 rüşdi ve 2 idadi mektebinde toplam 977 erkek, 104 kız talebe bulunurken, Almanya'nın 61 idadi 98 rüşdi erkek talebesi, Avusturya'nın 40 idadi, 45 rüşdi olmak üzere 85 erkek talebesi Amerika'nın karma idadi ve rüşdiyelerinde 175 erkek, 185 kız talebe, İngiltere'de 800 erkek karma, 1.838 erkek rüşdi talebesi yer almaktadır. 1900 yılında rüşdi ve idadilerde bulunan erkek talebe sayısı 4.034, kız talebe sayısı 289 olmak üzere toplam 4.323 talebe eğitim görmektedir.

Mekteplerin ruhsat tarihine bakıldığında 1108 ile 1315 yılları arasına ait olduğu görülmektedir.¹⁶⁵ 1899 yılına göre bu yılda erkek talebe sayısında 330 talebe artış gösterirken, kız talebe sayısında 46 talebe azalma meydana gelmiştir. 1900 ile 1901 yılına ait salnamelerde talebe ve mektep sayısı aynı olarak yer almaktadır. Aşağıdaki tablo 1903 yılına ait yabancı mekteplerin öğrenci sayılarını vermektedir.

Tablo 44. Yabancılara Ait Rüşdiye ve İdadi Mekteplerinde Bulunan Toplam Talebe Sayısı (1903).

Liva	Adet-i Zükur	Adet-i İnas	Toplam Talebe	Mekteplerin Küşadı
İzmir	3.564	282	3.846	H. 1116-1296/M. 1704-1879

Kaynak: *S.N.M.U.*, 1903 s. 387.

1903 yılına gelindiği zaman Fransa'ya ait toplam 4 idadi ve rüşdiye mektebi, Almanya, Avusturya ve Amerika'ya ait 2'şer idadi ve rüşdi, İngiltere'nin ise 6 mektebi bulunmaktadır. Yabancı mekteplerde yer alan talebe sayısına bakıldığında 3.564 erkek, 282 kız talebe olmak üzere toplam 3846 mevcut yer almaktadır. Ruhsatname tarihleri 1.308 ile 1315 yılları arasında olan mekteplerin kuruluş tarihleri de 1116 ve 1296 yılları arasındadır.

1898 yılında 927 olan kız talebe sayısı 1903 yılına gelindiğinde 282'ye gerilemiştir. Erkek talebe sayısı ise iniş çıkışlar göstererek 2.792'den 3.846'ya ulaşmıştır. 1898 yılında yabancı mektepte okuyan kız talebe sayısı kadın nüfusuna oranlandığında kadın nüfusunun %3.27'sinin eğitim gördüğünü söyleyebiliriz. Erkeklerin ise erkek nüfus içinde %10.12'sinin bu mekteplerde yer aldığını ifade etmek mümkündür. Genel nüfusa oranlandığında eğitim gören kız-erkek talebe oranı % 6.6'dır. 1899 yılına gelindiğinde erkek nüfusun içinde yer alan erkek talebe sayısı oranı %13.5'tir. Kadın nüfus içindeki kız talebe oranı da %1.18'dir. Genel nüfusa kız-erkek talebe sayısının toplam oranı ise %7.25'tir. Aşağıdaki tabloda 1898, 1899 ve 1902 yıllarına ait Aydın Vilayeti'ndeki kadın ve erkek nüfus ile toplamaları verilmiştir.

Tablo 45. Yıllara Göre Aydın Vilâyeti'ndeki Yabancı Nüfus.

Yıllar	Zükur	İnas	Yekün
1898	27.580	28.286	55.848
1899	27.417	28.255	55.672
1902	27.390	28.250	55.640

Kaynak: *Aydın Vilâyet Salnamesi*, H.1316-1320/M.1898-1902.

¹⁶⁴ *S.N.M.U.*, H.1317/M.1899, Matbaa-i Amire, İstanbul, s. 1034-1035.

¹⁶⁵ *S.N.M.U.*, H.1318/M.1900, Matbaa-i Amire, İstanbul, s. 1148-1149.

IV. BÖLÜM

AYDIN VİLÂYETİ'NDEKİ MEDRESELER

A) AYDIN VİLÂYETİ'NDEKİ MEDRESELERDE XX. YÜZYIL BAŞLARINDA EĞİTİM FAALİYETLERİ

Kuruluşundan itibaren eğitim-öğretim hizmetlerinin merkezi olan medreselerin kuruluş gayelerinin eğitim olduğu aşikârdır. İlk Osmanlı medreselerinde okutulan dersler çoğunlukla tefsir, hadis ve fıkıh gibi dine dayalı dersler olduğuna göre bunların öğrenimi için kurulan müesseselerin kuruluş sebeplerini de dinî bir açıdan görmeye çalışmak gerekir.¹⁶⁶ Medreseye, sıbyan mektebini bitirmiş ya da kendi kendini özel olarak yetiştirmiş Müslüman ve Sünni mezhebinden olan erkek çocuklar alınırdı. Bazı medreseler için vakıflarınca kendi gelirlerinden temin edilen paralar ile özel binalar yaptırılmıştır. Medreseler talebelerinin, yatma ve yeme gereksinimlerini karşıladığı gibi bazı medreselerde talebelere haftalık harçlıklar da verilmektedir. Medreseler Osmanlı'nın müderris, kadı gibi meslek adamlarını (ilmiye sınıfını), memurlarını (kalemiye sınıfını), yöneticilerini (mülkiye sınıfını) yetiştiren kaynaklardı.¹⁶⁷

Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında uç beyliklerinin önemli hizmetleri olmuştur. Özellikle ülkenin batı bölgesindeki beylikler diğerlerine göre daha bir başka ehemmiyet arz ediyorlardı. Anadolu Beyliklerinden Aydın oğullarının yerleşme merkezlerinden olan Tire, Aydın ve havalisi ile birlikte ilk defa Yıldırım Bayezîd ve sonra kati olarak II. Murat tarafından H. 830/M. 1426'da Osmanlı topraklarına katılmış ve Anadolu vilâyetine bağlı sancaklar meyanına girerek sancak merkezi olmuştur.¹⁶⁸ Tire, Aydın, Birgi ve Ayaslug Aydınoğulları zamanında mühim ilim merkezlerinden idi. Bu bölge Osmanlıların idaresine geçtikten sonra Birgi ve Ayaslug'un gerilemesine rağmen diğer şehirler bir hayli gelişmiş ve Anadolu'nun mühim kültür merkezlerinden olmuştur. XV. yüzyılın birinci yarısında büyük alimlerden biri olup Molla Yegân unvanını taşıyan Mehmet B. Armağan ile oğulları, Fatih devrinin meşhur alimlerinden Muslihiddin Mustafa bu civarda yetişen büyük ilim adamlarıdır.¹⁶⁹ Aydınolu Mehmet Bey Tire'yi oğlu Süleyman Şah'a vermiştir. Süleyman Şah (ö.1349) Tire'de İbn-i Melek Medresesi avlusundaki türbede yatmaktadır. Evliya Çelebi bizlere Tire'de 30 medrese gördüğünden bahseder ve "*Ekseriya Cuma edâ olunan camilerde birer medrese mukarrerdir.*" der. Bu da Tire'nin Anadolu'da önemli ilim merkezlerinden biri

¹⁶⁶ BİLGE, *a.g.e.*, s. 14.

¹⁶⁷ İbrahim Ethem BAŞARAN, *Türkiye Eğitim Sistemi*, Yargıcı Matbaası, Ankara, 1996, s. 84-85.

¹⁶⁸ DARKOT, *a.g.mad.*, İ.A., Cilt II, s. 63.

¹⁶⁹ DARKOT, *a.g.mad.* İ.A., Cilt II, s. 63.

olduğunu gösterir.¹⁷⁰ Çalışmasını yaptığımız salnâmelerdeki bilgilere göre ise Tire’de H.1313-1314/M.1895-1896 eğitim yılında 22 medresede 523 talebe eğitim görmektedir.

Tire’de bulunan en önemli medreselerden bir tanesi de İbn-i Melek Medresesi’dir. İbn.-i Melek Yıldırım Bayezîd Han’ın ulemalarındandır. Aydın Bey oğluna muallimlik yapmış ve bu şehrin vatan olmasında emeği geçmiştir. Medresenin ilk müderrisi İzzeddin Abdüllatif İbn-i Melek’dir.¹⁷¹ 1872-1873 yılında Aydın Vilâyeti dahilinde bulunan Usul-i Cedid mektebinin sayısı 151 olup burada eğitim gören talebelerin sayısı 3.057, eski sıbyan mekteplerinin sayısı yine 420 olup talebe sayıları ise 18.938’dir. İki usulde eğitim veren mekteplerin toplam sayıları 571, talebelerin sayısı ise 21.995 kişidir.¹⁷² Aydın vilâyeti dahilindeki liva, kaza ve nahiyelerde bulunan medreselerdeki talebe sayıları aşağıdaki tabloda verilmiştir. Tablodaki bilgilere göre, vilâyet dahilindeki medreselerde eğitim gören talebelerin sayısı yaklaşık 12.000 civarında görünmektedir.

Tablo 46. Aydın Vilâyeti’nde Medrese ve Talebelerin Yıllara Göre Dağılımları (H.1313-1319/M.1895-1901).

Salnâme Tarihi	Yıllar	Medrese Sayısı	Talebe Sayısı
1898	H.1313-1314/M.1895-1896	500	11.144
1899	H.1314-1315/M.1896-1897	493	11.561
1900	H.1315-1316/M.1897-1898	506	12.125
1901	H.1316-1317/M.1898-1899	505	12.662
1903	H.1318-1319/M.1900-1901	504	12.701
Yekün	-	2.508	60.193

Kaynak: *S.N.M.U.*. (1898-1903).

1898 yılına ait salnamede ismi geçen medreselerin yeri, müderrisinin adı, talebe sayısı ve medresenin banisi hakkındaki geniş bilgiler verilmiştir. Çalışmasını yaptığımız döneme ait ilk salnâmedeki bilgiler tablo haline getirilerek verilmiş diğerlerindeki bilgiler ise sadece sayı olarak verilmiştir (Bkz. Tablo 64).¹⁷³

Ayrıca açık olduğu halde talebesi olmayan 20 medresenin olduğu ve bunların 14 tanesinin Ödemiş kazasında yer aldığı görülmektedir. Medreselerin sancaklara dağılımı aşağıdaki tabloda verilmiştir (Bkz. Tablo 47).

¹⁷⁰ BİLGE, *a.g.e.*, s.193.

¹⁷¹ Ekrem Hakkı AYVERDİ, *Osmanlı Mimarisinde Çelebî ve II. Sultan Murad Devri*, İstanbul, 1972, s. 201; BİLGE, *a.g.e.*, s.193-194.

¹⁷² İ. Hakkı TONGUÇ, *İlk Öğretim Kavramı*, İstanbul, 1946, s.172.

¹⁷³ *S.N.M.U.*, H.1316/M.1898, Matbaa-i Amire İstanbul, s. 890-927.

Tablo 47. Aydın Vilâyeti'ndeki Medrese ve Talebe Sayıları (1898).

Liva-Kaza-Nahiye	Medrese Sayısı	Talebe Sayısı
İzmir	11	115
Tire	22	523
Kuşadası	8	115
Bayındır	1	35
Urla	2	-
Ödemiş	68	975
Bergama	15	211
Denizli	29	477
Sarayköy	10	150
Tavas	20	723
Çal	27	944
Garb-i Karaağaç	29	881
Aydın	38	602
Söke	3	100
Karacasu	7	101
Nazilli	22	352
Manisa	36	530
Kırkağaç	28	508
Salihli	8	300
Demirci	9	312
Kasaba	10	253
Alaşehir	16	239
Soma	8	146
Kula	4	196
Gördes	13	421
Akhisar	16	190
Muğla	20	690
Milas	5	290
Mekri	13	752
Bodrum	1	13
Marmaris	1	-
Yekün	500	11.144

Kaynak: *S.N.M.U.*, 1898, s.890-927.

1898 yılında İzmir Sancağında 127 medresede 1.974 talebe, Denizli'de 115 medresede 3.175, Aydın'da 70 medresede 1.155, Saruhan Sancağı'nda 148 medresede 3.095, Muğla'da 40 medresede 1.745 talebe olmak üzere toplam 500 medresede 11.144 talebe bulunmaktadır. Medrese başına 22,2 talebe düşmektedir.¹⁷⁴

1899 tarihli salnameye göre Aydın dahilinde bulunan liva ve kazalardaki medreselere ve talebe sayılarına ait bilgiler aşağıdaki tabloda verilmiştir.

¹⁷⁴ *S.N.M.U.*, H.1316/M.1898, Matbaa-i Amire, İstanbul, s. 890-927.

Tablo 48. Aydın Vilâyeti'ne Bağlı Liva ve Kazalardaki Medrese ve Talebe Sayıları (1899).

Liva	Kaza	Medrese Sayısı	Talebe Sayısı
İzmir	İzmir	11	115
“	Tire	22	525
“	Kuşadası	3	6
“	Menemen	5	213
“	Bayındır	1	35
“	Urla	2	-
“	Ödemiş	58	667
“	Bergama	25	517
Saruhan	Manisa	36	505
“	Kırkağaç	28	559
“	Salihli	8	311
“	Demirci	9	317
“	Kasaba	10	309
“	Alaşehir	16	248
“	Soma	8	143
“	Kula	4	196
“	Gördes	13	403
“	Akhisar	15	150
Aydın	Aydın	38	770
“	Söke	3	58
“	Karacasu	7	192
“	Nazilli	22	391
Menteşe	Muğla	20	686
“	Milas	5	280
“	Makri	13	856
“	Bodrum	2	13
Denizli	Denizli	29	413
“	Sarayköy	10	154
“	Tavas	20	705
“	Çal	27	890
“	Garb-i Karaağaç	23	934
Yekün		493	11.561

Kaynak: S.N.M.U., 1899, s.992-1027.

1899 yılında İzmir’de 127 medresede 1.028 talebe, Saruhan’da 147 medresede 3.141, Aydın’da 70 medresede 1.411, Mentеше’de 40 medresede 1.835, Denizli’de 109 medresede 3.096 talebe olmak üzere 493 medresede toplam 11.561 talebe eğitim görmektedir. Medrese başına 23.4 talebe düşmektedir. 1900 yılına gelindiğinde talebe sayısında artış meydana gelmektedir. Bunun nedeni olarak medrese sayısının 493’ten

506'ya yükselmesidir.¹⁷⁵ Aşağıdaki tabloda 1900 yılı içerisinde sancak ve kazalardaki medrese talebe sayıları verilmiştir.

Tablo 49. Aydın Vilâyeti'ne Tabi Sancaklardaki Medreselerdeki Talebe Sayıları (1900).

Liva	Kaza Sayısı	Talebe sayısı
İzmir	8	2.240
Saruhan	10	3.392
Aydın	4	1.382
Denizli	5	3.293
Menteşe	4	1.824
Yekün	31	12.125

Kaynak: *Aydın Vilâyet Salnâmesi*, 1900, s. 1106-1141.

1900 yılında Aydın Vilâyeti'nde bulunan liva ve kazalardaki medreselerde 12.125 talebe eğitim görmektedir. Saruhan livası 3.392 talebe ile en fazla talebeye sahip merkez olarak kaydedilmiştir. Aydın livası ise 1.824 talebe ile en az öğrenciye sahip yerleşim merkezi olarak görülmektedir. Bu yılda vilâyet genelinde medrese başına 23.9 talebe düşmektedir.¹⁷⁶ 1901 yılına gelindiğinde medrese sayısı 505 iken talebe sayısı 1.215'ten 12.662'ye yükselmiştir. Aşağıda bu yıla ait medrese talebelerinin kaza ve sancaklara göre dağılımı verilmiştir.

Tablo 50. Aydın Vilâyeti'ne Tabi Sancaklardaki Medreselerdeki Talebe Mevcudu (1901).

Liva	Kaza Sayısı	Talebe Sayısı
İzmir	8	2.356
Saruhan	10	3.345
Aydın	4	1.580
Denizli	5	3.589
Menteşe	4	1.792
Yekün	31	12.662

Kaynak: *Aydın Vilâyet Salnâmesi*, 1901, s. 406-435.

Aydın Vilâyeti'de toplam 31 kaza merkezinde bulunan medreselerde 1901 yılına ait salnâmeye göre 12.662 talebe eğitim-öğretim görmektedir. 3.589 talebe sayısı ile Denizli livası en fazla talebeye sahip liva olarak görülmektedir. Toplam 505 medresede 12.662 talebe eğitim görürken medrese başına 25 talebe düşmektedir.¹⁷⁷

¹⁷⁵ *S.N.M.U.*, H.1317/M.1899, Matbaa-i Amire, İstanbul, s. 992-1027.

¹⁷⁶ *S.N.M.U.*, H.1318/M.1900, Matbaa-i Amire, İstanbul, s. 1106-1141.

¹⁷⁷ *S.N.M.U.*, H. 1319/M.1901, Matbaa-i Amire, İstanbul, s. 406-435.

1903 yılında kaza ve sancaklardaki medrese talebelerinin dağılımı aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 51. Aydın Vilâyeti'ne Bağlı Sancaklardaki Medreselerde Talebe Mevcudu (1903).

Liva	Kaza Sayısı	Talebe Sayısı
İzmir	8	2.340
Saruhan	10	3.334
Aydın	4	1.608
Denizli	5	3.612
Menteşe	4	1.807
Yekün	31	12.701

Kaynak: *S.N.M.U.*, 1903. s. 367-382.

1898, 1899, 1900 yıllarında az bir farkla en fazla talebeye sahip olarak Saruhan Sancağı olarak görülürken Denizli 1901 ve 1903 yılları arasında eğitime yapılan yatırımlar sonucunda talebe sayısı bakımından Saruhan Sancağı ile arasındaki farkı kapamıştır. Sonuç olarak, 1903 yılına ait salnamede 504 medresede toplam 12.701 talebenin eğitim gördüğü anlaşılmaktadır. Vilâyet genelinde bu yıl içerisinde medrese başına 25.2 talebe düşmektedir.¹⁷⁸ Aşağıda yıllara göre medrese sayılarının değişimi ile buna bağlı olan talebe sayıları tablo halinde gösterilmiştir.

Tablo 52. Yıllara Göre Aydın Vilâyeti Medreselerinde Talebe Sayıları.

Yıllar	Medrese Sayısı	Talebe Sayısı
1898	500	11.144
1899	493	11.705
1900	506	12.125
1901	505	12.662
1903	504	12.701

Kaynak: *S.N.M.U.*, 1898-1903.

Yıllara göre farklılıklar büyük olmasa da medrese sayısı ve talebe sayısındaki en düşük yıl olarak 1899 yılını görmekteyiz. Bunun nedeni olarak da o yıl meydana gelen savaş yangınları ve depremler olarak gösterilmektedir. Bu tarihten sonra yapılanma sürecine girilmiş, medrese ve öğrenci sayılarında artış meydana gelmiştir. Aşağıda 1898-1903 yılları arasında salnamelerde isimleri geçen medreselerle ilgili açıklamalara

¹⁷⁸ *S.N.M.U.*, H.1321/M.1903, Asır Matbaası, İstanbul, s. 367-382.

yer verilmiştir. Merkez sancak olması nedeniyle öncelikle Aydın'ın medreseleri hakkında açıklama yapılmıştır.

1) AYDIN SANCAĞI MEDRESELERİ

Cihânoğlu Abdülaziz Camiî ve Külliyesi: Aydın'ın en önemli mimari eseri sayılan Cihânoğlu Camiî özellikle barok yapıdaki iç tezyinatı ile önemli bir şöhrete sahip bulunmaktadır.¹⁷⁹ Köprülü Mahallesi'nde yer alan eser XVIII. yüzyıl ayanlarından Cihânoğlu Abdülaziz tarafından 1756 yılında yaptırılmıştır.¹⁸⁰ İçerisinde medrese, türbe, çarşı ve çeşme barındıran bir külliye durumundadır. Cami önündeki avluyu üç yönden kuşatan U ve bloklar biçiminde uzanan medreseler bulunmaktadır. Batı blok tek katlı olmasına karşın doğu blok iki katlıdır. Batı blok küçük hücreler halindedir ve önünde revak bulunmaktadır. Kuzey bloğu da iki kat halindedir.¹⁸¹

XX. yüzyıl başlarında medresenin müderrisi Aydınlı Abdullah Efendi'dir. Aydınlı Abdullah Efendi'nin 1898 ve 1899 yıllarında 10 talebesi bulunmaktaydı. Köprülü Mahallesi'nde bulunan medresenin 1900, 1901, 1903 yıllarında ise 25'er talebesinin eğitim gördüğünü tespit etmekteyiz. 1903 yılına ait salnâmede medresenin adı ve bânisi Aziz Efendi olarak geçmektedir.¹⁸²

Cihânoğlu (Cihanzâde) Medresesi: Dedeköy Çarşısı'nda bulunan medreseyi Cihanzâde Abdülaziz Efendi yaptırmıştır. Medresede Müderris Hafız Efendi'nin 1898 yılında talebe sayısı 18 iken bu sayı 1899 yılında 15'e gerilemiştir. 1900 yılında müderris olarak Hafız Ahmet ve Ahmet Efendiler vazife yapmakta 43 talebe eğitim görmektedir. 1901 ve 1903'de ise 49 talebesi bulunmaktadır.

Cihânoğlu (Cihanzâde) Medresesi: Sabuncu Çarşısı'nda bulunan medreseyi yaptıran kişi Mustafa Ağa'dır. Müderris Hafız Ahmet'in 1898 yılında talebe sayısı 25 iken, bu sayı 1899 yılında 18'e gerilemiştir. 1900 yılında sayı 19 olmakla birlikte 1901 ve 1903'de yine 18 talebesi bulunan medresenin 1903 yılına ait salnâmede adı Aziz Efendi Medresesi olarak geçmektedir.¹⁸³

Posacıoğlu Medresesi: Posacızâde Hacı Mustafa Ağa tarafından yaptırılan medrese Köprülü Mahallesi'nde bulunmaktadır. 1898 yılı ve 1899 yılına ait salnameye

¹⁷⁹ *Türkiye'de Vakıf Abide ve Eski Eserler*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1983, s. 678.

¹⁸⁰ *Türkiye Cumhuriyeti'nin 75. Yılında Aydın*, Aydın Valiliği Yayınları, Aydın, 1998, s. 145.

¹⁸¹ *Türkiye'de Vakıf Abide ve Eski Eserler*, s. 685.

¹⁸² *S.N.M.U.*, H. 1316-1321/M.1898-1903.

göre bu yıllarda medresenin müderrisi olan Ali Efendi zamanında medresede 8 talebe eğitim görmektedir. Müderris Hacı Mehmet Ağa'nın vazife yaptığı 1900 yılına ait salnâmede 13 talebe bulunmaktadır. 1901 ve 1903 yıllarında talebe sayısı 18 iken müderris olarak ise Hacı Mehmet Ağa vazifeye devam etmektedir.

Bunun dışında Terziler Mahallesi'nde Posacızâde Hacı Mustafa Ağa tarafından yaptırılan aynı adla bir medrese daha bulunmaktadır. 1898 ve 1899 yıllarında medresenin müderrisi Çineli Ahmet Efendi'dir. Çineli Ahmet Efendi'nin 1898 yılındaki müderrisliği sırasında talebe sayısı 30 iken, 1899 yılında bu sayı 3 olup; 1900, 1901 ve 1903'te Ahmet Efendi'nin 38 talebesi bulunmaktadır.¹⁸⁴

Çiçekli Medresesi: Hisar Mahallesi'nde Aydın Mahsal Vekili Mehmet Efendi tarafından yaptırılmıştır. Yüzyıl başlarında medresenin müderrisi olan Aydınlı Hafız Efendi'nin 1898 ve 1899 yıllarında 30 talebesi bulunmaktadır. Müderris Mehmet Efendi'nin 1900'deki müderrisliği sırasında 32 talebesi yer alırken, 1901 ve 1903 yıllarında medresede yine 32 talebe eğitim görmektedir.¹⁸⁵

Veysi Paşa Medresesi: Veysi Paşa tarafından yaptırılan medresenin 1898, 1899, 1900, 1901 ve 1903 yıllarında müderrisliğini Hüseyin Efendi yapmaktadır. Hisar Mahallesi'nde bulunan bu medresenin talebe sayısı 1898'de 5, 1899'da 7 olup, 1900 yılında Hüseyin Efendi'nin 8 talebesi bulunmaktadır. Talebe sayılarının 1901'de 12, 1903'de 11 olduğu görülmektedir.¹⁸⁶

Alihan Kebir: Pir Hüsnü Mahallesi'ndeki medrese Muhiddin Efendi tarafından yaptırılmıştır. Ahmet Efendi'nin müderrislik yaptığı 1898 yılında medresede 40 talebe bulunurken 1899 yılına ait salnâmede bu sayı 45'e yükselmiştir. Ahmet Efendi'nin müderrisliğinin devam ettiği 1900 yılında 30 talebe, 1901 ve 1903'de de 34'er talebenin medresede eğitim gördüklerini tespit etmekteyiz.¹⁸⁷

Alihan Sağır: Kapalı Mescit Mahallesi'nde bulunan Alihan Kebir Medresesi'nin banisi Muhiddin Efendi'nin yaptırdığı bilinmektedir. Mesveleli Hacı Mehmet Efendi müderris iken medresede 1898 yılında talebe sayısı 18 olarak

¹⁸³ S.N.M.U., H. 1316-1321/M.1898-1903.

¹⁸⁴ S.N.M.U., H. 1316-1321/M.1898-1903.

¹⁸⁵ S.N.M.U., H. 1316-1321/M.1898-1903.

¹⁸⁶ S.N.M.U., H. 1316-1321/M.1898-1903.

¹⁸⁷ S.N.M.U., H. 1316-1321/M.1898-1903.

görülmekte olup, 1899'da ise bu sayı 30'a yükselmektedir. Müderrisin vazifeye devam ettiği 1900, 1901 ve 1903 yıllarında 16 talebesi bulunmaktadır.¹⁸⁸

Dayıoğlu Medresesi: Dayızâde Süleyman Ağa tarafından Kapalı Mescit Mahallesi'nde yaptırılmıştır. Müftü Hafız Mehmet Emin Efendi'nin müderrisliğinde XX. yüzyılın başlarında eğitim veren medresenin talebe sayısı 1898 ve 1899 yıllarında 18'dir. 1900, 1901 ve 1903 yıllarında talebe sayısı 22'ye yükselmiştir.¹⁸⁹

Kapalı Mescit: Kapalı Mescit Mahallesi'nde eğitim faaliyetinde bulunan bir diğer medresedir. Mahallenin ismini alan medresenin kurucusu Abdurrahman Efendi'dir. Medresenin önemli müderrislerinden biri olan Akşehirli Hacı Halil Efendi zamanında 1898 yılında 10, 1899 yılında 9 talebenin eğitim ve öğretim gördüğü tespit edilmektedir. Müderris Hacı Halil Efendi'nin vazifeye devam ettiği 1900'de 8 talebesi, 1901 ve 1903'de 9'ar talebesi bulunmaktadır.¹⁹⁰

Hurmalı Medresesi: Sarayıçi Mahallesi'nde Terzi Hacı Abdullah tarafından yaptırılan medresede vazife yapan Müderris Şeyhzâde Sadık Efendi'nin 1898 yılında 10, 1899'da 35, 1900'de 21, 1901 ve 1903 yıllarında 26 talebesi bulunmaktadır.¹⁹¹

Çekmeliöğlü Medresesi: Ramazan Paşa Mahallesi'nde bulunan medrese Çekmelizâde El Hacı Mustafa Efendi döneminde yaptırılmıştır. Medresede müderrislik yapan Hafız Ahmet Efendi'nin 1898 yılında 3 talebesi bulunurken, bu sayının 1899'da 5 olduğu görülmektedir. 1900, 1901 ve 1903 yıllarında ise medreseye devam eden talebe sayısının 3 olduğu bilinmektedir.¹⁹²

Zihniöğlü Medresesi: Ramazan Paşa Mahallesi'nde bulunan medrese Zihnezâde Ali Paşa tarafından yaptırılmıştır. 1898 yılında Akşehirli Hacı Mustafa Efendi döneminde 8 talebesi bulunan medresenin talebe sayısı 1899'da 9 olarak görülmektedir. Müderris Hacı Mustafa Efendi'nin 1900'de 8, 1901'de 15, 1903'de 10 talebesi eğitim görmektedir.¹⁹³

Hacı Mustafa Ağa Medresesi: Karapınar Çarşısı Mahallesi'nde Çekmeliöğlü Medresesi'nin banisi El Hacı Mustafa Ağa tarafından yaptırıldığı tespit edilmektedir. Hafız Ahmet Efendi'nin müderrislik vazifesinde bulunduğu 1898 yılında 40 talebesi

¹⁸⁸ S.N.M.U., H. 1316-1321/M.1898-1903.

¹⁸⁹ S.N.M.U., H. 1316-1321/M.1898-1903.

¹⁹⁰ S.N.M.U., H. 1316-1321/M.1898-1903.

¹⁹¹ S.N.M.U., H. 1316-1321/M.1898-1903.

¹⁹² S.N.M.U., H. 1316-1321/M.1898-1903.

¹⁹³ S.N.M.U., H. 1316-1321/M.1898-1903.

bulunurken medresenin 1899 yılındaki talebe sayısı 45'e yükselmiştir. Medresede 1900, 1901 ve 1903 yıllarına gelindiğinde ise talebe sayısı 32'ye gerilemiştir.¹⁹⁴

Germencik Medresesi: Germencik Çarşısı ya da Mahallesi olarak geçen bölgede yaptırılmıştır. İane ile yaptırılan medresenin 1898 yılında Ali Efendi'nin müderrislik vazifesinde bulunduğu sırada 23 talebesi mevcutken, bu sayı 1899 yılında 25 talebeye çıkmıştır. Müderrislik vazifesinde değişikliğinin olmadığı 1900, 1901 ve 1903 yıllarında talebe sayısı 18'e gerilemiştir.¹⁹⁵

Kulaksızoğlu Medresesi: Kulaksızoğlu Mahallesi'nde Kulaksızzâde Hacı Mehmet Ağa tarafından yaptırılmıştır. 1898 ve 1899 yıllarında Ali Efendi'nin müderrisliği zamanında talebe sayısı 12'dir. 1900'de 5 talebesi bulunan medresenin 1901 ve 1903'de 9 talebesi bulunmaktadır.¹⁹⁶

Çelik Baş Medresesi: Terziler Mahallesi'nde bulunan medrese Halil Paşa tarafından yaptırılmıştır. Müderris Mehmet Efendi döneminde 1898 ve 1899 yıllarında 12 talebeye sahip olan medresenin, Müderris Memiş Efendi zamanında 1900, 1901 ve 1903 yılları arasında 18 talebesi bulunmaktadır.¹⁹⁷

Cincinoğlu Medresesi: Cuma Mahallesi'nde bulunan medreseyi Cincinoğlu yaptırmıştır. Medresenin Müderris Hüsnü Efendi zamanında 3 talebesi bulunurken 1899 yılına ait salnamede bu sayı 9'a yükselmiştir. 1900 yılında 3 talebesi bulunan medresenin 1901 ve 1903 yıllarında 9 talebesi eğitim görmektedir.¹⁹⁸

Dükkanönü Medresesi: Cuma Mahallesi'nde bulunan medreselerden biridir. Taceddin Efendi tarafından yaptırıldığı bilinen medresenin Müderrisi Saray Köylü Mustafa Efendi'nin 1898 ve 1899 yıllarında talebe sayısı 42'dir. 1900, 1901 ve 1903 yıllarında bu sayı 45'e ulaşmıştır.¹⁹⁹

Aşağı Zincirli: Kozdibi Mahallesi'nde bulunan medrese İane ile yapılmıştır. Şükrü Efendi'nin müderrisliği döneminde 8 talebeye sahip olan medresenin 1899 yılına ait salnamede 20 talebesi yer almaktadır. 1900'de 10 talebe bulunan medresede 1901 ve 1903'de 16 talebe eğitim görmektedir.²⁰⁰

¹⁹⁴ S.N.M.U., H. 1316-1321/M.1898-1903.

¹⁹⁵ S.N.M.U., H. 1316-1321/M.1898-1903.

¹⁹⁶ S.N.M.U., H. 1316-1321/M.1898-1903.

¹⁹⁷ S.N.M.U., H. 1316-1321/M.1898-1903.

¹⁹⁸ S.N.M.U., H. 1316-1321/M.1898-1903.

¹⁹⁹ S.N.M.U., H. 1316-1321/M.1898-1903.

²⁰⁰ S.N.M.U., H. 1316-1321/M.1898-1903.

Bey Camii (Süleyman Bey Camii): Evliya Çelebi'nin Aydın ayan ve eşrafından olarak tanımladığı Cezayir Beylerbeyi Mustafa Paşa'nın oğlu Üveys Paşa ailesine mensup Süleyman Bey tarafından istasyon alanında yaptırılmıştır. H.1095-M. 1683, tarihlerinde yaptırıldığı vakfiyesinde belirtilmektedir. 1899 tarihinde meydana gelen deprem neticesinde şerefeden yukarısı âlem kısmı yıkılmış, Rum ustalar tarafından tamir edilmiştir. Bu yüzden Ramazan Paşa, Eskiyeşi ve Süleyman Bey camilerinin minareleri aynı biçimdedir. Aynı zamanda caminin büyük usta Mimar Sinan'ın kalfalarından biri tarafından yaptırıldığı söylenmektedir.²⁰¹ Klasik Osmanlı mimarisinin tipik bir örneğidir. Geç dönemlerin kalem işiyle kubbesinin iç kesimleri süslüdür.²⁰² Salnamelere göre, medrese Terziler Mahallesi'nde bulunurken Yenipazarlı Süleyman Efendi'nin 1898'de 36, 1899'da 35, 1900'de 42, 1901 ve 1903 yıllarında ise 47 talebesi eğitim görmektedir.²⁰³

Çarıkhöğlü Medresesi: Cuma Mahallesi'nde bulunan bir diğer medresedir. Çarıkçızâde Hacı Mehmet Ağa tarafından yaptırılan medresenin müderrisi Hasan Efendi'dir. 1898 ve 1899 yıllarında talebe sayısı 8'dir. 1900, 1901 ve 1903 yıllarında medresenin müderrisi ile talebesi bulunmamaktadır.²⁰⁴

Hacı Suhteoğlü Medresesi: Yağlı Mahallesi'nde bulunan medreseyi Hacı Suhtezâde yaptırmıştır. Yüzyıl başlarında Aydınli Mustafa Efendi'nin müderrisliğini yaptığı salnamelerden çıkarılmaktadır. 1898 ve 1899 yıllarında talebe sayısı 17'dir. 1900'de Müderris Mustafa Efendi'nin 22 talebesi bulunurken, 1901 ve 1903 yıllarında medresenin 27 talebesi eğitim görmektedir.²⁰⁵

Ak Mescit: Cuma Mahallesi'nde bulunan medresenin yapımı iane ile gerçekleştirilmiştir. Pehlivan Mehmet Efendi müderrisken 1898 ve 1899 yıllarına ait salnamelerde talebe sayısı 42'dir. 1900 yılında da 42 talebesi bulunan medresenin 1901 ve 1903 yıllarında 36 talebesi eğitim görmektedir.²⁰⁶

Aşağı Posacıoğlü Medresesi: Orta Mahalle'de bulunan medreseyi Hacı Mehmet Ağa yaptırmıştır. Dönemin Müderrisi İbrahim Efendi'dir. 1898 ve 1899'da öğrenci sayısı 15'tir. 1899 ve 1900'de Hacı Ahmet Ağa tarafından yaptırıldığı belirtilen

²⁰¹ Asaf GÖKBEL, Hikmet ŞÖLEN, *Aydın İli Tarihi (Eski Zamanlardan Yunan İşgaline Kadar)*, Ahmet İhsan Basımevi, Aydın, 1936, Cilt I, s. 169.

²⁰² *Türkiye Cumhuriyeti'nin 75. Yılında Aydın*, s. 145.

²⁰³ *S.N.M.U.*, H. 1316-1321/M.1898-1903.

²⁰⁴ *S.N.M.U.*, H. 1316-1321/M.1898-1903.

²⁰⁵ *S.N.M.U.*, H. 1316-1321/M.1898-1903.

medresenin müderrisi olan İbrahim Efendi zamanında 12 talebesi bulunmaktadır. 1901 ve 1903 yıllarında talebe sayısının 12’de kaldığı tespit edilmiştir.²⁰⁷

Çay Yüzü Medresesi: Bu medrese de Aşağı Posacıoğlu Medresesi gibi Orta Mahalle’de yaptırılmıştır. İane ile yaptırılan bu medrese 1898 yılında Müderris Mustafa Efendi döneminde 7 talebeye sahipken, 1899 yılına ait salnamede bu sayı 10’a çıkmıştır. Müderris Ali Efendi’nin 1900, 1901 ve 1903 yıllarında 18 talebesi bulunmaktadır.²⁰⁸

Zincirli Medrese: Yarbaşı Mahallesi’nde bulunan medrese iane ile yaptırılmıştır. 1898 yılına ait verilere bakıldığında Müderris Mustafa Efendi’nin 18 talebesi bulunurken, 1899 ve 1900 yıllarında 21, 1901 ve 1903 yıllarında ise 28 talebesinin olduğu görülmektedir.²⁰⁹

Dürrizâde Medresesi: Yarbaşı Mahallesi’nde bulunan bir diğer medresedir. Alihan Dürlizâde tarafından yaptırılmıştır. 1898 ve 1899’da Müderris Ahmet Efendi’nin 5 talebesi bulunmaktadır. Müderris Hafız Ahmet’in 1900 yılında 4 talebesi, 1901 ve 1903 de ise 7 talebesi yer almaktadır.²¹⁰

Abacıoğlu Medresesi: Çarşıiçi Mahallesi’nde bulunan medrese Abacızâde Hacı Mustafa Ağa tarafından yaptırılmıştır. Müftizade Mustafa Efendi’nin müderrisliği dönemindeki 1898 ve 1899 yıllarında talebe sayısı 30’dur. Mustafa Efendi’nin 32 talebesi, 1901 ve 1903 yıllarında ise bu talebe sayısı 36’ya yükselmiştir.²¹¹

Sarıvekil Medresesi: Çıplaksırt Mahallesi’nde bulunan medrese Sarıvekil Ahmet Paşa tarafından inşa ettirilmiştir. 1898 yılında Müderris Abdülkadir Efendi’nin 12 talebesi varken 1899 yılına ait salnamede bu sayı 31’e çıkmıştır. 1900 yılında 10 talebesi, 1901 ve 1903 de 14 talebesi yer almaktadır.²¹²

İbrahim Ağa Medresesi: Sarıvekil Medresesi ile aynı mahallede bulunan medresenin banisi İbrahim Ağa’dır. Müderris Eyüp Efendi’nin 1898 yılında 17 talebesi varken bu sayı 1899-1903 yılları arasında 19’a ulaşmıştır.²¹³

²⁰⁶ S.N.M.U., H. 1316-1321/M.1898-1903.

²⁰⁷ S.N.M.U., H. 1316-1321/M.1898-1903.

²⁰⁸ S.N.M.U., H. 1316-1321/M.1898-1903.

²⁰⁹ S.N.M.U., H. 1316-1321/M.1898-1903.

²¹⁰ S.N.M.U., H. 1316-1321/M.1898-1903.

²¹¹ S.N.M.U., H. 1316-1321/M.1898-1903.

²¹² S.N.M.U., H. 1316-1321/M.1898-1903.

²¹³ S.N.M.U., H. 1316-1321/M.1898-1903.

Köşk Medresesi: Köşk Mahallesi'nde yaptırılan bu cami 1898 tarihli salnameye göre iane, 1899 tarihli salnameye göre ise Hafız Efendi tarafından yaptırılmıştır. Aynı zamanda medreseyi yaptıran kişi olarak kabul edilen Hafız Efendi bu medresenin müderrisidir. Bu yönden bakıldığında medreseyi yaptıran kişi olma ihtimali de bulunmaktadır. Köşk medresesinin 1898 yılında 3 talebesi bulunurken 1899 yılına göre 15 talebesi yer almaktadır. 1900, 1901 ve 1903 yıllarında müderris ve talebe sayısı bulunmamaktadır.²¹⁴

Ağaçarası Camiî (Kırmızı Minare, Şemsi Paşa Camiî): H. 1069-Miladi1659 tarihli bu cami Aydın'ın girişinde Büyük Menderes Caddesi'nde Ahmet Şemsi Paşa tarafından yaptırılmıştır. Bir benzeri ise yine Şemsi Paşa tarafından Aydın'ın Yavuz Köyü'nde bulunmaktadır. Yavuz Köyü Şemsi Paşa Camiî Aydın girişindeki ile aynı özellikleri göstermektedir. Ağaçarası Camiî'nin minaresi kırmızı tuğladan yapıldığı için Kırmızı Minareli Cami adını da almıştır.²¹⁵ Caminin avlusunda daha önceki dönemlerde medrese odaları ve mektep bulunmaktayken büyük Aydın depreminde medrese odaları ve mektep yanmış, şehir yeniden kurulur ve sokaklar yeniden açılırken yanık duvarlar yıkılırken kitabesi ortadan kaybolmuştur.²¹⁶ Dönemin Müderrisi olan Mehmet Bey'in 1898 yılında 9 talebesi bulunurken, 1899'da bu sayı 8'e gerilemiştir. 1900, 1901 ve 1903 yıllarında Müderris Salih Efendi'nin de 8 talebesi yer almaktadır.²¹⁷

Eskiyeni Camiî: H. 993, M. 1585 tarihli camiyi Üveys Paşa'nın kardeşi Hasan Çelebi yaptırmıştır. Caminin kitabesi bulunmamaktadır. Yukarıdaki tarih Hasan Çelebi'nin vefat tarihidir. Eskiyeni Nazır Muhiddin Efendi'nin oğludur. Edirne, Selanik ve Mekke'de kadılık yapmıştır. Caminin vakfiyesine göre; Hasan Çelebi, mektep çocuklarına meyve alınması, muallim ve görevlilerin bunları talebelerin önünde yememeleri, onların evlerine müteveli tarafından gönderilmesi, talebenin başında muallim ve bevablarla birlikte bayramlarda Ayan memurlarına tebriğe gidilmesi, imtihanlarda ileri gelenlerin mektebe çağırılması, ikramda bulunulması, çalışmayan talebe sayısı fazla olduğunda muallimlerin değiştirilmesi, artırılması için iki yük para vakfedildiği, bayramlarda muallim ve bevabların kendilerini göstermeden talebeyi kontrol etmelerini istemiştir. 1899 yılında meydana gelen depremde caminin minaresi

²¹⁴ *S.N.M.U.*, H. 1316-1321/M.1898-1903.

²¹⁵ *Türkiye'de Vakıf Abide ve Eski Eserler*, s. 661-662.

²¹⁶ GÖKBEL, ŞÖLEN, *a.g.e.*, s. 173.

²¹⁷ *S.N.M.U.*, H. 1316-1321/M.1898-1903.

yıkılmış, Ramazan Paşa Camii'nin minaresini yapan Rum mimarlar, bu camininkini de onarmışlardır. Yunan işgalinde ise büyük zarar görmüştür. Şeyhülislam Ataullah Efendi, Sadrazam Çelebi Mustafa Paşa ve Hoca Mehmet Münib Efendi bu caminin mezarlığında gömülüydüler.²¹⁸ 1898 yılında Müderris Tavaslı Hacı Hafız Efendi zamanında 35 talebeye sahip olan medrese 1899 yılında 30 talebeye sahip bir medrese olarak görülmektedir. Hacı Hafız Mustafa'nın 1900 yılında 40, 1901 ve 1903'de 44 talebesi bulunmaktadır.²¹⁹

Koca Suyu Medresesi: Hasan Efendi Mahallesi'nde iane ile yaptırılan medresenin Müderrisi Hacı Hafız Mehmet Efendi'nin 1898'de 20, 1899 yılında 24, 1900, 1901 ve 1903 yıllarında 25 talebesi bulunmaktadır.²²⁰

Osmanoğlu Medresesi (Nasuh Paşa Külliyesi): Köprülü Mahallesi'nde bulunan külliye Nasuh Paşa tarafından H. 1120, M. 1708 tarihlidir. Medrese ve medreseye ait bir mescit, han (Zincirli Han), hamamdan (Nasuh Paşa Hamamı) meydana gelen külliye büyük bir alana yayılmıştır. Medresenin içerisinden bugün yol geçmektedir. Yolun iki yanında iki bina halinde bulunmaktadır.²²¹

Nasuh Paşa Aydın yerlisidir. Softalıktan yetişerek serdengeçti ağası olan Nasuh Paşa Saruhan, Aydın ve Karaman beylerbeyliğinde muhassıl olmuştur. Muhassıllığı zamanında halkı sindirmiştir.²²² Köprülü Mahallesi'nde Osmanoğlu Nasuh Paşa tarafından yaptırılan medrese 1898 yılında Sarayköylü Mustafa Efendi'nin müderrisliğinde işlerliğini sürdürmekteydi. 1898 yılında 50 talebeye sahip bu medrese 1899 yılında da 50 talebe adedine sahip olarak gösterilmektedir. 1900, 1901 ve 1903 yıllarında talebe sayısı 45'i bulmaktadır.²²³

Üveys Paşa Camii: Köprülü Mahallesi'nde bulunan cami 1568 yılında Aydın'ın soylu ailelerinden Kadı Muhiddin Efendi'nin oğlu Mısır Beylerbeyi Üveys Paşa tarafından yaptırılmıştır. Avluda bulunan sandukaların Üveys Paşa ve kardeşlerine ait olduğu düşünülmektedir. 1899 depreminde yıkılan Camii Yunan işgali sırasında yanmıştır. Çeşitli kurum ve kişiler tarafından onarım görmüştür.²²⁴

²¹⁸ GÖKBEL, ŞÖLEN, *a.g.e.*, s. 165-166-167.

²¹⁹ *S.N.M.U.*, H. 1316-1321/M.1898-1903.

²²⁰ *S.N.M.U.*, H. 1316-1321/M.1898-1903.

²²¹ *Türkiye'de Vakıf Abide ve Eski Eserler*, s. 669.

²²² GÖKBEL, ŞÖLEN, *a.g.e.*, s. 174.

²²³ *S.N.M.U.*, H. 1316-1321/M.1898-1903.

²²⁴ *Türkiye Cumhuriyeti'nin 75. Yılında Aydın*, *a.g.e.*, s. 145.

Hasan Efendi Mahallesi'nde bulunan medrese iane ile yaptırılmış; Müftizâde Hacı Mehmet Efendi 'nin 1898'de 20, 1899 yılında 24, 1900 yılında da Hacı Hafız Mehmet Efendi'nin 25 talebesi bulunmaktadır.²²⁵

Ramazan Paşa Camii: Ramazan Paşa Mahallesi'nde 1595 yılında Üveys Paşa'nın kardeşi Ramazan Paşa tarafından yaptırılmıştır. Alçı kabartmalar, cam ve ağaç işçiliği bakımından önemli bir yere sahiptir. Kurtuluş Savaşı sırasında 22 Mayıs 1919 yılında yapılan direniş toplantısının burada olması açısından önemli bir yere sahiptir.²²⁶ Ramazan Bey de Üveys Paşa gibi maliyeden yetişmiştir. Anadolu defterdarlığı, baş defterdarlık, Kıbrıs Beylerbeyliklerinde bulundu. Caminin vakfiyesinde mektep ve mektebin kısımlarından, özelliklerinden bahsetmektedir; mektebi övmektedir. 1899 depreminde Cami harap olmuştur.²²⁷ Sökeli Halil Paşa tarafından onarılmıştır.²²⁸ Ramazan Paşa Aydın'da Camiî, mektep, Darülcürre, Darül hadis, Söke Kemer İstasyonu, Menderes Nehri üzerindeki Taşköprü ve Döşeme Yolu adı verilen uzun köprüyü yaptırmıştır.²²⁹ Ramazan Paşa Medresesi ismini aldığı Ramazan Paşa Mahallesinde bulunmaktadır. Aydınli Hilmi Efendi'nin müderrisliği zamanında 15 talebesi olan medresenin 1899 yılına ait salnamede 12 talebesi olduğundan bahsedilmektedir. 1900, 1901 ve 1903 yıllarında 14 talebesi yer almaktadır.²³⁰

Diğer Medreseler:

Aydın merkez kazada 38 medresede 602 öğrenci, Söke'de 3 medrese 100 öğrenci, Karacasu'da 7 medresede 101 talebe, Nazilli'de 22 medresede 352 talebe yer almaktadır. Aydın merkez kaza dışında en fazla bu bölgede medreseye sahip olan kaza Nazilli'dir. Talebe sayısı bakımından da Aydın'dan sonra en fazla talebeye sahip olan Nazilli'nin en fazla talebe kapasiteli medresesi Pazar Karyesi'nde bulunan Hacı Şeyhzade Medresesi'dir. 1898 yılına ait salnamede iane ile yaptırıldığı ifade edilen medresenin 1899 yılına ait kayıtlarına baktığımızda medresenin yapımının Hacı Şeyhoğlu Hacı Ahmet Ağa tarafından üstlenildiği ifade edilmektedir. Bu dönemlerde medresede müderrislik görevini yürütmekte olan kişi olarak karşımıza Hafız Ahmet

²²⁵ S.N.M.U., H. 1316-1321/M.1898-1903.

²²⁶ Aydın, Aydın Valiliği Kültür ve Tanıtım Yayını, Aydın, 2003, s. 67.

²²⁷ GÖKBEL, ŞÖLEN, a.g.e., s. 167-168-169.

²²⁸ Türkiye'de Vakıf Abide ve Eski Eserler, s. 659.

²²⁹ GÖKBEL, ŞÖLEN, a.g.e., s. 169.

²³⁰ S.N.M.U., H. 1316-1321/M.1898-1903.

Efendi çıkmaktadır. Hafız Ahmet Efendi'nin bu dönemlerdeki talebe sayısı her iki salnamede de Nazilli'deki en fazla talebe sayısını ifade eden 62 sayısını vermektedir. Söke kazasında Yeni ve Bey Medreseleri her iki salnamede de en fazla talebeye sahip olan medreselerdendir.

a) GÜNÜMÜZE ULAŞAN MEKTEPLER

Teslihiye Zükûr İbtidaiye Mektebi (Güzelhisar İlköğretim Okulu): 1659 yılında Ahmet Paşa tarafından yaptırılan mektep Kırmızı Minareli Cami'nin avlusunda muallimhane olarak açılmıştır. Talebe sayısı arttıkça 1904 yılında mektebin binası da genişletilmiştir. O dönemdeki devlet politikası gereği mektep masraflarını mahalle halkı karşılamaktaydı. Çelebi, Ağaçarası, gibi isimlerle de anılmaktadır. Kurtuluş savaşı sırasında mektep yakılıp yıkılmıştır. 1926 yılı civarında da Güzelhisar ismini almıştır.²³¹

Musalla Mahalle Mektebi (Yedi Eylül İlköğretim Okulu): 1884 yılında Mekteb-i İptidaiye adıyla açılmıştır. Adını belediye meydanındaki musalla taşından almıştır. Ders olarak Kur'an, namaz ve Türkçe ilmiyeler verilmekteydi. Devletteki gelişmelere bağlı olarak ismi ve ders programı değişmiştir. Son dönemlere doğru Kenzul-İrfan Zükûr İptidai mektebi olarak değişmiştir. 1926 yılında Aydın'ın kurtuluşu olan 7 Eylül günü mektebe isim olarak verilmiştir.²³²

Alyans Musevi Mektebi (Cumhuriyet İlköğretim Okulu): Kurucu ve talebelerini Musevilerin oluşturduğu mektep 1884 yılında kurulmuştur. Aydın ilinde iki, Nazilli ve Söke'de birer tane gayri Müslim mektep bulunmaktaydı. Söke ve Aydın'dakinin adı Kirkoryan, Nazilli'dekininki Tersiyandır. Bu mektepler Ermeni cemaatine, Alyans mektebi ise Musevi cemaatine bağlıdır.²³³ Aydın merkez kazada bulunan Alyanus ya da İlyanis adlı gayri Müslim mektebi Musevilere ait olup mesul müdürü Avriş Arya adlı şahıstır. 1898 yılında sadece 150 erkek, talebesi olan mektep 1300 tarihlidir. Mektebe ruhsatname 30 Mart 1314 yılında verilmiştir. Aydın merkez kazada bulunan Kirkoryan mektebi ise Ermeni mektebidir. 1898 ve 1899 yıllarına ait salnamelerde mesul müdürü belli olamamaktadır. Aydın'da ismi ve tarihi belli olmayan mesul müdürü Aydın Piskoposluğu olarak bilinen bir mektep daha yer almaktadır. Söke kazasında ise Ermeni cemaate mensup ancak her iki tarihte de ismi olmayan bir mektep

²³¹ Adil Adnan ÖZTÜRK, *a.g.e.*, s. 215-216.

²³² Adil Adnan ÖZTÜRK, *a.g.e.*, s. 219.

²³³ Adil Adnan ÖZTÜRK, *a.g.e.*, s. 222.

bulunmaktadır. Mektep sadece 60 erkek talebeye sahiptir. 12 Kanuni Evvel Sene 1314 tarihli ruhsatnamesi bulunan mektep Rum mektebidir. 1898 yılında 13 erkek talebeye eğitim veren mektep 1899 yılında 30 erkek talebeye sahip olarak görülmektedir. Kız talebe sayısı her iki tarihte de 9 olarak kalmıştır. Mesul müdürü, tarihi ve ruhsatname tarihi belli değildir. Nazilli’de bulunan Tersiyen Mektebi Ermeni mektebi olup Mesul müdürü ve ruhsatname tarihi belli olmamakla birlikte 1302 tarihinde yaptırılmıştır. Her iki dönemde de mektebin 30 erkek talebesi bulunmakla beraber hiç kız talebesi bulunmamaktadır. Nazilli’de ise 1898 yılında salnamede yer almayan 1899 yılına ait salnamede yer alan mesul müdürü Aydın Piskoposluğu olan iki mektep bulunmaktadır. Mekteplerin adı ve tarihi meçhul olmakla beraber ruhsatname tarihi 12 Kanuni Evvel Sene H.1314/M.1897 olarak belirtilmektedir. Bu Rum mekteplerinden ilkinin 17, diğerinin 10 erkek talebesi bulunurken; bu mekteplerden yine ilki 12, ikincisi 4 kız talebeye sahip bulunmaktadır. Bu mekteplerin hepsinin derecesi rüşdiyedir.

1903 yılında öğretmenler için yayınlanan talimatlarda erkek mekteplerinin haftalık ders programına bakıldığında Fransızca dersinin en az 10, en fazla 14 ders saatini kapsadığı görülmektedir. Temel dersler başlığı altında coğrafya, tarih, aritmetik, hayat bilgisi, fen, din dersleri, bunun yanında İbranice, müzik ve jimnastik dersleri de bulunmaktadır.

Tablo 53. Aydın’da İlköğretim Programı (1894).

Dersin Adı	Saati
Fransızca	8 saat
Coğrafya	2 saat
Hesap	3 saat
Hayat Bilgisi	4 saat
Din Tarihi	3 saat
İbranice	9 saat
Türkçe	8 saat
Osmanlı Tarihi	3 saat
TOPLAM	40 saat

1893 yılında Aydın’da bu mektep yeni kurulduğu için henüz Fransızca ders saati az görülmektedir. Ancak Cumhuriyet’ten önce bu mektebe gidenler eğitimin neredeyse tamamının Fransızca olduğunu söylemektedirler.²³⁴ Batı Anadolu’da İzmir, Aydın, Tire, Manisa, Turgutlu, Bergama’da anaokulu ve yüksek ticaret eğitimi veren bir kurs açılır.

1904 yılında 25.500 kişilik nüfus içerisinde Talmut Tora'da dahil toplam talebe sayısının 813 olduğu bilinmektedir. 1911 Alyans bültenine göre:

Tablo 54. Alyans Talebelerinin Aydın Nüfusuna Oranı (1911).

Yahudi Nüfusu	35.000
Alyans Talebelerinin Sayısı	984
Mektep Çağındaki Nüfusa Göre %	14

Sayılarıdaki farklılıkların nedeni kiminde bütün Yahudilerin bu sayı içerisine alınması kiminde ise sadece Osmanlı Yahudileri'nin hesaba katılmasından kaynaklanır.²³⁵ Bu dönemde mektep çağındaki çocukların %40'ı Alyans mekteplerine gitmektedir. Fransız Katolik mekteplerinde okuyan çocuklar da bulunmaktadır. Erkekler Saint Joseph, kızlar ise Notre-Dame-De-Sion Koleji'ne gitmektedir. 1912'de 166 talebe bulunmaktadır. Bunlar mektepteki herhangi bir gecikmeyi telafi etmek isteyen zengin çocuklarıdır. Aşağıda bu mektebin talebe sayılarının nüfusa oranını veren tablolar verilmiştir.

Tablo 55. Öğrenci Sayısının Yahudi Nüfusa Oranı.²³⁶

	Aydın	Manisa
Yahudi Nüfusu	3.700	2.100
Alyans Talebelerinin Sayısı	351	334
Mektep Çağındaki Nüfusa Göre Yüzde	47	79

Tablo 56. İzmir Vilâyeti ve İçteki Birçok Şehir İçin Yahudi Nüfusu.²³⁷

	1881–1883–1893	1906–1907	1914
İzmir Vilâyeti	17.195	24.633	27.967
Tire	1.029	-	1.872
Manisa	1.345	-	2.146
Aydın	1.895	-	2.560
Nazilli	195	-	463

²³⁴ Henri NAHUM, *İzmir Yahudileri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s. 120.

²³⁵ NAHUM, *a.g.e.*, s. 125.

²³⁶ NAHUM, *a.g.e.*, s. 126.

²³⁷ NAHUM, *a.g.e.*, s. 20.

1895 yılında Alyans Mektebi talebelerinin ailelerine bakıldığında 51 simsar, 37 işportacı, 35 işsiz bulunmaktadır. Aydın'daki talebelerinin 250'sinden 31'inin babası, 6'sının annesi, 4'ünün hem annesi hem babası ölmüştür.²³⁸ Alyans öğretmenlerinin raporlarında Aydın için "Afrika gezginlerinin saçlarını diken diken eden Avrupa uygarlığının tek bir ışınının daha giremediği yörelerden biri: Kültür açısından tamamen bakir alan" olarak tarif etmektedirler.²³⁹

1899 yılında Aydın'da meydana gelen deprem Yahudi Mahallesi'nin ortadan kalkmasına sebep olmuştur. Depremin tekrarı 1902'de gerçekleşecektir. İzmir, Aydın ve Manisa'da evlerin şekli ve konumu yangın tehlikelerini artırmaktadır. Alyans öğretmenleri 1908, 1910, 1914 yangınlarından bahsetmektedir. Sağlıksız koşullardan dolayı 1871 ve 1903'te çiçek, 1900 ve 1904'te veba, 20 çocuğun ölümüne neden olan 1909'da kızıl ve kolera hastalıkları görülmüştür.²⁴⁰ 1898 yılında ruhsat alan mektep 150 erkek talebeye sahipti; 1922 yılında 400'e yakın talebe mezun eden mektep 1932 yılında Cumhuriyet İlköğretim mektebi adıyla hizmete girmiştir.²⁴¹

2) DENİZLİ SANCAĞI MEDRESELERİ

Denizli merkez kazada 29 medresede 477 talebe, Sarayköy'de 10 medresede 150 talebe, Tavas'ta 20 medresede 723 talebe, Çal'da 27 medresede 944 talebe, Garb-i Karaağaç'ta 29 medresede 881 talebe yer almaktadır.

Veli Efendi Medresesi: Kayalık Mahallesi'nde İbrahim Ender Bey tarafından yaptırılan medresenin 1898 ve 1900 yıllarına ait salnamede müderrisi Müftü Mehmet Tahir Efendi olarak geçerken 1899 yılında müderrisin ismi bulunmamaktadır. 1898 ve 1899 yıllarında 68, 1900'de ise 35 talebesi, 1901 ve 1903'de 42 talebesi bulunmaktadır.²⁴²

Hacı Ali Efendi Medresesi: Kayalık Mahallesi'nde bulunan medreseyi Hacı Ali Efendi yaptırmıştır. Müderris Hafız Ali Efendi'nin 1898 ve 1899 yılında 10 talebesi varken bu yıl içerisinde müderris isimi yoktur. 1900 yılında ise müderris olarak bulunan

²³⁸ NAHUM, *a.g.e.*, s. 36.

²³⁹ NAHUM, *a.g.e.*, s. 37.

²⁴⁰ NAHUM, *a.g.e.*, s. 38.

²⁴¹ Adil Adnan ÖZTÜRK, *a.g.e.*, s. 222.

²⁴² *S.N.M.U.*, H. 1316-1321/M.1898-1903.

Müftü zâde Ahmet Efendi zamanında sayı 45'e ulaşmıştır. 1901 ve 1903 yıllarında ise bu sayı değişmeyerek 45'de kalmıştır.²⁴³

Erzurumî İsmail Efendi(İsmail Efendi) Medresesi: Kayalık Mahallesi'nde bulunan medrese Erzurumî İbrahim Efendi tarafından yaptırılmıştır. 1898 yılında Erzurumî Ahmet Efendi'nin 9 talebesi, 1899 yılında Müftü Mehmet Tahir Efendi'nin 9, 1900'de ise, Ahmet Efendi'nin 12, 1901 ve 1903 yıllarında 17 talebesi bulunmaktadır.²⁴⁴

Hacı Kara Efendi Medresesi: Yorgan Batı Mahallesi'nde bulunan medreseyi Kara Hacı Ahmet Efendi yaptırmış olup, 1898 yılında Hacı Kara Ali zade Ali Efendi'nin 28, 1900, 1901 ve 1903 yıllarında 29 talebesi yer almaktadır.²⁴⁵

Şerif Efendi Medresesi: Topraklık Mahallesi'nde bulunan medrese iane ile yaptırılmıştır. 1898'de müderrisi belli olmayan medresenin 6 talebesi bulunurken 1899'da Müderris Ahmet Efendi'nin 6, 1900'de ise Sadık Efendi'nin 5 talebesi yer almaktadır. 1901 ve 1903 yıllarında ise 8 talebesi bulunmaktadır.²⁴⁶

Cebeli zâde Medresesi: 1898 ve 1899'da yeri Topraklık Mahallesi iken 1900 yılına ait salnamede Hacı Kalyan Mahallesi'nde bulunduğu ifade edilen medreseyi yaptıran kişinin adı Yusuf Bey'dir. Yenişehirli zâde Mustafa Efendi'nin 1898 ve 1899'da 30, 1900, 1901 ve 1903 yılında 15 talebesi bulunmaktadır.²⁴⁷

Recep zâde Medresesi: İane ile Hacı Kalyan Mahallesi'nde yaptırılan medresenin müderrisi Hamildî zâde Ahmet Efendi'nin 1898 ve 1899'da 15, 1900'de 12, 1901 ve 1903'de 17 talebesi bulunmaktadır.²⁴⁸

Sarı Keçili Medresesi: Sarı Keçili Süleyman Efendi tarafından yaptırılan medrese Hacı Kalyan Mahallesi'nde bulunmaktadır. Müderris Çakmaklı zâde Emin Efendi'nin 1898, 1899, 1900, 1901 ve 1903'de öğrencisi bulunmamaktadır.²⁴⁹

Hadimî Ahmet Medresesi: Beledli Bağ'da bulunan medreseyi Tavaslı zâde Osman Ağa yaptırmış olup Müderris Hadimî zâde Ahmet Efendi'nin 1898'de 5, 1899'da 10, 1900'de 2, 1901 ve 1903'de 6 talebesi bulunmaktadır.²⁵⁰

²⁴³ S.N.M.U., H. 1316-1321/M.1898-1903.

²⁴⁴ S.N.M.U., H. 1316-1321/M.1898-1903.

²⁴⁵ S.N.M.U., H. 1316-1321/M.1898-1903.

²⁴⁶ S.N.M.U., H. 1316-1321/M.1898-1903.

²⁴⁷ S.N.M.U., H. 1316-1321/M.1898-1903.

²⁴⁸ S.N.M.U., H. 1316-1321/M.1898-1903.

²⁴⁹ S.N.M.U., H. 1316-1321/M.1898-1903.

²⁵⁰ S.N.M.U., H. 1316-1321/M.1898-1903.

Musa Efendi Medresesi: Beledli Bağ'da bulunan medreseyi Kasapoğlu yaptırırken Müderris Arif Efendi zâde Hafız Mehmet Efendi'nin 1898'de 6, 1899'da 10, 1900'de 8 talebesi, Mehmet Efendi'nin 1901 ve 1903'de 9 talebesi bulunmaktadır.²⁵¹

Hüseyin Efendi Medresesi: Beledli Bağ'da bulunan medresenin Keser Karyeli Hüsnü Efendi tarafından yaptırıldığı bilinmekle beraber 1898 yılında ismi yer almayan medresenin müderrisi olan Hafız Mehmet'in 1899'da 4, 1900 ve 1901'de Hafız Ahmet'in yine 4 talebesi vardır. 1903'de de bu sayı değişmemiştir. Onun yerine Hasan Efendi Medresesi yer almaktadır.²⁵²

Kazı Karyeli Hasan Efendi Medresesi: Beledli Bağ'da bulunan medreseyi Kazı Karyeli Hasan Efendi yaptırmış olup, 1898 yılında Mevlüd zâde Hafız Mehmet Efendi'nin 2 talebesi yer almaktadır. Hüseyin Efendi medresesi ile bu medresenin aynı olduğu düşünülebilir.²⁵³

Kavi Zâde Medresesi: Dükkan Önü Mahallesi'nde bulunan medreseyi Kavi zâde Şeyh İbrahim Efendi yaptırmıştır. Hacı Hafız zâde Sadık Efendi'nin 1898, 1899 yıllarında 5, 1900, 1901 ve 1903 yıllarında talebe sayısı 18'e ulaşmıştır.²⁵⁴

Sekirci Medresesi: Delikli Çınar Mahallesi'nde bulunan medreseyi İnce Kara Hacı Mehmet Ağa yaptırmış, Müderris Tavashlı Ali Efendi'nin 1898 ve 1899 yıllarında 5, 1900'de 10, 1901 ve 1903 yıllarında 13 talebesi bulunmaktadır.²⁵⁵

Şeyh Ahmet Efendi: Delikli Çınar Mahallesi'nde bulunan medreseyi Şeyh Hasan oğlu Osman Ağa yaptırmıştır. Sadullah Şakir Efendi'nin 1898, 1899 ve 1900 yıllarında 10 talebesi, 1901 ve 1903'de 20 talebesi yer almaktadır.²⁵⁶

Hacı Musa Medresesi: Değirmen Önü Mahallesi'nde bulunan medresenin Hacı Musa tarafından yaptırıldığı bilinmekle birlikte müderris Hazinedar zâde Abdürauf Efendi'nin 1898, 1899 yıllarında 30, 1900'de 39 talebesi bulunurken Hafız Şakir Efendi'nin 1901 ve 1903'de 20 talebesi yer almaktadır.²⁵⁷

²⁵¹ S.N.M.U., H. 1316-1321/M.1898-1903.

²⁵² S.N.M.U., H. 1316-1321/M.1898-1903.

²⁵³ S.N.M.U., H. 1316/M.1898, s. 918.

²⁵⁴ S.N.M.U., H. 1316-1321/M.1898-1903.

²⁵⁵ S.N.M.U., H. 1316-1321/M.1898-1903.

²⁵⁶ S.N.M.U., H. 1316-1321/M.1898-1903.

²⁵⁷ S.N.M.U., H. 1316-1321/M.1898-1903.

Şeyh Mehmet Efendi Medresesi: Değirmen Önü Mahallesi'nde bulunan medreseyi Şeyh Abdullah Efendi yaptırmış olup, Çakmaklı zâde İsmail Efendi'nin 1898, 1899, 1900 yıllarında 15, 1901 ve 1903 yıllarında 17 talebesi bulunmaktadır.²⁵⁸

Gözlüklü İsmail Efendi Medresesi: Hursulaz Mahallesi'nde bulunan medreseyi Gazalcı zâde Hacı Mehmet Ağa yaptırmış; Daryobiranlı zâde İsmail Efendi'nin 1898'de 40, 1899'da Mehmet Efendi'nin 40, İsmail Efendi'nin 1900 yılında 30 talebesi bulunurken, 1901 ve 1903 yıllarında 34 talebesi yer almaktadır.²⁵⁹

Aksaraylı Medresesi: Ali Ağa oğlu Hacı Hüseyin Ağa tarafından Musa Ağa Mahallesi'nde yaptırılan medresenin müderrisi 1898 yıllarında Hafız Efendi zâde Mehmet Efendi'nin 6, 1899 senesinde Müderris İsmail Efendi'nin 10, 1900'de Mehmet Efendi'nin 6, 1901 ve 1903 senelerinde 31 talebesi bulunmaktadır.²⁶⁰

Şirvani Şeyh medresesi: Musa Ağa Mahallesi'nde bulunan medreseyi Tavaslı zâde Osman Ağa yaptırmış olup, Müderris Ziya Efendi'nin 1898 ve 1899 yıllarında 13, 1900'de 15, 1901 ve 1903 yıllarında 20 talebesi bulunmaktadır.²⁶¹

Hafız Ömer Efendi Medresesi: Saltak Mahallesi'nde bulunan medreseyi Hacı Halil oğlu İsmail Efendi yaptırmış olup Müderris Ekmekçi zâde Mehmet Efendi'nin 1898'de 24, 1899'da 21, 1900'de 30, 1901 ve 1903'de 34 talebesi yer almaktadır.²⁶²

Adı belli olmayan bir medrese: Kara Kapu ve Sera Kapu gibi değişik mahallerde bulunduğu ifade edilen medreseyi Hacı Molla Hüseyin Efendi yaptırmıştır. Müderris İbrahim Efendi'nin 1898 ve 1899 yıllarında 5, 1900'de Mustafa Efendi'nin 20 talebesi bulunurken bu sayı 1901 ve 1903 yıllarında 27'ye ulaşmıştır.²⁶³

Küçük Şeyh Mehmet Efendi Medresesi: Çay Başı Mahallesi'nde bulunan medreseyi Küçük Şeyh Mehmet Efendi yaptırmış olup, Müderris Mustafa Efendi'nin 1898 ve 1899 yıllarında 12, 1900 yılında 20, 1901 ve 1903'de ise 31 talebesi yer almaktadır.²⁶⁴

Ali Kuru Zâde Mustafa Efendi Medresesi: Molla Bağı Mahallesi'nde bulunan medresenin müderrisi Esad Efendi'nin 1898'de 55, 1899'da 6, 1900 yıllarında ise 35

²⁵⁸ S.N.M.U., H. 1316-1321/M.1898-1903.

²⁵⁹ S.N.M.U., H. 1316-1321/M.1898-1903.

²⁶⁰ S.N.M.U., H. 1316-1321/M.1898-1903.

²⁶¹ S.N.M.U., H. 1316-1321/M.1898-1903.

²⁶² S.N.M.U., H. 1316-1321/M.1898-1903.

²⁶³ S.N.M.U., H. 1316-1321/M.1898-1903.

²⁶⁴ S.N.M.U., H. 1316-1321/M.1898-1903.

talebesi bulunurken bu sayı 1901 ve 1903 yıllarında 42'ye ulaşmıştır. Hacı Ahmet Kerimesi Ümmihan Hanım tarafından yaptırılmıştır.²⁶⁵

Eski Müftü Medresesi: Eski Müftü Mahallesi'nde bulunan medreseyi Hacı Musa Efendi yaptırmış olup Müderris Hacı Ali Efendi'nin 1898'de 15, 1899'da 16, 1900'de 15, 1901 ve 1903'de ise talebe sayısının 17 olduğu tespit edilmektedir.²⁶⁶

Kaymakçı Zâde Medresesi: Hatib oğlu Mahallesi'nde bulunan medreseyi Kaymakçı zâde yaptırmıştır. Müderris Dağıstanlı zâde İsmail Efendi'nin 1898 ve 1899'da 8, 1900, 1901 ve 1903 yıllarında 18 talebesi yer almaktadır.²⁶⁷

Beyşehirli Medresesi: Ocağcı Başı Mahallesi'nde bulunan medrese iane ile yaptırılmış, Müderris Beyşehirli zâde Mehmet Efendi'nin 1898 ve 1899'da hiç talebesi yer almazken bu sayı yıllara göre 1900'de 5'e 1901 ve 1903'de ise 82'ye ulaşmıştır.²⁶⁸

Maksud Zâde Medresesi: Hacı Kaplan Mahallesi'nde bulunan medreseyi Tavashlı zâde Osman Ağa yaptırmıştır. Müderris Salih Efendi'nin 1898, 1899 ve 1900 yıllarında 10 talebesi bulunurken, medresenin talebe sayısı 1901 ve 1903 yıllarında 14'e ulaşmıştır.²⁶⁹

Hacı Hüsnü Efendi Medresesi: Honazda Hisar Mahallesi'nde bulunan medrese iane ile yaptırılmış olup, Müderris Hafız Ahmet Efendi'nin 1898'de 15, 1899'da 1, Müderris Ali Efendi'nin 1900, 1901 ve 1903 yıllarında 35 talebesi yer almaktadır.²⁷⁰

Mustafa Efendi Medresesi: Honaz'da Akdere Karyesi'nde bulunan medresenin müderrisi Abdi Efendi'nin 1898, 1899, 1900 yıllarında 30 talebesi yer alırken bu sayı 1903 yılında 33'e ulaşmıştır.²⁷¹

Adı belli olmayan Küçük Ahmet Ağa tarafından Bala Mahallesi'nde yaptırılan medresenin Müderrisi Müftü Efendi'nin 1898 ve 1899'da 15, 1900'de Müderris Mehmet Efendi'nin 15 talebesi varken, 1898 tarihine ait salnamede bu medrese Saray Köy sınırları içerisinde bulunmaktadır. 1901'de talebe sayısı 12 iken 1903 yılında Müderris Hacı Mehmet'in de talebe sayısı 12'dir.²⁷²

²⁶⁵ S.N.M.U., H. 1316-1321/M.1898-1903.

²⁶⁶ S.N.M.U., H. 1316-1321/M.1898-1903.

²⁶⁷ S.N.M.U., H. 1316-1321/M.1898-1903.

²⁶⁸ S.N.M.U., H. 1316-1321/M.1898-1903.

²⁶⁹ S.N.M.U., H. 1316-1321/M.1898-1903.

²⁷⁰ S.N.M.U., H. 1316-1321/M.1898-1903.

²⁷¹ S.N.M.U., H. 1316-1321/M.1898-1903.

²⁷² S.N.M.U., H. 1316-1321/M.1898-1903.

3) İZMİR SANCAĞI MEDRESELERİ

Berberzâde Medresesi: İki Çeşmelik mevkiinde bulunan bu medreseyi Berberzâde Mehmet Efendi yaptırmıştır. XVIII. yüzyılda da kurulan medresenin bir dershanesi ve 13 hücreli bulunmaktaydı. XIX. yüzyılda da müderrisi Hacı Mustafa Efendi iken daha sonra sırayla Mehmed Emin Efendi, 1898 yılında ise Abdi Efendi bulunmaktaydı. 1898 yılında 5 talebesi bulunan medresenin 1903 yılında 9, 1905 yılında ise 11 talebesi yer almaktaydı.²⁷³ 1898, 1899 ve 1900 yıllarına ait salnamelerde Abdi Efendi'nin talebe sayısı 5'tir. 1901 ve 1903 yıllarına ait salnamelerde ise 9 talebesi bulunan medresenin salnamelerde burayı yaptıran kişinin adı meçhul olarak geçmektedir.²⁷⁴

Faik Paşa Medresesi: Basmane civarında Faik Paşa Mahallesi'nde bulunan medrese XVI. yüzyıl başlarında yaşayan Faik Paşa tarafından yaptırılmıştır. On bir hücreli medresenin 1898 yılında 23, 1900 yılında 30 talebesi eğitim-öğretim görürken, 1902 yılında 20 talebe diploma almıştı. 1898 ve 1900'lü yıllarda Hafız Ali Efendi müderrislik yapmıştır. 1898 ve 1899'da 23, 1900'de 30, 1901 ve 1903 yıllarına ait salnamelerde ise 35 talebesi yer almaktadır.²⁷⁵

Kemeraltı Medresesi: Kemeraltı'nda bulunan medreseyi yaptıran kişinin adı olan Yusuf-Çavuşzade ya da kurulduğu yerin ismi olan Musa Balı isimleri ile de anılmaktadır. 1898, 1900, 1903 yıllarında medresenin müderrisi olan Hacı Mustafa Efendi'nin sırasıyla bu yıllarda 6, 7, ve 9 talebesi bulunmaktaydı. Salnamelerde yaptıran kişinin Ahmet Ağa olduğu belirtilirken Hacı Mustafa Efendi'nin 1898 ve 1899 yıllarında 6, 1900'de 7, 1901 ve 1903'de 9 talebesi yer almaktadır.²⁷⁶

Kurşunlu Medresesi: Yavuz Sultan Selim tarafından yaptırılan medrese, XVI. yüzyılda kurulmuştur. 1889 yılında müderris olarak İsmail Efendi görev yapmaktaydı. 1893 yılında yanan medrese 1898 yılında tamamen harap olmuştu. 1895 yılında yirmiden fazla öğrencisi bulunan medrese 1900'lü yıllarda yeniden inşa edildi. İzmir'de bu dönemlerde II. Meşrutiyet'in ilanı sonucunda medreselerde muhacirlerin kalması sonucunda medreseler harap bir vaziyetteydi. Salnamelerde 1898 ve 1899 yıllarında 32

²⁷³ TUTSAK, *a.g.e.*, s. 38.

²⁷⁴ *S.N.M.U.*, H.1316-1321/M.1898-1903.

²⁷⁵ *S.N.M.U.*, H. 1316-1321/M.1898-1903.

²⁷⁶ *S.N.M.U.*, H. 1316-1321/M.1898-1903.

talebesi bulunmaktaydı. 1900 yılında Müderris Hacı İsmail Efendi'nin 35 talebesi, mahali Namazgah olan medresenin 1901 ve 1903 yıllarında 40 talebesi yer almaktadır.

Saçmacızade Medresesi: Pazar yerinde bulunan cami Saçmacızade Ahmet Ağa tarafından yedi hücreli olarak inşa edilmiştir. 1892 yılında 2, 1900'de 5, 1903'te 7 talebe bulunmaktadır. Müderris Hafız Ali'nin 1898 ve 1899 yıllarına ait salnamelerde 2, 1900'de 5, 1901 ve 1903 yıllarında ise 7 talebesi yer alınmaktadır.²⁷⁷

Müftü Camiî (Müftüzâde) Medresesi: Müftüzâde Mehmet Efendi Hatuniye Mahallesi'nde yapılmıştır. 12 odası bulunan medresenin müderrisi XX. yüzyıl başlarında Mansurizâde Said Efendi'dir. Bu yıllarda sırasıyla 8, 15 ve 12 talebesi bulunmaktaydı. 1898 ve 1899 yıllarına ait salnamelerde talebe sayısı 8, 1900'de 10, 1901 ve 1903 yılında Müderris Mansurizâde Said Efendi'nin 15 talebesi yer almaktadır.²⁷⁸

Nerdabanlı (Merdivenli) Medresesi: Osmanzâde yokuşunda İsmail Efendi tarafından yaptırılan medrese on hücreliydi. Mustafa Efendi bu caminin müderrisi idi. 1898 yılında 17 talebesi bulunan medresenin 1900 yılında 20, 1903'te 35 talebesi bulunmaktaydı. 1898 ve 1899 yıllarındaki salnamelerde 17, 1900'de 20 talebesi, Mustafa Efendi'nin 1901 ve 1903 yıllarında 35 talebesi yer almaktadır.²⁷⁹

Nazırzâde Medresesi: Sekiz hücreli medresenin XX. yüzyılın başlarında müderrisi Niyazi Efendi'dir. Niyazi Efendi'nin yıllara göre talebe sayısına bakıldığında 1898 yılında 7, 1900 yılında 8, 1901 yılında 7 talebesi bulunmaktaydı. 1918 yılında harap bir durumdaydı. İki çeşmelikte bulunan medreseyi yaptıran belli olmamakla beraber 1898 ve 1899 yıllarına ait salnamelerde talebe sayısı 7 iken, 1900'de 8 talebesi, Niyazi Efendi'nin 1901 ve 1903'de 10 talebesi yer almaktadır.²⁸⁰

Hatuniye Medresesi: Tayyibe Hatun tarafından yaptırılan medrese Hatuniye Mahallesi'nde bulunmaktadır. XVII. yüzyılda yaptırılan medresenin 4 ve 7 hücreli olan iki dairesi bulunmaktadır. 1898 yılında müderrislik görevinde kimse olmamasına rağmen 5 talebesinin bulunduğu görülmektedir. Hacı Ali Efendi tarafından yaptırılan medresenin 1898 yılına ait salnamede müderrisi belli değilken 1899 ve 1900'de Seyit

²⁷⁷ S.N.M.U., H. 1316-1321/M.1898-1903.

²⁷⁸ S.N.M.U., H. 1316-1321/M.1898-1903.

²⁷⁹ S.N.M.U., H. 1316-1321/M.1898-1903.

²⁸⁰ S.N.M.U., H. 1316-1321/M.1898-1903.

Bey'dir. 1898 ve 1899 yıllarına ait salnamelerde 5, 1900'de 7, 1901 ve 1903 yıllarında 9 talebesi yer almaktadır.²⁸¹

Hacı Hüseyin Ağa (Moralizâde-Morevi) Medresesi: Müftü Cami civarında Moralı Hacı Hüseyin Ağa tarafından yaptırılmıştır. XVIII. yüzyılda yaptırılan medresenin XX. yy. başlarında müderrisi Maraşlı Kamil Efendi'dir. 1898 yılında medresede 3, 1900 yılında 10, 1903 yılında 17 talebesi bulunmaktaydı. 1898 yılına ait salnamede 3, 1899'da 2, 1900'de 10 talebesi bulunmaktadır. 1901 ve 1903'de ise 17 talebesi yer almaktadır.²⁸²

Ayşe Hanım (Yalı) Medresesi: Hükümet Konağı civarında XVIII. yy.da yaptırılan medrese yalı cami civarında kaptan Mehmet Paşa'nın Kerimesi Ayşe Hanım tarafından yaptırılmıştır. Önceden 8 hücreli olan medreseye bir hücre daha eklenmiştir. 1898 yılında müderrisi Hacı Ali Efendi olan medresenin 1898 yılında 7, 1900 yılında 8, 1903 yılında 10 talebesi bulunmaktadır.²⁸³ 1898 ve 1899 yılına ait salnamelerde 7 talebe bulunurken, 1900'de Hacı Ali Efendi'nin 8, 1901 ve 1903'de 10 talebesi yer almaktadır.²⁸⁴

Hacı Mehmet Ali Efendi Medresesi: Mısırlı Mahallesi'nde bulunan medresenin müderrisi Adanalizâde Hacı Mehmet Efendi'nin 1898 ve 1899 yıllarına ait salnamelerde 60, 1900'de 63, 1901 ve 1903 yıllarında ise 70 talebesi vardır. Bu medreselerin içinde en fazla talebe sayısına sahip olan medresedir.²⁸⁵

Diğer Medreseler: 1898 yılına ait salnamede İzmir merkez kazada 12 medresede 119, Tire'de 22 medresede 523, Kuşadası'nda 8 medresede 115, Bayındır'da 1 medresede 35 talebe, Urla'da 2 medresede talebe sayısı bulunmamakla birlikte Ödemiş'te 68 medresede 975, Bergama'da 15 medresede 211 talebe yer almaktadır. 1899 yılına ait salnamede İzmir'de bulunan medreselerde talebe değişikliği olmamıştır. 1898, 1899 ve 1900 yıllarına ait salnamelerde Tire Kazası kapsamında bulunan aşağıdaki medreseler 1901 ve 1903'de de İzmir Merkez kaza kapsamında yer almaktadır.²⁸⁶

²⁸¹ S.N.M.U., H. 1316-1321/M.1898-1903.

²⁸² S.N.M.U., H. 1316-1321/M.1898-1903.

²⁸³ TUTSAK, a.g.e., s. 37-43.

²⁸⁴ S.N.M.U., H. 1316-1321/M.1898-1903.

²⁸⁵ S.N.M.U., H. 1316-1321/M.1898-1903.

²⁸⁶ S.N.M.U., H. 1316-1321/M.1898-1903.

İsmail Efendi Medresesi, Cağaloğlu Ali Paşa Medresesi, Tabip Paşa Medresesi, Yazı Yol Medresesi, Yalın Ayak Medresesi, Kara Hayreddin Medresesi, Nazır Zade Medresesi, Nalhanzâde Medresesi, Camiî Kebir Medresesi, Darülkurra Medresesi, Büyük Zincirli Medresesi, Hayriye Medresesi, Camiî Cedid Medresesi, Serince Yusuf Medresesi.

4) MANİSA SANCAĞI MEDRESELERİ

Manisa şehrinin eğitimini Saruhanoğullarına kadar dayandırmak mümkündür. Şehrin ilk eğitim kurumu Ulu Camiî Külliyesi içerisinde yaptırılan Ulu Camiî Medresesi'dir. Medrese 1378 yılında Ulu Camiî'nin yapımından 10 yıl sonra Mimar Emet Bin Osman'a yaptırılmıştır. Medresenin yapımından sonra ilin sancak olduğu tarihler arasında(1410-1595) 4 medrese, 9 sıbyan mektebi, 11 darülkurra yaptırılmıştır. Bunlar Hatuniye Sıbyan Mektebi, Sultan Medresesi, Sultan Darülkurrası ve Sıbyan Mektebi, Muradiye Medresesi, Sinan Bey Medresesi, Murat Bey Medresesi, Lalapaşa Sıbyan Mektebi, Derehamam, Danişmend Halil, Ömeroğlu Hoca Hasan, Karaköy, Recai ve Nişancı Mektepleri'dir. XX. yüzyıl başlarında Rezvat-ül İrfan, Şems-ül İrfan adlarıyla özel mektepler, kız rüşdiyesi, Ispartalı Kız Mektepleri'dir.²⁸⁷

Hacı Osman Ağa Medresesi: Nişancıpaşa Mahallesi'nde Kara Osmanzâde Hacı Osman Ağa'ya ait, medrese, kütüphane ve dersane bulunmaktaydı.²⁸⁸ Müderris Müftü Emin Efendi'nin 1898'de 38, 1899'da 28 talebesi bulunurken, 1900, 1901, 1903 yıllarında 29 talebesi yer almaktadır.²⁸⁹

İbrahim Efendi Medresesi: Hatuniye Cami civarında bulunan medrese iane ile yaptırılmış olup 1898 ve 1899 yılında 5 talebeye sahip bulunmaktadır. Medresenin ismiyle özdeşleşen İbrahim Efendi bu dönemde medresenin müderrisi olarak kendini göstermektedir. 1900 yılında 7, 1901 ve 1903 yılında 11 talebesi yer almaktadır.²⁹⁰

Mustafa Efendi Medresesi: Hatuniye Camiî civarında bulunan medreselerden bir tanesidir. Müderris Abdullah Efendi'nin 1898 yılında 20, 1899'da ise 10 talebesi

²⁸⁷ *Manisa 2000*, Manisa Valiliği Yayınları, İzmir, 2000, s. 243.

²⁸⁸ Hakkı ACUN, *Manisa'da Türk Devri Yapıları*, Türk tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999, s. 640.

²⁸⁹ *S.N.M.U.*, H. 1316-1321/M.1898-1903.

²⁹⁰ *S.N.M.U.*, H. 1316-1321/M.1898-1903.

bulunmaktadır. Medrese iane ile yaptırılmıştır. 1900 yılında 10, 1901 ve 1903 yılında 17 talebesi yer almaktadır.²⁹¹

Tabhane Medresesi: Hatuniye Cami civarında bulunan medresenin 1898 yılında talebe sayısı ve müderrisi belli olmamakla birlikte bu 1899 yılına ait salnamede değişmektedir. Bu salnamede müderris Abdullah Efendi'dir. Medrese Hacı İsmail Efendi tarafından yaptırılmıştır. 1900, 1901 ve 1903 yıllarında talebesi bulunmamaktadır.²⁹²

Tekye Medresesi: Danişment Halil Mahallesi'nde bulunan medresenin 1898 ve 1899 yılında talebe sayısı ve müderrisi aynıdır. Müderris Hacı Arif zamanında talebe sayısı 15'tir. Hacı Hüseyin Ağa tarafından yaptırılan medresede 1900 yılında talebe sayısı 21, müderrisi Edhem Efendi'dir. 1901 ve 1903 yıllarında 18 talebesi bulunmaktadır.²⁹³

(Sultan Civarı) Tekye Medresesi: Medrese Sultan Cami civarında bulunmaktadır. Müderris Mehmet Efendi'nin bu dönemde 9 talebesi yer almaktadır. Kanuni Sultan Süleyman'ın annesi tarafından yaptırılmıştır. 1900 yılında 8, 1901 ve 1903 yıllarında 11 talebesi bulunmaktadır.²⁹⁴

Ulu Camii: Çeşitli kaynaklar ve cami önünde bulunan tanıtıcı bilgilerde İshak Çelebi tarafından H.768-M.1366 yılında yaptırıldığı söylenen caminin kitabelerinin Türkçeleştirilmiş metinlerinde 1368 olarak geçmektedir. Kaynaklar ile tanıtıcı bilgilerin çatıştığı görülmektedir. Ulu Camii'nin bir kilise üzerine yapıldığı söylene de henüz kanıtlanamamıştır.²⁹⁵

Ulu Camii (Fethiye) Medresesi: Medrese kısmı da 10 sene sonra 1378 yılında Mimar Emet Bin Osman tarafından yapılmıştır. Medreseye giriş kuzey cephesinden bir taç kapı ile yapılmaktadır. Taç kapının iki yanındaki dış duvarlarda iki çeşme bulunmaktadır. Kapıdan tonoz örtülü bir geçit ile avluya bağlantı sağlanır. Güney bölümün ortasında tonozla örtülü ana eyvan bulunmaktadır.²⁹⁶ Bugün öğrenci yurdu konumunda olan medrese açık avlulu, iki katlı, tek eyvanlıdır. Asimetrik bir görünümde olan medresenin doğusunda hiç hücre bulunmamaktadır. Batı yönünde 3, kuzey kolu

²⁹¹ S.N.M.U., H. 1316-1321/M.1898-1903.

²⁹² S.N.M.U., H. 1316-1321/M.1898-1903.

²⁹³ S.N.M.U., H. 1316-1321/M.1898-1903.

²⁹⁴ S.N.M.U., H. 1316-1321/M.1898-1903.

²⁹⁵ Ali Haydar AKSAKAL, *Manisa'nın Bilinmeyen Değerleri*, Şafak Basın-Yayın, Manisa, 2003, s.192.

²⁹⁶ *Manisa 2000*, s. 200.

üzerinde 5 hücre bulunmaktadır. Doğu kolunu ise türbe odası ve cami ile bağlantıyı sağlayan koridor oluşturmaktadır. İç ve dışta süsleme bulunmamaktadır. Ana eyvanının dışa taşması avlusunun revaksız olması nedeni ile Peçin'deki Ahmet Gazi Medresesi'ne (1375) benzer. Asimetrik olması açısından Suriye medreselerinin özelliğini göstermektedir. Manisa'da bulunan ilk ve en büyük medrese olma özelliğindedir. M.1569–1570 tarihlerinden önce Otuzlu, 1572-1573'te Kırklı, 1597–1598 itibariyle Ellili medrese özelliği görülmektedir.²⁹⁷

Muradiye Camii Medresesi: III. Murat 1583 yılında Manisa'da şehzade iken cami, imaret, medrese ve dükkânlardan oluşan külliye niteliğindeki bu yapıyı yaptırmıştır. Daha önce bu yapının yerine küçük bir cami yapılmış ve yıkılarak bu yapının mimarisini Mimar Sinan çizmiştir. Bu sırada Mimar Sinan hastalanmıştır. Onun yerine Mahmut Ağa onun ölümünden sonra da Mimar Mehmet Ağa 1593 yılında bu yapıyı tamamlamışlardır. 1812 yılında Karaosmanoğlu Hüseyin Ağa tarafından bir kütüphane bu külliye eklenmiştir. Klasik Osmanlı cami mimarisinin en güzel örneklerindedir. İmarethane günümüzde Arkeoloji Müzesi, Medrese ise Etnografya Müzesi olarak kullanılmaktadır.²⁹⁸ Medrese Muradiye Camii'nin doğusunda cami ile imarethane arasında yer alır. Medresenin iki girişi vardır. Medresenin yapısı kareye yakın dikdörtgen planlı, şadırvanlı, revaklı açık avlulu, tek eyvanlıdır. Hakkı Acun, yapı olarak Edirne'de bulunan II. Bayezid Külliyesi'ndeki camiye benzetmektedir.²⁹⁹

Muradiye İç ve Dış Medresesi: Muradiye Camii civarında Sultan Murat tarafından yaptırılan medreselerden İç Medrese Müderris Alim Efendi zamanında 1898 ile 1899 yıllarında 21, 1900, 1901 ve 1903 yıllarında 12 talebeye sahiptir. Dış medrese ise her iki salnamede de Müderris Hacı Halil Efendi zamanında 1898 ile 1899 yıllarında 31 talebeyi bünyesinde bulundurmaktaydı. 1900, 1901 ve 1903 yıllarında 16 talebesi bulunmaktadır.³⁰⁰

Sultan Camii (Valide Mesir) ve Külliyesi: Yavuz Sultan Selim 1514 yılında oğlu Sultan Süleyman'ı Saruhan Sancak Beyi olarak atamıştır. Yavuz Sultan Selim'in ölümünden sonra İstanbul'a dönen Sultan Süleyman, annesi Hafsa Sultan'ı Manisa'da bırakmıştır. Acem Ali adında bir mimarı Manisa'da cami, medrese, imaret, sıbyan

²⁹⁷ Hakkı ACUN, *a.g.e.*, s. 311–313.

²⁹⁸ *Manisa*, Manisa Valiliği Yayınları, İzmir, 1995, s. 93-95.

²⁹⁹ Hakkı ACUN, *a.g.e.*, s. 336-337.

³⁰⁰ *S.N.M.U.*, H. 1316-1321/M.1898-1903.

mektebi, hankahtan oluşan bir külliye yapmakla görevlendirmiştir. Vakfiye'deki tarihe göre H.929/M.1522 yılında tamamlanan yapının kitabesinde ebced hesabına göre H.954/M.1538 tarihi görülmektedir. Sultan Medresesi on odalıdır. Medresenin kuzeydoğu yönünde uzanan sıbyan mektebi kare planlı, kubbe örtülü iki odadan oluşmaktadır. Bazı araştırmacılar bu yapıyı kütüphane olarak isimlendirmektedirler. Ancak vakfiyede yer almamaktadır. Bu durum yapının daha sonradan külliye içerisine dahil edildiğini göstermektedir.³⁰¹ Medresenin kitabesi yoktur. Caminin vakfiyesine göre 1523 yılında cami ile yapılmıştır. Miladi 1658–1659 yılları arasında olan depremde hasar gördüğü için onarılmıştır. Bugün medrese kısmı müftülük olarak kullanılmaktadır. Medrese U planlı, müderris odası da dahil olmak üzere kare planlı kubbe ile örtülü 8 hücreli bulunan bir yapıdır. Vakfiyeye göre 10 hücreli olan medresenin 2 hücreli de kuzeydoğudadır. Müderris odası hücrelerden büyük ve iki katlıdır. Kuzey kanatta dersane, sundurma, yemekhane, kiler ile dinlenme odaları yer almaktadır. Batı kanadın kuzeybatı köşesinde medreseyi hankah ve imarete bağlayan üç basamaklı merdiven bulunmaktadır.³⁰² Medresenin İç ve Dış olmak üzere iki ayrı yer olarak görev yaptığını bilmekteyiz. 1898 ve 1899 yıllarına ait salnamelerde bu medreselerin isim ve yerleri konusunda karışıklık meydana gelmiştir. Örneğin; Sultan İç Medresesi'ni bazen medresenin ismi bazen de yeri olarak belirtmişlerdir. Sultan İç ve Dış medreselerini Kanuni Sultan Süleyman'ın annesi yaptırmakla birlikte bu dönemlerde 1898 yılı ve 1899 yıllarına ait salnamede İç medresede müderris olarak Cevdet Efendi'yi görmekteyiz. Cevdet Efendi'nin talebe sayısı 1898 ve 1899 yıllarında 18'dir. 1900 yılında 15 talebesi, 1901 ve 1903 yılında 23 talebesi bulunmaktadır. Dış Medresede ise yine aynı dönemde müderris olarak Mustafa Efendi yer almaktadır. Talebe sayısı 1898 ve 1899 yıllarında 21'dir. 1900 yılında 22, 1901 ve 1903'de 21 talebesi bulunmaktadır.³⁰³

Sinan Bey Medresesi: Medrese Manisa'da Tunca Mahallesi Temiz Sokak'ta yer almaktadır. Mimarının kitabesi yoktur. Medreseyi yaptıran kişinin Fatih döneminde yaşamış olan Ditrek Sinan Bey olduğu bilinmektedir. Sinan Bey'in ölümü Teşrin-i Sani 1478 olarak bilindiğine göre medresenin bu tarihten önce inşa edildiği anlaşılmaktadır. M.1549 ve M.1627- 1628 vakfiyeleri bulunmaktadır. 1627- 1628 vakfiyesine göre

³⁰¹ *Manisa 2000*, s. 204-2005.

³⁰² Hakkı ACUN, *a.g.e.*, s. 329.

³⁰³ *S.N.M.U.*, H. 1316-1321/M.1898-1903.

medresenin muallimhanesi, muallimhanenin ise 34 dükkânı bulunduğu anlaşılmaktadır. Enine ve dikdörtgen planlı, açık avluya sahip, revaklı ve tek eyvanlı bir yapıya sahip olan medresenin doğu ve batıda beşer hücreli bulunmaktadır. Hücreler kare planlıdır. Medrese eyvanı ve plan özelliği ile Bursa'da bulunan II. Murat Medresesi'ne benzemektedir. Klasik Osmanlı mimarisinin özelliğini gösteren medrese, günümüzde el sanatlarının yapıлып sergilendiği bir mekân olarak işlevini sürdürmektedir.³⁰⁴ Diğer bir kaynakta Ditrek ya da Titrek lakabı ile anılan Sinan Bey'in Fatih Sultan Mehmet'in müderrislerinden olduğu belirtilmektedir. H.956-M.1549 tarihli vakfiyede medresenin yanında bir de sıbyan mektebinin olduğundan bahsedilmektedir. Ancak bu yapı günümüze ulaşamamıştır. Beylikler dönemi mimarisinden Klasik Osmanlı mimarisine geçiş özelliği göstermektedir.³⁰⁵ 1980 yılına kadar harap durumda olan yapı Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restore edilmiştir.³⁰⁶ 1898 ve 1899 yıllarında yer alan Müderris Hakkı Efendi'nin 32 talebesi, yer almaktadır. 1900 yılında 35 talebesi, 1901 ve 1903'de 27 talebesi bulunmaktadır.³⁰⁷

Velet Bey (Hindistani) Medresesi: 15. yy.'da ümeradan Beşayış Ağa'nın oğlu Velet Bey tarafından yaptırılmıştır.³⁰⁸ Kitabesi bulunmamaktadır. Medreseyi yaptıran Velet Bey'in Demirci'de H.866-M.1641-1642 tarihlerinde yaptırdığı bir çeşme bulunmaktadır. Muhtemelen medresede bu tarihlerde yapılmıştır. Önceden medrese olarak kullanılan yapı Karaosmanoğlu Osman Bey tarafından imarethane olarak kullanılmıştır. Medreseden geriye sadece dersane ayakta kalabilmiştir. Eyvanının güney duvarının dışında kalması dolayısıyla Sinan Bey Medresesi'ne benzemektedir.³⁰⁹ 1898 yılında ve 1899 yıllarına ait salnamede Müderris Hasan ya da Hüsnü Bey zamanında medresenin 18 talebesi bulunmaktadır. 1900, 1901 ve 1903 yıllarında Danişment Halil civarında bulunduğu ve talebe sayısının 15 olduğu belirtilmektedir.³¹⁰

Müslim Medresesi: Müslim Camiî çevresinde bulunan medreseyi Kara Müslim Hacı Mehmet Ağa yaptırmıştır. 1898 yılında Müderris Halil Efendi'nin 11 talebesi

³⁰⁴ Hakkı ACUN, *a.g.e.*, s. 320-321.

³⁰⁵ *Manisa 2000*, s. 217-218.

³⁰⁶ Ali Haydar AKSAKAL, *a.g.e.*, s. 282.

³⁰⁷ *S.N.M.U.*, H. 1316-1321/M.1898-1903.

³⁰⁸ *Manisa*, s. 102.

³⁰⁹ Hakkı ACUN, *a.g.e.*, s. 342.

³¹⁰ *S.N.M.U.*, H. 1316-1321/M.1898-1903.

bulurken bu sayı 1899 yılında da değişmemiştir. 1900 yılında 18, 1901 ve 1903 yıllarında da 7 talebesi bulunmaktadır.³¹¹

Abdullah Efendi Medresesi: Saray Mahallesi'nde bulunan medresenin 1898 ve 1899 yıllarındaki müderrisi Abdullah Efendi olup; talebe sayısı 5'tir. 1900 yılına ait salnamede iane ile yaptırıldığı belirtilmektedir. 1901 ve 1903 yıllarında 11 talebesi bulunmaktadır.³¹²

Hacı Abdullah Efendi Medresesi: 1898 salnamesine göre Çapraz-ı Kebir Mahallesi'nde bulunduğu belirtilirken 1899 yılına ait salnamede yer olarak kendi ismi bulunmaktadır. Müderris Ali Efendi'nin döneminde talebe sayısı 10'dur. Medrese Hacı Mehmet Ağa tarafından yaptırılmıştır. 1900, 1901 ve 1903 yıllarında medresenin 12 talebesi bulunmaktadır.³¹³

Atar Hoca Medresesi: Atar Hoca Camiî civarında yaptırılmıştır. Hacı Hafız Efendi tarafından yaptırılan medresenin Müderris Emin Efendi zamanında 13 talebesi bulunmaktadır. Mehmet Emin Efendi'nin 1900, 1901 ve 1903 yıllarında 18 talebesi bulunmaktadır.³¹⁴

İhsaniye Medresesi: Kara Yunus Mahallesi'nde Hacı Şerif Efendi tarafından yaptırılmıştır. Müderris Hüseyin Efendi'nin bu dönemde 20 talebesi bulunmaktadır. Hüseyin Şükrü Efendi'nin 1900, 1901 ve 1903 yıllarında 20 öğrencisi bulunmaktadır.³¹⁵

Hüsrev Ağa Camiî: II. Selim'in Kızlarağası ve Kapuağası olan Hüsrev Ağa tarafından 1554 yılında yaptırılmıştır.³¹⁶ Kare planlı ve tek kubbeli olan caminin mimarisi korunmuş, ancak onarımlar sırasında süslemeleri ortadan kaybolmuştur.³¹⁷ Hüsrev Ağa Medrese'si Hüsrev Ağa Mahallesi'nde Hacı Mehmet Efendi tarafından yaptırılmıştır. Müderris Mehmet Efendi'nin 1898 ve 1899 yıllarında 21 talebesi bulunmaktadır. 1900, 1901 ve 1903 yıllarında 20 talebesi yer almaktadır.³¹⁸

Hatuniye Camiî ve Külliyesi: II. Bayezid'in eşi Hüsn-ü Şah tarafından H.903/M.1497 tarihinde yaptırılmıştır. Külliye Cami, imaret ve sıbyan mektebinden meydana gelmektedir. Gelir için Kurşunlu Hanı inşa ettirilmiştir. Külliyenin medrese ve

³¹¹ S.N.M.U., H. 1316-1321/M.1898-1903.

³¹² S.N.M.U., H. 1316-1321/M.1898-1903.

³¹³ S.N.M.U., H. 1316-1321/M.1898-1903.

³¹⁴ S.N.M.U., H. 1316-1321/M.1898-1903.

³¹⁵ S.N.M.U., H. 1316-1321/M.1898-1903.

³¹⁶ *Manisa*, s. 97.

³¹⁷ *Manisa 2000*, s. 214.

³¹⁸ S.N.M.U., H. 1316-1321/M.1898-1903.

imaret bölümleri yandığı için günümüze ulaşamamıştır. Camisi enine dikdörtgen planlıdır; ve üzeri sekizgen bir tanbur üzerine oturtulmuş büyük ve bunun yanına yerleştirilmiş iki küçük kubbe ile örtülmüştür.³¹⁹ Sıbyan mektebi caminin batısında yer almaktadır. H.1083/M.1672–1673 yılındaki onarımında mektep yoktur; ve vakfiyesinde muallimden bahsetmesine rağmen mektebin varlığından bahsetmemektedir. Yapının bir bölümü dükkân bir bölümü ise diyanet vakfı kitap satış yeri olarak kullanılmaktadır. Güney ve kuzey doğrultusunda uzanan mektep dikdörtgen planlı iki kubbeyle örtülüdür. Mektebin iç ve dışında süsleme yoktur.³²⁰ Hatuniye Cami havalisinde bulunan medresenin iki salnamede de müderrisi Hafız Bekir Efendi'dir. Hafız Bekir Efendi'nin 1898 ve 1899 yıllarında 8 talebesi bulunmaktadır. Medrese Valide Sultan tarafından yaptırılmıştır. 1900 yılında 8, 1901 ve 1903'de 12 talebesi bulunmaktadır.³²¹

Çeşnigir Camii: Çarşı Mahallesi'nde 1474 yılında Sinan Bey tarafından yaptırılmıştır. 1831 yılında Karaosmanoğlu Sabri Ağa yanındaki kütüphaneyi yaptırmıştır.³²² Caminin mihrap ve minberinin orijinali hakkında bir bilgi yoktur. Kapısı Barok tarzın özelliklerini göstermektedir.³²³ Medrese Çeşnigir Cami havalisinde bulunmaktadır. Hacı Hüseyin Ağa tarafından yaptırılan medresenin 1898 ve 1899 yıllarında talebe sayısı 26 olup müderrisi Hacı Mustafa Efendi'dir. 1900 yılına ait salnamede talebe sayısı 19, 1901 ve 1903 yılında 27'dir.³²⁴

Alaybey Camii: Alay Bey Mahallesi'nde bulunan cami 1571–1572 yıllarında Saruhan Alay Beyi Ferhad Bey tarafından yaptırılan önceden mescit olan kırma çatılı bir camidir. Kurtuluş Savaşı'nda yanmış; yerine günümüzdeki cami inşa edilmiştir.³²⁵ Medrese Alay Bey Mahallesi'nde olup iane ile yaptırılmıştır. Müderrisi Hacı Ahmet Efendi'nin 1898 ve 1899 yıllarına ait dönemde de 25 talebesi bulunmaktadır. 1900, 1901 ve 1903 yıllarında 27 talebesi bulunmaktadır.³²⁶

Dilşikar Hatun Camii: Ferhad Bey'in eşi olan Dilşikar Hatun tarafından 1579 yılında yaptırılmıştır. Kare planlı ve tek kubbeli olan cami geçirdiği onarımlar yüzünden

³¹⁹ *Manisa 2000*, s. 202.

³²⁰ Hakkı ACUN, *a.g.e.*, s. 542.

³²¹ *S.N.M.U.*, H. 1316-1321/M.1898-1903.

³²² *Manisa*, s. 97.

³²³ *Manisa 2000*, s. 112.

³²⁴ *S.N.M.U.*, H. 1316-1321/M.1898-1903.

³²⁵ *Manisa*, s. 97.

³²⁶ *S.N.M.U.*, H. 1316-1321/M.1898-1903.

günümüzde orijinalliğini yitirmiş durumdadır.³²⁷ Dilşikar Hatun ve Ferhad Bey'in adlarını taşıyan mahalleler günümüzde Alay Bey Mahallesi olarak anılmaktadır. Dilşikar Hatun hacdan sağsalim dönecek olursa bir cami ve imaret yaptıracağını söylemiş ve bu adaklarını yerine getirmiştir. Dilşikar Hatun eşine duyduğu saygının karşılığı olarak Ferhad Ağa Camii'nin yanına Alay Bey Sıbyan Mektebi'ni yaptırmıştır.³²⁸ Medrese kısmı iane ile Dilşikar Mahallesi'nde yaptırılmıştır. Müderris Ali Efendi zamanında 1898 ve 1899 yıllarında medresenin 44, 1900 yılında 33, 1901 ve 1903'de 30 talebe bulunmaktadır.³²⁹

Göktaşlı Camii: H.899-M.1493 tarihinde yaptırılan caminin yapımında kullanılan bazı uygulamalar yapıya 19. yüzyıl mimarisi havası katmıştır.³³⁰ Göktaşlı Mahallesi'nde ve 1493 yılında yapılmıştır. Kubbesi kiremitle kaplıdır. Onarımlardan dolayı orijinalliğini kaybetmiştir.³³¹ Medresesi Cariye Gülsüm Kadın tarafından yaptırılmıştır. Göktaşlı Camii çevresinde yaptırılan medresenin 1898 yılında ve 1899 yılına ait salnamede müderris olarak karşımıza Hacı Musa Efendi çıkmaktadır. Hacı Musa Efendi'nin bu dönemlerde 4, 1900, 1901 ve 1903 yıllarında 5 talebesi bulunmaktadır.³³²

İvaz Paşa Camii: H.889/M.1484 Hacı İvaz Paşa tarafından yaptırılmıştır. Çaybaşı semtinde bulunan cami sadece kubbe yapısı orijinal olarak kalmıştır. Caminin banisinin mezarı da son cemaat yerinin sol tarafında bulunmaktadır.³³³ Caminin yanında bulunan hamam 1558 yılında yaptırılmıştır.³³⁴ Kubbeleri taşıyan sütunlar eski mabetlerden taşınmıştır. Tek şerefeli olan bu caminin kendine özgü süslemeleri vardır.³³⁵ Medrese İvaz Paşa civarında bulunmakla beraber camiye yaptıran Hacı İvaz Paşa tarafından inşa ettirilmiştir. Caminin bu dönemlerdeki müderrisi Mehmet Efendi döneminde talebe sayısı 5'tir. 1900, 1901 ve 1903 yıllarında ise 9 talebesi bulunmaktadır.³³⁶

³²⁷ *Manisa*, s. 97.

³²⁸ *Manisa 2000*, s. 210.

³²⁹ *S.N.M.U.*, H. 1316-1321/M.1898-1903.

³³⁰ *Manisa 2000*, s. 214.

³³¹ *Manisa*, s. 97.

³³² *S.N.M.U.*, H. 1316-1321/M.1898-1903.

³³³ *Manisa 2000*, s. 212.

³³⁴ *Manisa*, s. 97.

³³⁵ AKSAKAL, *a.g.e.*, s. 279.

³³⁶ *S.N.M.U.*, H. 1316-1321/M.1898-1903.

İbrahim Çelebi Camii: H.956/M.1549 tarihinde yaptırılan caminin sol tarafında kübik mimari tarzı taşıyan yapı caminin banisine ait bir türbe bulunmaktadır. Camide 3 kitabe bulunmaktadır. Kitabeye göre Karamanizade Emre Hoca'nın oğlu İbrahim Çelebi tarafından yaptırılan caminin medrese odaları da bulunmaktadır.³³⁷ İbrahim Çelebi Medresesi İbrahim Çelebi Camii çevresinde bulunmakla beraber ismini taşıdığı kişi tarafından yaptırılmıştır. 1898 ve 1899 yıllarında Müderris Vehbi Efendi bu tarihlerde 8 talebeyle sahip bulunmaktadır. 1900, 1901 ve 1903 yıllarında da 16 talebesi bulunmaktadır.³³⁸

Derviş Ali Camii: XV. yüzyılda Anafartalar Mahallesi'nde yaptırılan cami XIX. yüzyılda tamamen yanmıştır. 1984 yılında yeniden yapılan cami ismi ve yeri ile tarihi yaşatmaktadır.³³⁹ Medrese Derviş Ali Cami havalisinde bulunmakla birlikte Ali Baba tarafından yaptırılmıştır. Bu dönemlerde medresenin müderrisinin adı belli olmamakla birlikte 1898 ve 1899 yıllarında 3 talebesinin bulunduğu ortadadır. 1900'de müderrisi Mehmet Efendi'dir. Ancak 1900, 1901 ve 1903 yıllarında talebesi bulunmamaktadır.³⁴⁰

Ali Bey Camii: H.821/M.1427 yılında Timurtaş Paşa oğlu Ali Bey tarafından yaptırılan caminin yapımında devşirme malzemelerde kullanılmıştır. Caminin 1978 yılındaki onarımında orijinalinde bulunan ahşap malzemeler yerini betona bırakmıştır.³⁴¹ Adakale Mahallesi'nde yaptırılan bu cami zaviyeli cami şeklindedir. Daha sonra camiye ek olarak bir de imarethane eklenmiştir.³⁴² Ali Bey Cami civarında bulunan medresenin her iki salnamede de müderrisi ve öğrenci sayısı aynı olmakla beraber Ali Bey Bin Timur Taş tarafından yaptırılmıştır. Dönemin müderrisi olan Keşfi Efendi 1898 ve 1899'da 9 talebeyle sahiptir. Timur Han tarafından yaptırılan medresenin müderrisi Keşfi Efendi'nin 1900, 1901 ve 1903 yıllarında 11 talebesi bulunmaktadır.³⁴³

Esadiye Medresesi: İlyas Bey Mescidi civarında Ahmet Esat Efendi'nin yaptırdığı medrese, Yunanlılar tarafından yakılmış, XIX. Yüzyılda yeniden yapılmıştır. H.1281/M.1864 tarihinde vefat etmiştir.³⁴⁴ Yer ile medresenin ismi aynı olmakla beraber Müfti Hacı Ahmet Efendi tarafından yaptırılmıştır. 1898 salnamesinde Çarşı

³³⁷ *Manisa 2000*, s. 213.

³³⁸ *S.N.M.U.*, H. 1316-1321/M.1898-1903.

³³⁹ *Manisa 2000*, s. 214.

³⁴⁰ *S.N.M.U.*, H. 1316-1321/M.1898-1903.

³⁴¹ *Manisa 2000*, s. 213.

³⁴² *Manisa*, s. 97.

³⁴³ *S.N.M.U.*, H. 1316-1321/M.1898-1903.

³⁴⁴ Hakkı ACUN, *a.g.e.*, s. 640.

civarında kendi ile aynı adı taşıyan Esadiye’de bulunduğu yer almaktadır. 1898 ve 1899 yıllarında Müderris Halil Efendi’nin 8 talebesi bulunmaktadır. 1900, 1901 ve 1903 yıllarında 11 talebesi bulunmaktadır.³⁴⁵

Hacı Yahya Camii (İki Lüleli): 1475 yılında Topçuasım Mahallesi’nde Hacı Yahya Oğlu Mehmet tarafından yaptırılmıştır.³⁴⁶ H.879/M.1474 yıllarında yapıldığı da bazı kaynaklarda geçmektedir.³⁴⁷ Bölücek Atik’te bulunan medrese iane ile yaptırılmıştır. 1898 tarihli salnamede 10 talebesi olan medresenin 1899 yılında 15talebesi olduğunu görmekteyiz. Hacı Mehmet Efendi’nin 1900 yılında 6, 1901 ve 1903 yıllarında 10 talebesi yer almaktadır.³⁴⁸

Kütük Medresesi: Kara Yunus’ta bulunan medrese Hacı Osman Efendi tarafından yaptırılmıştır. 1898 yılında Müderris Mehmet Efendi’nin 5 talebesi bulunurken 1899 yılında bu sayı 6’ya çıkmıştır. 1900, 1901 ve 1903 yıllarında 7 talebesi bulunmaktadır.³⁴⁹

Yeni Cami Medresesi: Yarhasanlar Mahallesi’nde bulunan cami Hamza Baba tarafından yaptırılmıştır. Müderris Ali Efendi’nin 1898 yılında 14, 1899 yılına göre de 11 talebesi bulunmaktadır. 1900 yılında Müderris Ali Efendi zamanında 27 talebesi yer alırken, 1901 ve 1903 yıllarında Müderris Halil Efendi’nin 18 talebesi eğitim görmektedir.³⁵⁰

Çapraz Sağır Medresesi: 1898 yılına ait salnamede Kız Hoca olarak geçen medresenin yeri Çapraz Sağır Mahallesi olarak yer alırken 1899 yılına ait salnamede ise Kız Hoca Çapraz Sağır Medresesi’nin bulunduğu yer olarak geçmektedir. Buna göre 1898 ve 1899 yıllarına baktığımızda müderris olarak Seyid Efendi görülmekle beraber hiç öğrencisi bulunmamaktadır. 1900 yılında 1, 1901 ve 1903’de ise 7 talebesi bulunmaktadır.³⁵¹

Türbe Medresesi: Aynı isimle adlandırılan cami civarında yaptırılan medresenin kurucusu Hacı Mehmet Efendi’dir. 1898 ve 1899 yıllarında yer alan müderris bu tarihlerde Hüsam yada Hüsamettin Efendi unvanlarıyla anılan müderris

³⁴⁵ S.N.M.U., H. 1316-1321/M.1898-1903.

³⁴⁶ Manisa, a.g.e., s. 97.

³⁴⁷ Manisa 2000, a.g.e., s. 214.

³⁴⁸ S.N.M.U., H. 1316-1321/M.1898-1903.

³⁴⁹ S.N.M.U., H. 1316-1321/M.1898-1903.

³⁵⁰ S.N.M.U., H. 1316-1321/M.1898-1903.

³⁵¹ S.N.M.U., H. 1316-1321/M.1898-1903.

olup; 6 talebesi mevcuttur. 1900 yılında Müderris Hüsameddin Efendi'nin talebe sayısı ise 5'tir. 1901 ve 1903 yıllarında 10 talebesi bulunmaktadır.³⁵²

Lala Paşa Camii: Kare planlı olarak yaptırılan cami Lala Paşa Mahallesi'nde Lala Paşa tarafından 1569 yılında yaptırılmıştır. Caminin bahçesinde Lala Paşa'ya ait mezarın da bulunduğu söylenmektedir.³⁵³ Bahçeye giriş duvarının solunda caminin kitabesi bulunmaktadır.³⁵⁴ Salnamelere göre Tarlıca Mahallesi'nde bulunan medrese Piyale Bey tarafından yaptırılmıştır. 1898 yılında müderrisi olmayan medresenin talebe sayısı da belli değildir. 1899 ise medresenin 5 talebesi olduğu bilinmektedir. 1900, 1901 ve 1903 yıllarında talebe ve müderrisi bulunmamaktadır.³⁵⁵

Diğer Medreseler: Sarıçam ve Yund Dağı'nın Yenice Karyelerinde ismi belli olmayan iki medrese bulunmaktadır. Bu medreseler iane ile yaptırılmıştır. Sarıçam Karyesi'ndeki müderrisin adı İbrahim Efendi, Yenice Karyesi'ndekinin ise Halil Efendi'dir. 1898 yılında Sarıçam'da 9, Yenice'de 37 talebe bulunmaktadır. 1899 yılına ait salnamede ise Sarıçam'da 7, Yenice'de 30 talebe yer almaktadır. 1900 yılında her ikisinin talebe ve müderrisi bulunmamaktadır. 1901 ve 1903 yıllarında Sarı Çam'da müderris ve talebe yokken, Yenice'de de müderris bulunmamasına rağmen talebe sayısı 1901 ve 1903'de 13'tür.³⁵⁶

Medreseleri içerisinde barındıran camilerin yanı sıra sıbyan mektepleri de bulunmaktadır. Bunlar:

Hatuniye, Sultan, Yakut Ağa(Kurşunlu), Alay Bey, Molla Şaban, Hacı Mustafa Ağa (Çapraz-Sağır) camilerinin sıbyan mektepleridir. Bunlardan en eski olan 1490 tarihli Hatuniye Sıbyan Mektebi'dir. Manisa'daki Sıbyan Mektepleri iki bölümden meydana gelmektedir. Yapı itibarıyla İstanbul'da bulunan mekteplere benzemektedirler.

H.1306/M.1888-1889 tarihli Aydın vilâyet salnamesinde Hatuniye, Sultan, Karaköy, Kurşunlu, Cami-î Kebir, Çaprazisagır mekteplerine yer verilirken Camiî Kebir ve Karaköy mektepleri bugün bulunmamaktadır. Vilâyet salnamesine göre XIX. yüzyılda 67 sıbyan mektebinde gayri Müslim, Yahudi ve Müslim kız erkek öğrenci sayısı 2.276'dır.³⁵⁷

³⁵² S.N.M.U., H. 1316-1321/M.1898-1903.

³⁵³ Manisa, a.g.e., s. 97.

³⁵⁴ Manisa 2000, a.g.e., s. 215.

³⁵⁵ S.N.M.U., H. 1316-1321/M.1898-1903.

³⁵⁶ S.N.M.U., H. 1316-1321/M.1898-1903.

³⁵⁷ Hakkı ACUN, a.g.e., s.564.

a) AKHİSAR

Evliya Çelebi, 17. yy.da burada 47 cami, 24 mahalle, 7 medrese 23 ilkmektep olduğunu söylemektedir. 19.yy.da Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileme dönemlerinden etkilenen bu kaza 1. Dünya Savaşı sırasında merkezi İzmir olan Aydın Vilâyeti'nin Saruhan Mutasarrıflığına bağlı bir kaza konumundaydı.³⁵⁸ Akhisar'da bulunan medrese niteliğindeki camiler aşağıda verilmiştir.

Yeni (Gülruh) Cami: 470 yıl önce II. Bayezid'in oğlu Şehzade Alemşah tarafından inşa edilmiştir. Belediye meydanında yaptırılan cami mabet olarak yaptırılan ilk cami konumundadır. 1913 yılında depremden zarar gören cami 1943 yılında onarım görmüştür. Şehzade Alemşah'ın annesi olan Gülruh Sultan bu caminin yanı sıra medrese, hamam, imaret ve bedesten de yaptırmıştır.³⁵⁹ Hamam dışındakiler yıkılmıştır.³⁶⁰

Şeyh İsa: 1316 tarihli salnamede kasaba derununda bulunan bir medresesinin olduğu, medresenin müderrisinin adının Hacı Yusuf Efendi olduğu anlaşılmaktadır. Yaptıran kişinin adının caminin adını taşıyan Şeyh İsa Bey olduğu ve 25 talebe mevcudunun bulunduğu tespit edilmektedir.

Köhne (Köfünlü) Cami: Akhisar Devlet Hastanesi'nin doğusunda kalan cami Saruhanoğulları dönemine aittir. Caminin bazı sütunlarında devşirme İon tarzı yapılar göze çarpmaktadır. 1489 yılında Piri Can Aziz Ahmet'e ait Selçuklu tarzında bir mezarlık caminin güney kısmında yer almaktadır.³⁶¹ Salnamelerde bu camiyi yaptıran kişinin adı, medresenin müderrisi ve öğrenci sayısı belli değildir. Bunun yanında sadece Piri Can Aziz Ahmet'in mezarlığının olması bu camiyi onun ya da babasının yaptırdığını düşündürmektedir. Caminin üzerinde bulunan bir yazıdan 1488 yılında caminin onun tarafından onarıldığını da göstermektedir.³⁶² Buradan yola çıkarak medresenin de aynı kişi ya da ailesi tarafından kurulduğu sonucuna varabiliriz.

Kazalara bakıldığında günümüze birkaç cami ve medrese dışından hiç birini ulaşamadığı görülmektedir. Ayrıca Evliya Çelebi seyahatlerinde yapmış olduğu

³⁵⁸ EGELİ, 2005, s. 24.

³⁵⁹ Yasemin ALGIN, Güldane B. BOZACI, *Akhisar'ın Yerel Tarihi*, Manisa 1999, s. 68.

³⁶⁰ Akhisar Belediye Arşivi.

³⁶¹ ALGIN, BOZACI, *a.g.e.*, s. 66.

³⁶² ALGIN, BOZACI, *a.g.e.*, s. 66.

gözlemlere göre o dönemde 7 medrese, 1 darülhadis, 1 darülkurra, ve 23 sıbyan mektebinin Akhisar 'da bulunduğunu söylemektedir.³⁶³

1898 yılına ait salnameye göre Akhisar'da o dönemde 16 medresede 190 talebenin bulunduğu Kırkağaç'ta ise medrese sayısının 28 olduğu ve bununla bağlantılı olarak talebe sayısının da 508'e ulaştığı görülmektedir. Manisa'da ise 25 medresenin yer aldığı talebe sayısının 310 olduğu sonucuna varılmaktadır. Salihli'de 8 medrese, 300 talebe, Demirci'de 9 medrese, 319 talebe, Kasaba'da(Turgutlu) 10 medrese, 253 talebe, Alaşehir'de 16 medrese 239 talebe, Soma'da 8 medrese 246 talebe, Kula'da 4 medrese 196 talebe, Gördes'te 13 medrese 421 talebe, bulunmaktadır. Buradan çıkarılacak sonuç Kırkağaç'ın merkez kaza olan Manisa'dan bile fazla sayıda medreseye sahip olduğu dolayısıyla talebe sayısının da buna bağlı olarak fazlalaştığı, burasının kültür ve eğitim merkezi haline geldiği görülmektedir.

b) KIRKAĞAÇ

Kırkağaç Osmanlı döneminde önemli bir eğitim merkezi halindedir. Özellikle 1890 yılında Türk ve azınlık mekteplerinde yaygın bir eğitim bulunmaktadır. Medrese özelliği gösteren ve yapılan restorasyonlardan sonra orijinalliğini kaybeden Sarı Hoca Cami görülmeye değer yerlerdendir.³⁶⁴ Aynı zamanda Kırkağaçlı olan Şair Eşref'in babası Hafız Mustafa Efendi, İbrahim Müteferrika'nın matbaasında editörlük yapmıştır. Manisa Hatuniye Medresesi'nde Arapça ve Farsça'yı öğrenen Eşref Bey Sultaniye müderrislerinden de tarih ve matematik dersleri almıştır.³⁶⁵

Maârif salnamelerine göre Kırkağaç, Saruhan Sancağı'nın bu dönemlerde medreseleri ile göze çarpan en gözde kazası konumunda bulunmaktadır. Sayı olarak bakıldığında en fazla medresenin bu kaza da olduğu görülmektedir. Bu açıdan baktığımızda Kırkağaç'ı eğitim ve kültür merkezi olarak düşünmek mümkündür. Kara Osmanoğlu, Sarı Hoca, Çifte hanlar, Asmalı, Kerimağa camileri çeşitli restorasyonlar sonucunda tarihi değerini kaybetmiş konumda olan ve birçok camiden günümüze kalan, hala faaliyete olan camiler arasındadırlar.

³⁶³ ALGIN, BOZACI, *a.g.e.*, s. 70.

³⁶⁴ Ceyhun ALEMDAR, *Kırkağaç Guide*, Manisa, 2001, s. 22.

³⁶⁵ ALEMDAR, *a.g.e.*, s.17.

5) MUĞLA SANCAĞI MEDRESELERİ

Malazgirt Savaşı'ndan sonra Türk egemenliğine giren Muğla yöresi daha sonra 1261 tarihinden itibaren Menteşeoğulları tarafından yönetilmeye başlamıştır. Bu dönemde Türk kültürünün yerleşmesini sağlamak amacıyla bu bölgeye Türk derviş ve şeyhleri gelmeye başlamıştır. Bu dönemde önem kazanan medreselerin başında göze çarpan Balat medresesi başta olmak üzere Ahmet Gazi Medresesi yörede eğitim ve öğretimi bakımında üne sahip olan medreselerdir. Açık avlusu, etrafına dizilen talebe odaları, dikdörtgen planı bulunan Ahmet Gazi medresesinin iki eyvanı bulunmaktadır. Balat Medresesinde müderrislik yapan Hızır Şah Menteşevi'nin oğlu Molla Muhittin Derviş Mehmet Efendi Fatih Sultan Mehmet tarafından Bursa'da bulunan Sultan Medresesi'ne atanmıştır.

16. yüzyılda Hacı Muslihiddin V. Şüca Vakfı cami, medrese ve mektepten oluşmaktadır. 19. yüzyılda ise Şahidi Camii'nin yakınında bulunan Şahidi Mektebi'nde 3 öğretmen, 1 yardımcı öğretmenin görev yaptığı ve 45 talebenin bulunduğu bilinmektedir. Bu dönemde medreselerin büyük bir artış gösterdiği göze çarpmaktadır.³⁶⁶ Maârif salnamelerinde önceleri sadece Muğla merkezde Şeyh Efendi ve Kurban Medreseleri olmak üzere iki medresenin ismi bulunurken onu takip eden yıllarda bu sayının köyleri de kapsayacak şekilde giderek arttığı 15'i geçtiği görülmektedir.

Tanzimat Dönemi'nin etkisi ile Muğla'da 1864 yılında bir rüşdiye açılmıştır. Menteşe Rüşdiyesi ile anılan bu mektebin ilk müdürü Saray Bosna Müftülüğü ve Midilli'de müdürlük yapan Abdüssiraç Efendi'dir. Medreseye İbn-ü Fars öğretmeni olarak atanan Abdüssiraç Efendi Muğla'dan 1920 yılında ilk milletvekillerinden biri olarak gönderilen Müftüzâde Sadettin Efendi'nin öğretmenidir.

Mektep sayısının ve okuma oranının fazla olması nedeni ile 1870 yılında Hoca Mustafa Efendi tarafından Muğla Kütüphanesi kurulmuştur. 1808 Aydın Vilâyeti Salnamesi'nde Muğla'da 1 rüşdiye, 1 kız, 1 erkek, 4 gayri Müslim mektebi ve 14 medrese bulunduğu dile getirilmektedir. 1895 yılında ise burada bulunan 1 erkek ortamektebinde 110(Müslim), 1 kız ortamektebinde 60 (Müslim), 2 erkek ilkmektebinde 200 (Müslim), 1 karışık ilkmektebinde 180 (Rum-Ortodoks) olmak üzere 550 öğrenci bulunmaktadır. XX. yüzyıl başlarında öğretmen mektebi ve kız idadisi kurmak mümkün

³⁶⁶ *Cumhuriyetimizin 80. Yılında Muğla*, Muğla Valiliği, Muğla, 2003, s. 118.

olmamıştır. 1914 yılında Dârümuallimîn kurulmuştur. 1915 yılında ise kapatılmıştır. Muğla'da açılan 5 senelik idadi 1892 yılında ilk olarak öğrenimini Konakaltı'ndaki Zorbazâde Şerif Ağa'nın evinde daha sonra şimdiki devlet hastanesi binasında devam ettirmiştir. 1905 yılında tamamlanan Kocamustafa İlköğretim mektebine taşınmıştır.³⁶⁷

1898 yılına ait salnameye göre Mekri Kazası'nda 13 medresede 752 talebe, Bodrum'da 1 medrese 13 talebe, Milas'ta 5 medrese 290 talebe, Muğla merkez kazada 20 medrese 680 talebe bulunmaktadır.³⁶⁸

Kurşunlu Medrese: Çarşıda bulunan medrese Batak Hacı Ahmet Efendi olup; Müderris Hacı Mehmet Efendi'nin 1898'de 115, 1899 yılında 40, 1900, 1901 ve 1903 yılında 12 öğrencisi bulunmaktadır.³⁶⁹

Şeyh Medrese: Tavaslızade Osman Ağa tarafından Şeyh Mahallesi'nde yaptırılan medresenin Müderris Müftü Bekir Efendi döneminde 1898'de 25, 1899'da 17, 1900 ve 1901 yılında 27 talebesi, 1903'de 26 talebesi yer almaktadır.³⁷⁰

Halil Efendi Medresesi: Balı Hoca Mahallesi'nde bulunan medrese iane ile yaptırılmış olup, Müderris Halil İbrahim Efendi'nin 1898 yılında 39, 1899'da 25, 1900 yılında 35 talebesi, 1901 yılında 37 ve 1903 yılında 36 talebesi bulunmaktadır.³⁷¹

Pazar Cami Medresesi: Cami ensalinde bulunan medreseyi yaptıran Ekmekçi Hacı Mustafa'dır. Müderris Hacı Kazım Efendi'nin 1898'de 20, 1899'da 39, 1900, 1901 ve 1903 yılında 25 talebesi yer almaktadır.³⁷²

Kurban Medresesi: Bayırlı Hacı Ahmet tarafından yaptırılan medresenin yapıldığı mahallenin adı Emir Küçük'tür. Müderris Mustafa Efendi'nin 1898'de 8, 1899'da 20, 1900 , 1901 ve 1903 yılında 12 talebesi yer almaktadır.³⁷³

Tüccar Hoca Medresesi: Hacı Rüstem Mahallesi'nde 1898 yılına göre Hacı Hamdi, 1899 ve 1900 yılına göre Hacı Mehmet Efendi tarafından yaptırılmış olup, Müderris Halil İbrahim Efendi'nin 1898'de 21, 1899'da 8, 1900, 1901 yıllarında 23, 1903 yılında 13 talebesi bulunmaktadır.³⁷⁴

³⁶⁷ *Cumhuriyetimizin 80. Yılında Muğla*, s. 118-119.

³⁶⁸ *S.N.M.U.*, H. 1316/M.1898, s. 914-918.

³⁶⁹ *S.N.M.U.*, H. 1316-1321/M.1898-1903.

³⁷⁰ *S.N.M.U.*, H. 1316-1321/M.1898-1903.

³⁷¹ *S.N.M.U.*, H. 1316-1321/M.1898-1903.

³⁷² *S.N.M.U.*, H. 1316-1321/M.1898-1903.

³⁷³ *S.N.M.U.*, H. 1316-1321/M.1898-1903.

³⁷⁴ *S.N.M.U.*, H. 1316-1321/M.1898-1903.

Cerhan Medresesi: Baske Mahallesi'nde bulunan medresenin 1900 yılına ait salnamede mahali yazılmamıştır. Hacı Osman Ağa tarafından yaptırılan medresenin müderrisi olan Hasan Efendi'nin 1898'de 15, 1899'da 21, 1900 yılında 18, 1901 ve 1903 yılında 21 talebesi bulunmaktadır.³⁷⁵

Konyalı Medresesi: Emir Küçük Mahallesi'nde bulunan medreseyi yaptıran kişi Hacı Fevzi Efendi'dir. Müderris Hacı Mehmet Efendi'nin 1898'de 13, 1899 yılında 15, Müderris Ahmet Efendi'nin ise 1900, 1901 ve 1903 yılında 18 talebesi bulunmaktadır.³⁷⁶

Cami-i Kebir: Kahraman Bey tarafından Camiî Kebir'de yaptırılan medresenin müderrisi Ahmet Efendi'nin 1898 yılında talebesi yokken 1899 yılında 13, 1900, 1901 ve 1903 yılında 7 talebesi bulunmaktadır.³⁷⁷

Yeni Medrese: Hacı Molla Hüsni tarafından yaptırılan medrese Bozöyük Nahiyesi'nde bulunmakta olup Müderris Hacı Süleyman Efendi'nin 1898'de 25, 1899'da 7, 1900 yılında 27 talebesi, 1901 ve 1903 yılında 26 talebesi bulunmaktadır.³⁷⁸

İsmail Efendi Medresesi: Leyne Karyesi'nde bulunan medreseyi Bekir Kahyaoğlu Ahmet yaptırmış olup, Müderris İsmail Efendi'nin 1898 yılında 33, 1899 yılında 32, 1900'de ise 30 talebesi, 1901 ve 1903 yılında 34 talebesi yer almaktadır.³⁷⁹

Hüseyin Efendi Medresesi: Leyne Karyesi'nde bulunan medreseyi Hacı Hüseyin Efendi yaptırmış olup, Müderris Hüseyin Efendi'nin 1898 ve 1899 yıllarında 11, 1900, 1901 ve 1903 yılında 10 talebesi yer almaktadır.³⁸⁰

Leyne Medresesi: Leyne Karyesi'nde bulunan medreseyi Mehmet Efendi yaptırmış olup Müderris Mehmet Efendi'nin 1898 ve 1899 yıllarında 8, 1900 yıllarında 10 talebesi, 1901 ve 1903 yılında 15 talebesi eğitim görmektedir.³⁸¹

Hacı Başlar Medresesi: Hacı Başlar Karyesi'nde bulunan medrese iane ile yaptırılmış olup, Müderris Ahmet Efendi'nin 1898 ve 1899 yıllarında 20, 1900, 1901 ve 1903 yılında 18 talebesi bulunmaktadır.³⁸²

³⁷⁵ S.N.M.U., H. 1316-1321/M.1898-1903.

³⁷⁶ S.N.M.U., H. 1316-1321/M.1898-1903.

³⁷⁷ S.N.M.U., H. 1316-1321/M.1898-1903.

³⁷⁸ S.N.M.U., H. 1316-1321/M.1898-1903.

³⁷⁹ S.N.M.U., H. 1316-1321/M.1898-1903.

³⁸⁰ S.N.M.U., H. 1316-1321/M.1898-1903.

³⁸¹ S.N.M.U., H. 1316-1321/M.1898-1903.

³⁸² S.N.M.U., H. 1316-1321/M.1898-1903.

Pirî Bey Medresesi: Keyye Karyesi'nde Piri Bey tarafından yaptırılan medresenin müderrisi Hüseyin Efendi'nin 1898 ve 1899 yıllarında 18, 1900, 1901 ve 1903 yılında 17 talebesi bulunmaktadır.³⁸³

Bilal Camiî Medresesi: Ahi Karyesi'nde bulunan medreseyi Hacı Ali Ağa olup, Müderris Halil İbrahim Efendi'nin 1898 ve 1899 yıllarında 18, 1900 yılında 17 talebesi, 1901 ve 1903 yılında 20 talebesi mevcuttur.³⁸⁴

Osman Efendi Medresesi: Ula Nahiyesi'nde Hacı Halil Ağa tarafından yaptırılan medresenin müderrisi Hafız Mehmet Efendi'nin 1898 ve 1899 yıllarında 85, 1900'de 80 talebesi, 1901 ve 1903 yılında 85 talebesi mevcuttur.³⁸⁵

Akça Çam Medresesi: Gülçek Karyesi'nde bulunan medrese 1898'de Hacı Hasan 1899 ve 1900 yıllarında Hacı Hüseyin Efendi tarafından yaptırıldığı söylenmekle birlikte Müderris Hacı Hüseyin Efendi'nin 1898ve 1899'da 15, 1900, 1901 ve 1903 yılında 18 talebesi bulunmaktadır.³⁸⁶

Kiravbe Medresesi: Karayurtlan Karyesi'nde bulunan medresenin iane ile yaptırıldığı bilinmekle beraber müderrisleri olan Hüseyin ve Osman Efendilerin 1898 ve 1899'da 176, 1900, 1901 ve 1903 yılında 178 talebeye eğitim vermekte olduğu bilinmektedir.³⁸⁷

Birkesili Medresesi: Birkesili'de bulunan medresenin iane ile yaptırıldığı bilinmekle beraber müderrisi İsmail Efendi'nin 1898, 1899'da 25, 1900, 1901 ve 1903 yılında 27 talebesi yer almaktadır.³⁸⁸

Belen Camiî: Çarşı civarında bulunan medresenin 1898 ve 1899 yıllarında 90 talebesi olup, Milas kazasında eğitim veren bir medrese olarak yer almaktadır. 1900 yılında 108, 1901 ve 1903 yılında Müftü Mehmet Rüşdü Efendi'nin 118 talebesi bulunurken, medreseyi yaptıran kişinin adı Hacı Mehmet Sait Ağa'dır.³⁸⁹

³⁸³ S.N.M.U., H. 1316-1321/M.1898-1903.

³⁸⁴ S.N.M.U., H. 1316-1321/M.1898-1903.

³⁸⁵ S.N.M.U., H. 1316-1321/M.1898-1903.

³⁸⁶ S.N.M.U., H. 1316-1321/M.1898-1903.

³⁸⁷ S.N.M.U., H. 1316-1321/M.1898-1903.

³⁸⁸ S.N.M.U., H. 1316-1321/M.1898-1903.

³⁸⁹ S.N.M.U., H. 1316-1321/M.1898-1903.

V. BÖLÜM

AYDIN VİLÂYETİ'NDE SOSYAL VE KÜLTÜREL HAYAT

A) KÜTÜPHANELER

Kütüphaneye verilen önem ve değer, eski Türklerden kalma bir özelliktir. Uygurlara dayanan bu gelenek Osmanlılar dönemine geldiğinde vakıflar aracılığıyla sürdürülmüştür. 1869 Maârif Nizamnamesi kütüphaneleri eğitimin bir parçası olarak kabul etmiştir. İzmir’de genel kütüphaneler yerine camilerin kapsamında mevcut olanlar hizmet vermekteydi.³⁹⁰ Devlet bütçesi ile kurulan ilk kütüphane bugünkü adı Beyazıt Devlet Kitaplığı olan, 1884’te açılan Kütüphane-i Umumi-i Osmani’dir.³⁹¹

1898 yılında en eski tarihe sahip olan Kütüphane Soma’da bulunan Emir Hızır Kütüphanesi olup 1206 tarihinde Emir Hızır Cami Medresesi’nde Yeğenzâde Süleyman Bey tarafından yaptırılmıştır. Kütüphanenin 120 adet kitabı bulunmaktadır. Kitap sayısı en fazla olan kütüphane Saruhan Sancağı’nda bulunan Muradiye Cami havalisinde yer alan Muradiye Kütüphanesi’dir. Kara Osmanzâde Hacı Hasan Ağa tarafından yaptırılan kütüphanenin 2.602 kitabı yer almaktadır. Kütüphanenin yapılış tarihi bilinmemektedir. 1898 yılında Aydın vilâyeti dahilindeki liva, kaza, nahiyelerde toplam 29 adet kütüphane bulunmakta olup bu kütüphanelerdeki kitap sayısı toplamı ise 14.426 adettir.³⁹²

1899 yılına geldiğinde yine en fazla kitap sayısına sahip olan kütüphanenin 2.611 kitap adediyle Muradiye Kütüphanesi olduğunu görüyoruz. Kütüphanelerin yapılış tarihi 1206-1310 yılları arasındaki süreleri kapsamaktadır. 1899 yılında Aydın Vilâyeti’nde bulunan sancak ve livalardaki kütüphanelerde toplam 14787 kitap bulunmaktadır.³⁹³

1900 yılında İzmir’de 4 kazada toplam 5.546, Saruhan’da 8 kazada 9.964, Aydın’da 1 kaza ve 24, Denizli’de 1 kaza, 1.000, Mentеше’de 1 kaza ve 356 kitap bulunmaktadır. İzmir Sancağı’na bağlı Tire Kazası’nın Necip Paşa adlı kütüphanesinde 1.410, Manisa’nın Muradiye Kütüphanesi’nde 2.617, Denizli Müftü Efendi Kütüphanesi’nde 700 kitap, Mentеше Sancağı’na bağlı Muğla Şeyh Osman Kütüphanesi’nde 244 kitap bulunmaktadır. 1900 ve 1901 yıllarında kitap sayısı ve önemli kütüphanelerde bir değişiklik görülmemektedir.

³⁹⁰ TUTSAK, *a.g.e.*, s.69.

³⁹¹ www.tarihvakfi.org.tr (01.03.2006)

³⁹² *S.N.M.U.*, H.1316/M.1898, Matbaa-i Amire, İstanbul, s. 936-939.

³⁹³ *S.N.M.U.*, H.1317/M.1899, Matbaa-i Amire, İstanbul, s. 1034-1037.

Aydın Vilâyeti'nde bulunan sancak ve livalardaki kütüphanelerde toplam 16.534 kitap bulunmaktadır.³⁹⁴

1901 yılında buldukları yerlerdeki kütüphanelerin sayısına oranla bazı kütüphanelerin kitap sayısı diğerlerine göre oldukça yüksektir. Mentеше Sancağı'na bağlı Muğla Şeyh Osman Kütüphanesi'nde 244, İzmir Sancağı'na bağlı Tire Kazası'nın Necip Paşa Kütüphanesi'nde 1.410, Manisa'nın Muradiye Kütüphanesi'nde 2.612, Denizli Müftü Efendi Kütüphanesi'nde 700 kitap bulunmaktadır. 1901 yılında bulunan kütüphanelerde toplam kitap adedi, 16.890'dır.³⁹⁵

1903 yılında İzmir'de 4 kazada toplam 5.546, Saruhan'da 8 kazada 9.988, Aydın'da 1 kazada 24, Denizli'de 1 kazada 700 kitap, Mentеше'de ise 1 kazada 656 kitap bulunmaktadır. İzmir Sancağına bağlı Tire Kazası'nın Necip Paşa adlı Kütüphanesi'nde 1.410, Manisa'nın Muradiye Kütüphanesi'nde 2.617, Denizli Müftü Efendi Kütüphanesi'nde 700 kitap, Mentеше Sancağı'na bağlı Muğla Şeyh Osman Kütüphanesi'nde 300 kitap bulunmaktadır. Aydın Vilâyeti'nde bulunan sancak ve livalardaki kütüphanelerde toplam 16.914 kitap bulunmaktadır.³⁹⁶ Aşağıda kütüphanelerin sayısı ve kitap sayıları verilmiştir.³⁹⁷

Tablo 57. Yıllara Göre Aydın Vilâyetindeki Kütüphaneler.

Yıllar	Kütüphane Sayısı (İzmir)	Toplam Kitap Sayısı
1898	29	14.426
1899	29	14.787
1900	29	16.534
1901	29	16.890
1903	29	16.914

Kaynak: *S.N.M.U.*, 1898-1903.

³⁹⁴ *S.N.M.U.*, H.1318/M.1900, Matbaa-i Amire, İstanbul, s. 1150-1153.

³⁹⁵ *S.N.M.U.*, H.1319/M.1901, Matbaa-i Amire, İstanbul, s. 446-447.

³⁹⁶ *S.N.M.U.*, H.1321/M.1903, Asır Matbaası, İstanbul, s. 388.

³⁹⁷ *S.N.M.U.*, H.1316-1321/M.1898-1903.

A) MATBAALAR

Salnamelerdeki matbaalara bakıldığında hepsinin İzmir’de yer aldığını görmekteyiz. Bu da bize İzmir’in vilâyet ve ülke genelinde önemli bir konuma sahip olduğunu göstermektedir.

1898-1899 yıllarında hepsi İzmir’de 30, 1900, 1901 ve 1903 yıllarında yine İzmir’de mevcut 33 matbaa bulunmaktadır.³⁹⁸ 1898 ve 1899 yıllarında matbaa sayısı ve isimleri aynıdır . Bu iki yılda hiçbir değişiklik yer almamaktadır.

Matbaaların özellikle kullandıkları dil olarak önce Türkçe, daha sonra Rumca, Ermenice, Yahudice, Fransızca ve her lisanın kullanımına yer verdiği görülmektedir. Bu matbaalardan büyük çoğunluğu resim basmamaktadır. Amaltepa 1898 yılında tarihi küşadı 1253 olarak görülürken 1899’da 1303 olarak ifade edilmektedir. 1898’de Yorgi Damyanos 1306 iken 1899’da küşadı 1206 olarak verilmiştir.³⁹⁹

1900 yılında Hidmet adı verilen matbaa yokken İzmir (1316) ve Türki (1316) adında iki matbaa ile Tecesel-ü Nefis (1315) matbaası eklenmiştir. Yorgi Damyanos, Viduri, matbaaları yokken, Atnaşule (1312) Davroni (1299), Şarlmarşal Fray (1256), ve ikinci bir Damyanos (1306) küşadlı matbaası eklenmiştir.⁴⁰⁰ 1900, 1901 ve 1903 yılında matbaaların isimleri aynen yer almaktadır.⁴⁰¹

1903 yılında, Tecessül-ü Nefis matbaası bu sefer bulunmazken ismi belli olmayan ve Tarihi Küşadı 1315 olan bir matbaa eklenmiştir. Ancak salnamelere bakıldığında isimsiz olan bu matbaanın tarihi ile sahib-i imtiyazının Tecessül-ü Nefis matbaası ile aynı olduğu görülmektedir. Ayrıca 1898 yılında gayri Türk matbaaların sayısı 25, Müslim matbaaların sayısı ise sadece 5’tir. 1899 yılına bakıldığında Türk matbaa sayısı yalnızca 1adettir. 1900-1903 yılları arasında matbaalarda bir değişiklik olmadığı için gayri Müslim ve Türk matbaaların birbirine oranı da aynıdır. Matbaalardan yalnızca 7 tanesi bu yıllarda Türklere, 26’sı da gayri Müslimlere aittir.⁴⁰²

B) GAZETELER

Osmanlı İmparatorluğunun ilk gazetesi 1824 yılında İzmir’de çıkarılan “*Smyrneen*” adlı gazetedir. Bunu takip eden ikinci gazete ise yine ilk gazete gibi

³⁹⁸ S.N.M.U., H.1316-1321/M.1898-1903.

³⁹⁹ S.N.M.U., H.1316-1317/M.1898-1903.

⁴⁰⁰ S.N.M.U., H.1318/M.1900, Matbaa-i Amire, İstanbul, s. 1156.

⁴⁰¹ S.N.M.U., H.1318-1321/M.1898-1903.

⁴⁰² S.N.M.U., H.1316-1321/M.1898-1903.

Fransızlara ait olan *I'Echo de I Orient'tir*. İzmirde'ki üçüncü gazete *I'Impartial de Smyrne'dir*. Bunun yanında Rumca ve Yahudice gazeteler çıkmıştır.⁴⁰³ Bu gazetelerin yanında Türkçe gazetelerde çıkarılmıştır. Aşağıda Türkçe basılan gazetelerin özellikleri verilmiştir.

1. Aydın: Türklerin İzmir'de yayınlamaya başladığı ilk gazete olmakla beraber resmi kararları yayınlayan ve bütün memurların almak zorunda olduğu bir gazete konumundadır. Matbaanın kuruluş tarihi 1869'dur. Baş yazar Mecdi Fikri Efendi'dir.⁴⁰⁴

2. İzmir: Cuma ve pazar günleri çıkarılan gazete 1877 yılında basım hayatına başlamış, bir yıl sonra 1878 yılında sona ermiştir.⁴⁰⁵ 1898-1903 yılları arasında imtiyaz sahibi Hakkı Efendi'dir.⁴⁰⁶

3. Hizmet: 1886 yılında basılmaya başlayan gazete, Avrupa'da da dergi adı altında çıkarılmıştır. Cumartesi ve çarşamba günleri çıkarılan gazete batıcılık ve meşrutiyetle ilgili fikirleri benimsediği için II. Abdülhamit tarafından kapatılmıştır. 1907 yılında tekrar basım hayatına başlamıştır.⁴⁰⁷ 1898 yılında gazete sahibinin Ahmet Celaded Efendi olduğu görülmektedir.⁴⁰⁸ 1899 yılında imtiyaz sahibi Ethem Bey olarak geçerken, 1900-1903 yılları arasında gazetenin ismi geçmemektedir. Bunun nedenini II. Abdülhamit'in gazeteyi bu yıllarda kapatmış olabileceğine bağlayabiliriz.

4. Ahenk: Pazartesi, çarşamba, cuma ve cumartesi günleri yayınlanan bu gazetenin 1894 yılında basılmaya başladı. II. Meşrutiyet döneminde yayınına düzenli olarak devam eden bir gazete olduğundan iyi bir yere sahipti.⁴⁰⁹ 1898 yılında İmtiyaz sahibi, Dava Vekili Necati Efendi'dir.⁴¹⁰ 1899-1903 yılları arasında imtiyaz sahibi Ali Nazmi Efendi'dir.⁴¹¹

5. Şule-i Edep: 6 Şubat 1897 tarihinde basılmaya başlayan ve on beş günde bir çıkarılan dergi niteliğindedir. Son olarak da 30 Ekim 1897'de çıkarılmıştır.⁴¹² 1898 yılına ait salnamede Türkçe (risale) basım yapan bir gazete olarak yer alğını görüyoruz.

⁴⁰³ TUTSAK, *a.g.e.*, s. 57, 58.

⁴⁰⁴ TUTSAK, *a.g.e.*, s. 60.

⁴⁰⁵ TUTSAK, *a.g.e.*, s. 61.

⁴⁰⁶ *S.N.M.U.*, H.1316-1321/M.1898-1903.

⁴⁰⁷ TUTSAK, *a.g.e.*, s. 61.

⁴⁰⁸ *S.N.M.U.*, H.1316/M.1898, Matbaa-i Amire, İstanbul, s. 942.

⁴⁰⁹ TUTSAK, *a.g.e.*, s. 62.

⁴¹⁰ *S.N.M.U.*, H.1316/M.1898, Matbaa-i Amire, İstanbul, s. 942.

⁴¹¹ *S.N.M.U.*, H.1316-1321/M.1898-1903.

⁴¹² TUTSAK, *a.g.e.*, s. 66.

Gazetenin 1898 yılında imtiyaz sahibi Mehmet Necati Efendi'dir.⁴¹³ 1899 yılına gelindiğinde basıldığı dile ek olarak Rumca'da eklenmiştir.⁴¹⁴ Bunun nedeni imtiyaz sahibinin değişmesi olarak gösterilebilir. 1899-1903 yıllarında imtiyaz sahibi Emanuel Efendi'dir.⁴¹⁵ Ancak 1901 ve 1903 yıllarında isminin başında ya da yerine kullanılan farklı bir isim de yer almıştır.⁴¹⁶

6. Muktebes: Perşembe günleri çıkan dergi 13 Ocak 1898'de başılmaya başlamış, son sayısını yine aynı yıl içerisinde tamamlamıştır.⁴¹⁷ Aşağıdaki tabloda 1898 yılına ait salnamede yer alan gazeteler, imtiyaz sahipleri ile basıldıkları diller verilmiştir.⁴¹⁸

Tablo 58. Aydın Vilâyeti'nde Neşredilen Gazeteler (1898).

Gazetelerin Tab' Olundukları Lisan	Gazetelerin İsimleri	Sahib-i İmtiyazların İsimleri
Türkçe	Aydın	Resmî
“	Hizmet	Ahmed Celaded Efendi
“	Ahenk	Dava Vekili Mehmet Necati Efendi
“	İzmir	Hakkı Efendi
Türkçe, Rumca	Osmanlı Terakki Ziraatı	Coşkunoğlu Yosfaki Efendi
Türkçe, Rumca, Fransızca	Rehber-i Ticaret	Ahmed Celaded Bey
Türkçe, Yahudice	Meserret	Mehmet Hulusi Efendi
Lisan-ı muhtelifede	Afiş-i İzmir-i Neşrin (نهشرن)	-
Yahudice	Yuanna Esperansa	Yosef Hızan Efendi
Yahudice, Fransızca	النول أريو Al Nuvel Ariv	Yako Alfranati Efendi
Yahudice	اسناد İsnad	مونز فرسكو Moner Fresko Efendi
Fransızca	İmperciale	Mösyö Simonru
“	Laré From	Mösyö Etienne Uskan
“	Courrier De Smyrne	Mösyö Gaston Recyo
“	Journal De Smyrne	اوسقار ماينج Oskarmayenc
Rumca	Amalya	Sokrat Salmonidi Efendi
“	Armonia	اسنه بنديس Yorgi Esnebendis Efendi

⁴¹³ S.N.M.U., H.1316/M.1898, Matbaa-i Amire, İstanbul, s. 942.

⁴¹⁴ S.N.M.U., H.1317/M.1899, Matbaa-i Amire, İstanbul, s. 1042.

⁴¹⁵ S.N.M.U., H.1317-1321/M.1899-1903.

⁴¹⁶ S.N.M.U., H.1318-1321/M.1900-1903.

⁴¹⁷ TUTSAK, a.g.e., s. 67.

⁴¹⁸ S.N.M.U., H.1316/M.1898, Matbaa-i Amire, İstanbul, s. 942.

Gazetelerin Tab' Olundukları Lisan	Gazetelerin İsimleri	Sahib-i İmtiyazların İsimleri
“	Niyazmirini	اورپیدی Urpidi Sakari Efendi
“	Providos	اکسفون Eksenkun Salmonidi Efendi
Ermenice	Aravelyan Mamul	Matyus Mamoryan Efendi
Türkçe, Risale	Terakki	Ali Sacid Efendi
“	Şule-i Edeb	Mehmed Necati Efendi
“	Muktebes	Mehmet Zihni Efendi

Kaynak: *S.N.M.U.*, 1898, s.942.

1898 yılına ait salnamede dergi, gazete olarak geçerken, imtiyaz sahibi olarak Mehmet Zihni Efendi gösterilmiştir.⁴¹⁹ Türkçe olarak basılan gazete 1900 yılına ait salnamede Türkçe (risale) basar durumda gösterilmektedir. Bu yıl içerisinde imtiyaz sahibi Mustafa Raşid'dir.⁴²⁰

1898 yılında 23 gazeteden sadece Türkçe basılan 7 gazete bulunurken, 1899 yılındaki 19 gazeteden 3 tanesi Türk gazetesidir. *Osmanlı Terakki, Ziraatı Rehber-i Ticaret, İsnad, Terakki Muktebes*, gazeteleri 1899 yılında yer almamaktadır.⁴²¹ Aynı zamanda 1898 ile 1899 yılları arasındaki bu farkın yanı sıra bazı gazetelerin imtiyaz sahiplerinde de değişiklikler mevcuttur. 1899 yılına ait salnamede yer alan gazeteler, imtiyaz sahipleri ile basıldıkları diller tablo 59'da verilmiştir.⁴²²

⁴¹⁹ *S.N.M.U.*, H.1316/M.1898, Matbaa-i Amire, İstanbul, s. 942.

⁴²⁰ *S.N.M.U.*, H.1318/M.1900, Matbaa-i Amire, İstanbul, s. 1156.

⁴²¹ *S.N.M.U.*, H.1317/M.1899, Matbaa-i Amire, İstanbul, s. 1042.

⁴²² *S.N.M.U.*, H.1317/M.1899, Matbaa-i Amire, İstanbul, s. 1042.

Tablo 59. Aydın Vilâyeti'nde Neşredilen Gazeteler (1899).

Gazetelerin Tab' Olduğu Lisan	Gazetelerin İsmi	Sahip-i İmtiyazlarının İsimleri
Türkçe	Aydın	Resmi
Türkçe	Hizmet	Edhem Bey
Türkçe	Ahenk	Ali Nazmi Efendi
Türkçe ve Rumca	İzmir	Hakkı Efendi
Türkçe ve Yahudice	Meserret	Hulusi efendi
Lisan-ı muhtelifede	Afiş-i İzmir-i Neşrin	-
Yahudice	Esperansa	Yusuf Hezan
Yahudice ve Fransızca	Al nuvel Ariv	Yako Alfranati Efendi
Fransızca	İmperciale	Mösyö Simonru
Fransızca	Laré From	Esteban Oskan
Fransızca	Courier De Smyrne	Oscarmayenc
Fransızca	Journal De Smyrne	Gaston Recyo
Rumca	Amalya	Sokrat Salmonidi
Rumca	Armonia	Yorgi Eskanidi
Rumca	Niyazmiri	Urpidi Sakari
Rumca	Providos	اکسنفون Eksenkon Salmonidi Efendi
Ermenice	Aravelyan Mamul	Matyus Mamoryan Efendi
Türkçe ve Rumca (Risale)	Şule-i Edep	Emanuel Efendi

Kaynak: *S.N.M.U.*, 1899, s. 1342-1343.

1899-1900 yıllarında olan gazeteler arasında *Hizmet* gazetesinin ismi yokken onun yerine *Muktebes* gazetesi eklenmiştir. 1901 ve 1903 yıllarında 1898 yılında yer alan *Hizmet*, 1899 yılında bulunan *Muktebes* gazetelerine yer verilmemiştir. 1900 yılında da 18 gazeteden 3'ü Türkçe basım yaparken, 1901 ve 1903 yıllarında 17 gazete içerisinde yer alan bu 3, gazete Türkçe basımlarına devam etmiştir. Bunlar *Aydın*, *Ahenk* ve *İzmir* gazeteleridir.⁴²³

⁴²³ *S.N.M.U.*, H.1317-1321/M.1898-1903.

SONUÇ

Bu çalışmada Aydın'ın Türkler tarafından fethi, Aydın'da ve Osmanlı'da ilmi faaliyetleri XIX. ve XX. yüzyıl başlarında salnamelere göre Aydın Vilâyeti'nde eğitim çalışmaları ele alındı. Bunun yanında Aydın Vilâyeti'nde yer alan rüşdiyeler, idadiler, gayri Müslim mektepleri ve yabancı mektepler, gazete, kütüphane ve matbaalar konularına da detaylı bir şekilde yer verilmiştir.

Çalışma konusu olarak seçilen “Aydın Vilâyeti'nde XX. Yüzyıl Başlarındaki Eğitim Faaliyetleri” de göstermektedir ki, Osmanlı Devleti uzun süre ayakta durmasını eğitim kurumlarına borçludur. Bu kurumlar esasen Osmanlı Devleti tarafından kurulmuş olmayıp kendisinden önceki Türk devletlerinde şekillenip zaman içinde geliştirilerek kendisine uyarlanmış müesseseleridir. Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminden beri eğitimle ilgili çalışmalara önem verdiği ancak eğitimle ilgili çalışmaların hızlandığı dönemin 1869 yılı Maârif Nizamnamesi'nin yürürlüğe girmesiyle meydana geldiği görülmektedir. Bu çalışma sonucunda Osmanlı Devleti'nin modern usullerle eğitimi şekillendirmeye çalıştığı tespit edilmektedir. Devlet genelinde yapılan çalışmaların taşrada bulunan mekteplere de yansıdığı ortaya çıkmaktadır. Özellikle kız mekteplerinin yer aldığı, buralarda kadın muallimlerin çalıştığı medreselerin sayı bakımından yıllara göre artış gösterdiği buna paralel olarak da öğrenci sayısının arttığı tespit edilmiştir.

Vilâyet salnamelerinde yer alan bilgilere bakıldığında özellikle rüşdiye mekteplerinde yer alan müdürler aynı zamanda bir çok derse de girmektedir. Buradan muallim sayılarının yetersizliği anlaşılmaktadır. Bu dönemin mektepleri çeşitli deprem ve yangınlarda tahrip olduğu için günümüze ulaşanların sayısı oldukça azdır. Ayrıca kaza olmasına rağmen bazı yerleşim yerlerinin bu dönemde önemli birer eğitim merkezi olduğu görülmektedir. Buna örnek olarak mektep sayısı bakımından diğer kazalardan oldukça önde olan Saruhan Sancağı'nın Kırkağaç kazasını gösterebiliriz. Bunun yanında önemli banileri olan medreselerde kazalarda yer almaktadır. Saruhan livasına tabi Alaşehir kazasında Cami-î Kebir havalisinde bulunan Sultan Yıldırım Bayezid Han Medresesi'nde 1313–1314/M.1895-1896 senesinde 35 öğrenci eğitim görmekte olup

Hacı Mehmet Efendi müderris olarak vazife yapmaktadır. Bu medresenin banisi olarak Yıldırım Bayezid Han Hazretleri'nin olduğu görülmektedir.⁴²⁴

Çalışmanın içeriğinde rüşdiyelere bakıldığında bu mekteplerde çeşitli alanlarda eğitim veren muallimler bulunmaktadır. 1898-1903 yılları arasında Aydın Vilâyeti rüşdiyelerinde eğitim gören toplam talebe sayısı 8.715, idadi talebe sayısı 4.553'tür. İdadiler rüşdiyelerin bir üst eğitim düzeyindeki kurumları ifade eder. İdadilerin sayısı yıllara göre değişiklik göstermemekle birlikte 1898 yılında 890 talebeye sahip olan Aydın Vilâyeti idadileri 1903 yılına gelindiğinde toplam 1.356 talebeye ulaşmıştır. Gayri Müslimlere gelindiğinde mektep sayısı 90 ile 103 arasında değişirken, 1898 yılında 10.946 talebeye sahip olan gayri Müslim mekteplerin, sayısındaki artışa rağmen talebe sayılarında azalma meydana gelmiştir. 1903 yılında mektep sayısı 90'dan 103'e çıkmasına rağmen talebe sayısı 10.095'e gerilemiştir. Bu dönem içerisinde 52.142 gayri Müslim talebenin eğitim gördüğü tesbit edilmektedir. Yabancılara ait okulların Rum Musevi, Ermeni ağırlıkta olduğu görülürken mektepler sadece İzmir merkez sancakta yer almış olup, yıldan yıla talebe sayısında değişiklikler meydana gelmiştir. Toplam bu dönem içerisinde 20.250 talebe yabancılara ait çeşitli okullarda eğitim görmüştür.

İçerisinde gayri Müslim öğrencilerde bulunmasına rağmen toplam talebe sayıları 13.268'i geçmeyen Müslim idadi ve rüşdiyelerin yanı sıra sadece gayri Müslimlere ve yabancılara ait talebe sayısının toplam 72.392'ye ulaştığı ortaya çıkmaktadır. Rüşdi mektep sayısı en iyi dönemde dahi 492'yi aşmazken gayri Müslimlere ait okullar 90'lardan 100'ün üzerine çıkmıştır. Bu da bize o dönemde gayri Müslim mekteplerinin Müslim mekteplere oranla daha fazla ve hızlı bir yayılma alanı bulduğunu göstermektedir. Eğitime verdikleri önem de buna eklenince yabancılara ve gayri Müslimlerin talebe sayılarının Müslimlere göre oldukça ileri olduğu meydana çıkıyor. Bu da bizi eğitim alanındaki yeniliklerin tam anlamıyla uygulanamadığı ve Batılı devletlerin politikalarının devlet üzerinde hız kazandığı sonucuna yönlendirmektedir. Mesleki okulların özellikle İzmir'de konuşlandığını görüyoruz. Salnamelerde möesleki okullardan öğretmen yetiştiren Darümuallimin ile Hamidiye mekteplerine yer verilmiştir. Dârümuallimîn'in talebe sayısı 1898-1903 yılları arasında tek mektep olarak toplam 125 talebeye eğitim vermiştir. Bunun yanında sanayi mektebi olan

⁴²⁴ S.N.M.U., 1898/M.1900, s. 904-905.

Hamidiye, salnamelerde 1900'lü yıllarda yer alırken toplam bu 3 yılda 802 talebeye sahiptir.

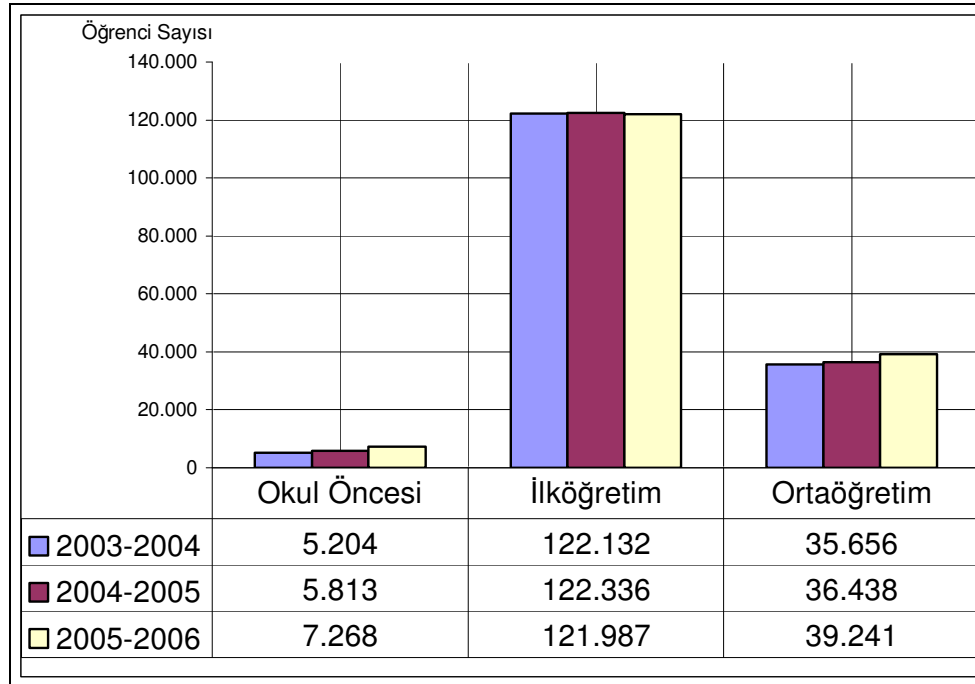
Eğitimle bağlantılı olan kurumların içerisinde kütüphane, matbaa ve gazeteler bulunmaktadır. Kütüphanelere bakıldığında 1898'den 1903 yılına kadar kütüphane sayısı aynı kalmakta olup 29 adettir. Kitap sayısı ise 79.551 adettir. 1898-1903 hepsi İzmir'de bulunan toplam 63 tane matbaa bulunmaktadır. 1898 ve 1899 yıllarında matbaa sayısı ve isimleri aynıdır.

Matbaaların tamamı İzmir Sancağında bulunmakla beraber kullandıkları basım diline bakıldığında önce Türkçe, daha sonra Rumca, Ermenice, Yahudice, Fransızca ve her lisanın kullanımına yer verilmektedir. Bu matbaalardan büyük çoğunluğu resim basmamaktadır. 1898 yılındaki gazeteler; *Aydın, Hizmet, Osmanlı Terakki Ziraatı, Rehber-i Ticaret, Yuanna Esperansa, İsnad, Ahenk, İzmir, Meserret, Afiş-i İzmir-i Neşrin, Şule-i Edep, Muktebes, Amalya, Armonia, Niyazmirini, Providos, İmpersiyal, Laraform, Courier De Smyrne, Journal De Smyrne, Terakki, Al nuvel Ariv, Aravelyan Mamul* gibi gazetelerdir. Bu gazeteler 1903 yılına gelindiğinde aşağı yukarı aynı şekilde kalmışlardır. Salnamelerde en çok yer verilen ve o dönemin en üst kurumu kabul edilen medreseler incelendiğinde ise 1898 yılında 500 medrese yer alırken 1903 yılına gelindiğinde bu sayı 504'e ulaşmıştır. Medrese sayısında fazla olmasa da iniş-çıkışlar meydana gelmiştir. 1898 yılında 11.144 olan talebe sayısı 1903 yılına gelindiğinde 12.701'e ulaşmıştır. Medreseler Aydın Vilâyeti'nde önemli bir yere sahiptir. Günümüze gelindiğinde çeşitli deprem, yangın ve tahribatlar sonucunda bu yapıların çok azı ayakta kalabilmiştir. Geri kalanlar ise restore çalışmaları neticesinde eski tarihi dokularını yitirmiştir. Bu konulara kendi bölümleri içerisinde daha detaylı bir şekilde yer verilmiştir.

Medreselerin bu 5 yıllık süre içerisinde toplam 60.337 talebeye eğitim verdiği görülmektedir. Ancak medreselerin XIX. yüzyılın sonlarına doğru asker kaçağı yuvası haline getirildiği de göze çarpmaktadır. Çünkü bu dönemde askere gidecek olan kişi eğer medresede eğitim görüyor ise bu durumdan muaf tutuluyordu. Kısa sürede bu koşulu kullanan kişilerin, miskinlerin yuvası haline gelerek kalitesini yitirmeye başlamıştır.

Bu tür çalışmaların tamamlanması sonucunda Osmanlı Devleti'nin eğitim sistemi hakkında önemli sonuç ve kanatlara varılmıştır. Eğitimle ilgili çalışmalar,

günümüzün eğitim çalışmalarına ışık tutarak, katkı sağlamakta gelişimine destek olmaktadır. Aşağıda Aydın 2003-2006 yılları arasındaki Okul Öncesi, İlköğretim, Ortaöğretim okullarının talebe durumlarını yansıtan bir grafik verilmiştir.

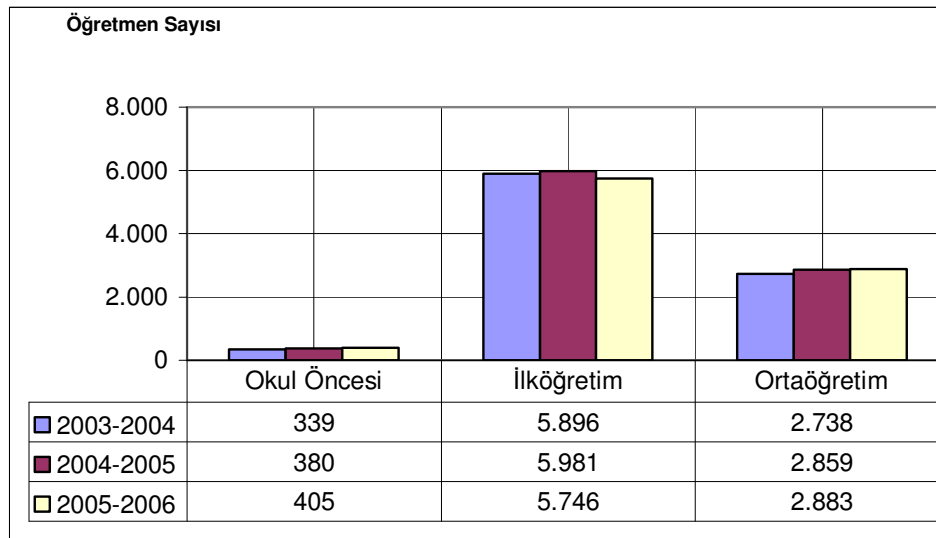

Grafik 2. Aydın Vilâyeti'nde 2003-2006 Yılları Arasında Öğrenci Sayıları.

1898-1903 yıllarından bu yana bu bölgede yer alan mektep çeşitleri, sayıları, konumları talebe ve öğretmen dağılımı, talebe ile öğretmenlerin cinsiyet dağılımlarında oldukça önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Gelişen teknoloji ve değişen zamana uygun olarak ana sınıfı, birleştirilmiş, pansiyonlu, özel ilköğretim okulları ile genel, mesleki ve özel liseler açılmıştır. Bunun yanı sıra önceden Aydın Vilâyeti kapsamında bulunan sancaklar kendi içlerinde gelişim göstererek büyük illere dönüşüm sağlamış hepsinin bünyesinde çağdaş eğitim kurumları olan üniversiteler açılmıştır. Ancak Aydın o dönemdeki eğitim merkezi olma durumunu eski düzeyinde koruyamamıştır.

O günkü idadi ve rüşdiyelerin karşılığı olan Müslim okullarının talebe sayılarına bakıldığında 1898-1903 yılları arasında toplam rüşdiyelerde 8.715, idadilerde ise 4.553 talebe eğitim görürken 2005-2006 eğitim-öğretim yılına gelindiğinde ilköğretim kapsamında olan okullarda sadece bir yıl içerisinde 121.987 talebenin eğitim gördüğü tesbit edilmiştir. 2005-2006 eğitim-öğretim yılındaki idadi dengi liselerde ise 39.241

talebe eğitim görmektedir. Bu da bize 1898 yılından beri meydana gelen eğitim alanındaki yenileşme ve değişmelerin hızını vermektedir.1898-1899 yılları arasında idadilerdeki öğretmen sayısı 54 ile 89 arasında değişirken bugün Aydın'daki ilköğretim okullarında 2005-2006 eğitim-öğretim yılında 5.746 öğretmen eğitim vermektedir. Liselerde ise bu sayı lise sayısına bağlı olarak ilköğretime göre biraz daha azdır. 2005-2006 eğitim-öğretim yılında liselerdeki öğretmen sayısı 2.883 olarak belirlenmiştir. Ayrıca bunlara ek olarak son dönemlerin atılım gösteren ve temekl eğitimin en önemli basamaklarından biri sayılan okul öncesi eğitim kurumlarının varlığı da göze çarpmaktadır. 2005-2006 eğitim-öğretim yılında 7.268 talebeye sahip olan bu okulların aynı yıl içerisinde toplam 405 öğretmeni yer almaktadır.Aşağıdaki tabloda 2003-2006 yılları arasında Aydın'da bulunan okul öncesi, ilköğretim ve lise öğretmenlerinin toplam sayıları verilmiştir.

Grafik 3. Aydın Vilâyeti'nde 2003-2006 Yılları Arasında Öğretmen Sayıları.

KAYNAKLAR

Kitaplar

- ACUN Hakkı, *Manisa'da Türk Devri Yapıları*, Türk tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999.
- AKDOĞAN Hüsnü, *Aydın*, Ankara, 1992.
- AKSAKAL Ali Haydar, *Manisa'nın Bilinmeyen Değerleri*, Manisa, 2003.
- Manisa*, Manisa Valiliği Yayınları, İzmir, 1995.
- AKYÜZ Yahya, *Türkiye'de Öğretmenlerin Toplumsal Değişmedeki Etkileri (1848-1940)*, Ankara, 1978.
- ALEMDAR Ceyhun, *Kırkağaç Guide*, Manisa, 2001.
- ALGIN Yasemin, BOZACI Güldane B., *Akhisar'ın Yerel Tarihi*, Manisa, 1999.
- ATUF Nafi, *Türkiye Mâârif Tarihi*, İstanbul, 1931, C. I.
- Aydın*, Aydın Valiliği Kültür ve Tanıtım Yayını, Aydın, 2003.
- AYVERDİ Ekrem Hakkı, *Osmanlı Mimarisinde Çelebî ve II. Sultan Murad Devri*, İstanbul, 1972.
- AZAZİ Sabahattin, *Her Yönü İle Aydın*, Aydın Ofset, Aydın, 1999.
- BALTACI Cahit, *XV.-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul, 1976.
- BAŞARAN İbrahim Ethem, *Türkiye Eğitim Sistemi*, Gül Yayınevi, Ankara, 1993.
- BAŞARAN İbrahim Ethem, *Türkiye Eğitim Sistemi*, Yargıcı Matbaası, Ankara, 1996.
- BERKES Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul, 1978.
- BERKES Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yayına Hazırlayan: Ahmet Kuyaş, YKY, İstanbul, 2003.
- BİLGE Mustafa, *İlk Osmanlı Medreseleri*, İÜ, Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1984.
- CEVAT Mehmet, *Maârif-i Umumiye Tarihçe-i Teşkilât ve İcraatı*, İstanbul, 1338.
- ERGÜN Mustafa, *Türk Eğitim Tarihi*, egitim.aku.edu.tr/ergun3.htm.
- ERGİN Osman, *Türkiye Maârif Tarihi*, I-II, İstanbul, 1977.
- GÖKBEL Asaf, ŞÖLEN Hikmet, *Aydın İli Tarihi (Eski Zamanlardan Yunan İşgaline Kadar)*, Ahmet İhsan Basımevi, Aydın, 1936.
- HAYDAROĞLU İlknur Polat, *Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı Mektepler*, Ankara, 1990.
- İbn Batuta Seyahatnâmesi*, İstanbul, 1993.

- KAFADAR Osman, *Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma*, Vadi Yayınları, Konya, 1997.
- KOCA Salim, *Anadolu Türk Beylikleri Tarihi*, Trabzon, 2001.
- KOÇER Hasan Ali, *Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu 1773-1923*, Uzman Yayınları, Ankara, 1987.
- KOÇER Hasan Ali, *Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)*, İstanbul, 1992.
- KODAMAN Bayram, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, 2. Baskı, Ankara, 1988.
- KODAMAN Bayram, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, 2. Basım, Ankara, 1991.
- NAHUM Henri, *İzmir Yahudileri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.
- ÖZODAŞIK Mustafa, *Cumhuriyet Dönemi yeni Bir Nesil Yetiştirme Çalışmaları 1923-1950*, Konya, 1999.
- ÖZTÜRK Adil Adnan, *Türkiye’de Modern Eğitimin Gelişimi ve Aydın İli*, Aydın Valiliği Cumhuriyetin 75. Yılı Kültür Eserleri Dizisi, Başkar Ofset, Aydın, 1999.
- ÖZTÜRK Cemil, *Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası*, TTK Yayınları, Ankara, 1996.
- SHAW Stanford J., SHAW Ezel Kural, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, Reform, Devrim ve Cumhuriyet Modern Türkiye’nin Doğuşu, 1808-1975*, Çev. Mehmet HAMAMCI, İstanbul, 1982.
- SHAW Stanford J., SHAW Ezel Kural, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, Çev. Mehmet Hamamcı, e Yayınları, İstanbul, 2000, C. II.
- ŞİŞMAN Adnan, *Tanzimat Döneminde Fransa’ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri (1839-1876)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2004.
- ŞİŞMAN Adnan, *Osmanlı Devleti’nde XX. Yy. Başlarında Amerikan Kültürel ve Sosyal Müesseseleri*, Alem Basın-Yayın, Balıkesir, 1994.
- TEKİN Rahmi, BAŞ Yaşar, *Osmanlı Atlası XX. Yüzyıl Başları*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2003.
- TONGUÇ İ. Hakkı, *İlk Öğretim Kavramı*, İstanbul, 1946.
- TURAN Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2003.
- TUTSAK Sadiye, *İzmir’de Eğitim ve Eğitimciler (1850-1950)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002.

Türkiye'de Vakıf Abide ve Eski Eserler, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1983.

UNAT Faik Reşit, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, Ankara, 1964.

UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*, 3. Baskı, Ankara, 1988.

Makaleler

AKGÜN Seçil, "19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyokültürel Etkilerin Amerika Boyutu", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar*, Tarih Vakfı Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1999.

CEVDET M., "Dârülmualimîn'in Yetmişinci Sene-i Devriyesi Münasebetiyle Verilen Konferans", *Tedrisat Mecmuası*, S. 32, 7 Mart 1332.

DARKOT Besim, "Aydın mad.", *MEBİA*, İstanbul, 1961, C. II.

EMECEN Feridun, "Aydın mad.", *TDVİA*, İstanbul, 1992, C. IV.

ERDEM Ali Rıza, "Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. Yüzyılda Örgün Eğitimde Yapılan Yenilikler ve Değerlendirmesi", *Türk Yurdu Dergisi*, Ankara, Aralık 1999-Ocak 2000.

İHSANOĞLU Ekmeleddin, "Osmanlı Eğitim ve Bilim Müesseseleri", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, IRCICA Yayınları, İstanbul, 1998, C. II.

MERÇİL Erdoğan, "Aydinoğulları", *TDVİA*, İstanbul, 1992, C. IV.

ŞİŞMAN Adnan, "Galatasaray Mekteb-i Sultanisi" *TDVİA*, C. XIII, İstanbul, 1996.

YINANÇ Mükrimin Halil, "Aydın mad.", *MEBA*, İstanbul, 1961, C. IV.

Arşivler

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dairesi, TD,No. 1.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dairesi, TD, No.8.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dairesi, TD, NO.87.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dairesi, TD,No.148.

Akhisar Belediye Arşivi.

Salnameler-Yıllıklar

Aydın Vilâyet Salnamesi H. 1316.

Aydın Vilâyet Salnamesi H. 1317.

Aydın Vilâyet Salnamesi H. 1320.

Salname-i Nezâret-i Maârif-i Umumiye, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1898.

Salname-i Nezâret-i Maârif-i Umumiye, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1899.

Salname-i Nezâret-i Maârif-i Umumiye, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1900.

Salname-i Nezâret-i Maârif-i Umumiye, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1901.

Salname-i Nezâret-i Maârif-i Umumiye, Asır Matbaası, İstanbul, 1903.

Cumhuriyetin 50. Yılında Aydın, İl Yıllığı, Aydın, 1983.

Cumhuriyetimizin 80. Yılında Muğla, Muğla Valiliği, Muğla, 2003.

Manisa 2000, Manisa Valiliği Yayınları, Manisa, 2000.

Manisa, Manisa Valiliği Yayınları, İzmir, 1995,

Türkiye Cumhuriyeti'nin 75. Yılında Aydın, Aydın Valiliği Yayınları, Aydın, 1998.

EKLER

1) TABLOLAR

Tablo 60. 1313-1314 Aydın Vilâyeti'nde Rüşdiye Mektepleri, Muallimleri, Talebe ve Hademeleri (1898).

Yer	Memuriyet	İsimleri	Rütbe/Madalya	Tarih	Talebe	Hademe
Akhisar	Muallim-i Evvel	Mustafa Fahri Efendi	-	-	98	1
	Hüsn-i Hat Muallimi	Ali Bey	-	-		
Seferihisar	Muallim-i Evvel	Abdurrahman Efendi	Edirne Rüûsu	24 L 1314/1897 1897	39	1
	Hüsn-i Hat Muallimi	Hüseyin Avni Efendi	-	-		
Urla	Muallim-i Evvel	Hüsnü Fehmi Efendi	Edirne Rüûsu	C 1304/1887	24	1
	Hüsn-i Hat Muallimi	Hüsnü Fehmi Efendi	-	-		
Menemen	Muallim-i Evvel	Abdüllatif Fehmi Efendi	-	-	24	1
	Hüsn-i Hat Muallimi	Kamil Efendi	-	-		
Foça-i Atik	Muallim-i Evvel	Ali Rıza Efendi	-	-	27	1
	Hüsn-i Hat Muallimi	Ali Rıza Efendi	-	-		
Foçateyn	Muallim-i Evvel	Abdülkadir Efendi	-	-	27	1
	Hüsn-i Hat Muallimi	Abdülkadir Efendi	-	-		
Tire	Muallim-i Evvel	Ali Rıza Efendi	-	-	51	1
	Muallim-i Sani	Mehmet Fehmi Efendi	-	-		
	Hüsn-i Hat Muallimi	Hüsnü Şükrü Efendi	-	-		
Bayındır	Muallim-i Evvel	Osman Nuri Efendi	-	-	21	1
	Hüsn-i Hat Muallimi	Musa Kazım Efendi	-	-		
Kuşadası	Muallim-i Evvel	İbrahim Fehmi Efendi	Taşra Rüûsu	8 Ş 1308/1891	53	1
	Muallim-i Sani	Salih Efendi	-	-		
	Hüsn-i Hat Muallimi	Mustafa Şükrü Efendi	-	-		
Çeşme	Muallim-i Evvel	Ali Rıza Efendi	Taşra Rüûsu	8 Ş 1308/1891	36	1
	Muallim-i Sani	Ahmet Nazif Efendi	-	-		
	Hüsn-i Hat Muallimi	Münhaldır	-	-		

Bergama	Muallim-i Evvel	Halil Hilmi Efendi	Edirne Rûûsu	9 B 1312/1895	80	1
	Muallim-i Sani	Osman Nuri Efendi	-	-		
	Hüsn-i Hat Muallimi	Mustafa Hulusi Efendi	-	-		
Kuşadası- Ayazmaz	Muallim-i Evvel	Münhaldır	-	-	15	1
	Hüsn-i Hat Muallimi	Münhaldır	-	-		
Ödemiş	Muallim-i Evvel	Abdurrahman Efendi	Edirne Rûûsu	3 Ca 1304/1887	69	1
	Muallim-i Sani	Mümin Ziyaeddin Efendi	-	-		
	Hüsn-i Hat Muallimi	Halid Nihat Efendi	-	-		
Ödemiş/ Birgi	Muallim	Muhittin Efendi	-	-	30	1
	Hüsn-i Hat Muallimi	Halit Halidî Efendi	-	-		
Bozdoğan	Muallim-i Evvel	Ali Rıza Efendi	Edirne Rûûsu	-	56	1
	Hüsn-i Hat Muallimi	Münhaldır	-	-		
Çine	Muallim-i Evvel	Ömer Fehmi Efendi	-	-	50	1
	Hüsn-i Hat Muallimi	Ömer Fehmi Efendi	-	-		
Karapınar	Muallim	Hafız Ahmet Hilmi Efendi	-	-	48	1
	Hüsn-i Hat Muallimi	Hafız Ahmet Hilmi Efendi	-	-		
İnabat	Muallim	Hafız Ahmet Efendi	-	-	-	-
	Hüsn-i Hat Muallimi	Hafız Ahmet Efendi	-	-		
Nazilli	Muallim-i Evvel	Mustafa Efendi	-	-	68	1
	Muallim-i Sani	Mustafa Efendi	-	-		
	Hüsn-i Hat Muallimi	Mehmet Efendi	-	-		
Nazilli/ Datça	Muallim-i Evvel	Mustafa Efendi	-	-	22	1
	Hüsn-i Hat Muallimi	Mehmet Tahir Efendi	-	-		
Nazilli/ Karasu	Muallim-i Evvel	Mustafa Azmi Efendi	-	-	20	1
	Hüsn-i Hat Muallimi	Rahmi Efendi	-	-		
Söke	Muallim-i Evvel	Eşref Efendi	Edirne Rûûsu	19 R 1315/1897	44	1
	Muallim-i Sani	Hüseyin Efendi	-	-		
	Hüsn-i Hat Muallimi	Hüseyin Efendi	-	-		
Kula	Muallim-i Evvel	Ahmet Nuri Efendi	-	-	118	1

	Muallim-i Sani	Mustafa Efendi	-	-		
	Muallim-i Salis	Ahmet Hamdi Efendi	-	-		
	Hüsn-i Hat Muallimi	İsmail Hamdi Efendi	-	-		
Demirci	Muallim-i Evvel	Ali Efendi	-	-	57	1
	Muallim-i Sani	Hamit Celaleddin Efendi	-	-		
	Hüsn-i Hat Muallimi	Ahmet Hamdi Efendi	-	-		
Gördes	Muallim-i Evvel	Hasan Fehmi Efendi	Edirne Rüûsu	11 C 1303/1886	32	1
	Hüsn-i Hat Muallimi	Ahmet Efendi	-	-		
Kasaba	Muallim-i Evvel	Mehmet İzzet Efendi	Edirne Rüûsu	21 M 1309/1892	65	1
	Muallim-i Sani	İsmail Hakkı Efendi	-	-		
	Muallim-i Salis	Mustafa Niyazi Efendi	-	-		
	Hüsn-i Hat Muallimi	Mustafa Sabri Efendi	-	-		
Alaşehir	Muallim-i Evvel	Ömer Hulusi Efendi	-	-	25	1
	Muallim-i Sani	Hasan Hüsnü Efendi	-	-		
	Hüsn-i Hat Muallimi	Hakkı Efendi	-	-		
Salihli	Muallim-i Evvel	Hacı Hüseyin Efendi	-	-	42	1
	Hüsn-i Hat Muallimi	Hacı Hüseyin Efendi	-	-		
Kırkağaç	Muallim-i Evvel	Mustafa Efendi	-	-	125	1
	Muallim-i Sani	Tahir Efendi	-	-		
	Hüsn-i Hat Muallimi	Hulki Efendi	-	-		
Soma	Muallim-i Evvel	Sadrettin Efendi	Taşra Rüûsu	3 L 1306/1889	70	1
	Muallim-i Sani	Ali Rıza Efendi	-	-		
	Hüsn-i Hat Muallimi	Ahmet Efendi	-	-		
Milas	Muallim-i Evvel	Mehmet Şerif Efendi	Edirne Rüûsu	19 R 1315/1897	62	1
	Muallim-i Sani	Mehmet Emin Efendi	-	-		
	Hüsn-i Hat Muallimi	Mehmet Şerif Efendi	-	-		
Bodrum	Muallim-i Evvel	Mustafa Hulusi Efendi	Edirne Rüûsu	-	65	1
	Hüsn-i Hat Muallimi	Ahmet Efendi	İftihar	-		
Köyceğiz	Muallim-i Evvel	Mustafa Efendi	Edirne Rüûsu	2 C 1300/1883	15	1

	Hüsn-i Hat Muallimi	Kamil Efendi	-	-		
Mekri	Muallim-i Evvel	Münhaldir	-	-	21	1
	Hüsn-i Hat Muallimi	Hafız Hasan Efendi	-	-		
Tavas	Muallim-i Evvel	Abdüllatif Efendi	Edirne Rüûsu	29 R 1312/1894	65	1
	Muallim-i Sani	Hacı Mustafa Efendi	Musla-i Sahn	10 N 1315/1897		
	Muallim-i Salis	Hacı Mustafa Efendi	-	-		
	Rık'a Muallimi	Hafız Mehmet Efendi	-	-		
Buldan	Muallim-i Evvel	Mehmet Rasih Efendi	-	-	32	1
	Hüsn-i Hat Muallimi	Osman Efendi	-	-		
Çal	Muallim-i Evvel	Ömer Lütfi Efendi	-	-	25	1
	Hüsn-i Hat Muallimi	Ömer Lütfi Efendi	-	-		
Sarayköy	Muallim-i Evvel	Mehmet Sadık Efendi	-	-	18	1
	Hüsn-i Hat Muallimi	Abdurrahman Efendi	-	-		
Kadıköy	Muallim-i Evvel	Abdülaziz Efendi	-	-	17	1
	Hüsn-i Hat Muallimi	Abdülaziz Efendi	-	-		
Garbi Karaağaç	Muallim-i Evvel	Hafız Hasan Efendi	-	-	40	1
	Hüsn-i Hat Muallimi	Münhaldir	-	-		

Kaynak: S.N.M.U., (1316).

Tablo 61. Aydın Vilâyeti Kazalarının Rüşdiyelerinde Muallim, Talebe ve Hademe Sayıları (1899).

Yer	Memuriyet	Adı	Rütbe	Tarih	T	Hademe
Bozdoğan	Muallim-i Evvel	Ali Rıza Efendi	Edirne Rüûsu	-	48	3
	Hüsn-i Hat Muallimi	Ali Rıza Efendi	“	-		
Çine	Muallim-i Evvel	Ömer Fehmi Efendi	Edirne Rüûsu	-	48	1
	Hüsn-i Hat Muallimi	Ömer Fehmi Efendi	“	-		
Söke	Muallim-i Evvel	Mehmet Eşref Efendi	Edirne Rüûsu	17 R 1315/1897	70	1
	Muallim-i Sani	Hüseyin Efendi	-	-		
	Hüsn-i Hat Muallimi	Eşref Efendi		-		
Karacasu	Muallim-i Evvel Vekili	Hafız Mehmet Eşref Ef.	-	-	24	1
	Hüsn-i Hat Muallimi	Ahmet Rahmi Efendi	-	-		
Karapınar	Muallim-i Evvel Vekili	Hafız Ahmet Hilmi Ef.	-	-	45	1
	Hüsn-i Hat Muallimi	Hafız Ahmet Hilmi Ef.	-	-		
Nazilli	Muallim-i Evvel Vekili	Mustafa Efendi	-	-	79	1
	Muallim-i Sani	Mehmet Efendi	-	-		
	Hüsn-i Hat Muallimi	Mustafa Efendi	-	-		
Ayniabat	Muallim-i Evvel Vekili	Mustafa Efendi	-	-	25	1
	Hüsn-i Hat Muallimi	Mehmet Tahir Efendi	-	-		
Yenipazar	Muallim-i Evvel Vekili	Abdülkadir Efendi	-	-	15	1
	Hüsn-i Hat Muallim Vek.	Abdülkadir Efendi	-	-		
Buldan	Muallim-i Evvel	Mehmet Rasih Efendi	-	-	23	1
	Hüsn-i Hat Muallimi	Mehmet Rasih Efendi	-	-		
Çal	Muallim-i Evvel	Ömer Lütfi Efendi	-	-	36	1
	Hüsn-i Hat Muallimi	Ömer Lütfi Efendi	-	-		

Sarayköy	Muallim-i Evvel Vekili	Mehmet Sadık Efendi	-	-	20	1
	Hüsn-i Hat Muallimi	Abdurrahman Efendi	-	-		
Tavas	Muallim-i Evvel	Hüsnü Fehmi Efendi	Edirne Rüûsu	11 C 1304/1887	55	1
	Muallim-i Sani	Hacı Mustafa Efendi	Muslah-i Sahn	10 N 1310/1893		
	Rık'a Muallimi	Hafız Ahmet Hilmi Ef.	-	-		
	Muallim-i Salis	Hacı Mustafa Efendi	-	-		
Garbi Karaağaç	Muallim-i Evvel	Hafız Hüsnü Efendi	-	-	42	1
	Hüsn-i Hat Muallimi	Ali Rıza Efendi	-	-		
Kadıköy	Muallim-i Evvel	Abdülaziz Efendi	-	-	8	1
	Hüsn-i Hat Muallimi	Abdülaziz Efendi	-	-		
Alaşehir	Muallim-i Evvel	Ömer Hulusi Efendi	-	-	20	1
	Muallim-i Sani	Hüsnü Hüseyin Efendi	-	-		
	Hüsn-i Hat Muallimi	Hakkı Efendi	-	-		
Akhisar	Muallim-i Evvel	Mustafa Fahrettin Efendi	-	-	42	1
	Hüsn-i Hat Muallimi	Ali Bey	-	-		
Demirci	Muallim-i Evvel	Münhal	-	-	33	1
	Muallim-i Sani	Hamit Kemalettin Efendi	-	-		
	Hüsn-i Hat Muallimi	Ahmet Hilmi Efendi	-	-		
Salihli	Muallim-i Evvel	Hacı Hüseyin Efendi	-	-	27	1
	Hüsn-i Hat Muallimi	Hacı Hüseyin Efendi	-	-		
Soma	Muallim-i Evvel	Mehmet Sadrettin Efendi	Edirne Rüûsu	3 L 1306/1889	75	1
	Muallim-i Sani	Ali Rıza Efendi	-	-		

	Hüsn-i Hat Muallimi	Ahmet Efendi	-	-		
Kula	Muallim-i Evvel	Ahmet Nuri Efendi	-	-	11	1
	Muallim-i Sani	Mustafa Efendi	-			
	Muallim-i Salis	Ahmet Hamdi Efendi	-	-		
	Hüsn-i Hat Muallimi	İsmail Hamdi Efendi	-			
Kasaba	Muallim-i Evvel	Mehmet Azat Efendi	Edirne Rüûsu	31 M 1309/1892	68	1
	Muallim-i Sani	İsmail Hakkı Efendi	-			
	Hüsn-i Hat Muallimi	Mustafa Sabri Efendi	-			
Kırkağaç	Muallim-i Evvel	Mustafa Efendi	Edirne Rüûsu	31 M 1309/1892	14	1
	Muallim-i Sani	Tahir Efendi	-			
	Hüsn-i Hat Muallimi	Halukî Efendi	-			
	Muallim-i Salis	Tahir Efendi	-			
Gördes	Muallim-i Evvel	Halil Efendi	-		30	1
	Hüsn-i Hat Muallimi	Ahmet Efendi				
Bodrum	Muallim-i Evvel	Mustafa Hulusi Efendi	Edirne Rüûsu	2 C 1300/1883	41	1
	Hüsn-i Hat Muallimi	Ahmet Efendi	İftihar Madalyası			
Köyceğiz	Muallim-i Evvel	Mustafa Efendi	Taşra Rüûsu		21	1
	Hüsn-i at Muallimi	Kamil Efendi	-			
Milas	Muallim-i Evvel	Mehmet Şerif Efendi	Edirne Rüûsu	19 R 1315/1897	60	1
	Muallim-i Sani	Mehmet Emin Efendi				
	Hüsn-i Hat Muallimi	Mehmet Şerif Efendi				

Marmaris	Muallim-i Evvel	Hüseyin Hulusi Efendi			22	2
	Hüsn-i Hat Muallimi	Hüseyin Hulusi Efendi				
Mekri	Muallim-i Evvel	Mustafa Hikmet Efendi			26	1
	Hüsn-i Hat Muall. Vek.	Mustafa Hikmet Efendi				

Kaynak: S.N.M.U., (1317).

Tablo 62. Aydın Vilâyeti'ndeki Gayrı Müslim Mektepleri ve Talebelerinin Durumu (1898).

Liva	Kaza	Mekatibin		Namına Ruhsat Verilmiş Olan Müdür-i Mesul	Mekatibin Derecesi	Adet-i Talebe		Mekatibin Tarihi Küşadı	Ruhsatnâme Tarihi
		Esami	Cemaati			Zükûr	İnas		
İzmir	İzmir	Ticaret Mektebi	Rum	نيقوله ارونى Nikola Aroni	İdadi	170	-	1273/1857	23 Şubat 310/1892
“	“	فاردولى Fare De Lis	“	اغلائيه فاردولى Alaiye Fare De Lis	Rüşdiye	141	19	1296/1879	22 Ağustos 309/1891
“	“	ويتاليس Vitalis	“	Alfred Vitalis	Rüşdiye ve İdadi	27	20	1313/1895	14 Ağustos 313/1895
“	“	“	“	Kuşadası ve Tevabi'i Metropolitliği	Rüşdiye	85	-	1279/1862	11 Ağustos 310/1892
“	“	“	“	“	“	-	140	1308/1891	“
“	“	“	“	“	“	-	122	1279/1862	“
“	“	“	“	“	“	76	-	1296/1879	“
“	“	“	“	“	“	51	-	1296/1879	“
“	“	“	“	“	“	96	-	1295/1878	“
“	“	“	“	“	“	-	75	1295/1878	“
“	“	Alliance İsraelite	Musevi	غوريل آريه Avril Arya	“	-	245	1294/1877	22 Haziran 310/1892
“	“	“	“	“	“	300	-	1289/1872	22 Haziran 310/1892

“	“	Terakki	“	دانييل غائون Daniel Gaillon	“	80	56	1305/1888	12 Kanun-ı Sani 310/1892
“	“	-	Musevi	Mösyö Karmone	Rüşdiye	57	78	1307/1890	11 Ağustos 311/1893
“	“	مسربيان Mesrubyan	Ermeni	-	İdadi	333	236	1302/1885	-
“	“	خريپسميان Hırpapasmıyan	“	-	Rüşdiye	-	-	1300/1883	-
“	“	سماق وارتوھيان Semakvartohyan	“	-	“	25	20	1313/1895	-
“	“	Vartanyan	“	-	“	43	58	1306/1887	-
“	Urla	انافر غورتوكى Anafargortoki	Rum	Kuşadası ve (توابعی) Tevabii Metropolitliği	Nîm İdadi ve Rüşdiye	716	-	1176/1763	10 Ağustos 310/1892
“	“	Ayayorgi	“	“	Rüşdiye	-	270	1176/1763	“
“	“	اسپتاليه İsbitalie	“	“	“	-	150	1290/1873	“
“	“	اياشرانى Ayaşrani	“	“	“	210	-	1293/1876	“
“	“	بكال اصنافى Bikal Asnafi	“	“	“	180	-	1296/1879	“
“	“	Cemiyet-i Hayriye	“	“	“	170	-	1302/1885	1 Ağustos 310/1892
“	“	-	“	“	“	110	-	Meçhul	“
“	“	-	“	“	“	75	-	Meçhul	“
“	“	-	“	“	“	40	-	1285/1868	“
“	“	-	“	“	“	31	-	1282/1865	“
“	“	-	Rum	بخور عاميه Bihor Amiye	“	30	15	1311/1892	Ruhsatnâmesi Derdest İtatdır

“	Seferihisar	پوانیدی آندیریواکی Povanidi Andıryavaki	“	Kuşadası ve Tevabii Metropolitliği	“	61	-	1302/1885	1 Ağustos 310/1892
“	“	Maria Alfred	“	“	“	-	73	1295/1878	“
“	Kuşadası	آرا قالینوز Ara Kalinoz	“	“	“	22	-	1266	“
“	“	“	“	“	“	-	19	1271	“
“	“	“	Ermeni	-	“	7	3	Meçhul	-
“	Menemen	اسدیکی Esdiki	Rum	Kuşadası ve Tevabii Metropolitliği	“	213	-	1286/1869	1 Ağustos 310/1892
“	“	“	Rum	“	“	-	180	1286/1869	“
“	“	Aramyan	Ermeni	-	“	11	2	1292/1875	-
“	Foçateyn	Esdiki	Rum	Kuşadası ve Tevabii Metropolitliği	“	25	-	1289/1872	1 Ağustos 310/1892
“	“	“	“	“	“	-	30	1289/1872	1 Ağustos 310/1892
“	Bergama	Ayakaterina	“	“	“	30	-	1294/1877	“
“	“	“	“	“	“	-	12	1289/1872	“
“	“	“	“	“	“	158	-	1295/1878	“
“	“	“	“	“	“	-	70	1285/1865	“
“	“	“	“	Çeşme Piskoposluğu	“	600	-	Meçhul	7 Eylül 310/1892
“	“	-	Ermeni	-	“	30	-	“	“
“	“	-	“	-	“	40	26	“	“
“	Çeşme	-	Rum	Çeşme Piskoposluğu”	“	255	-	“	“
“	“	-	“	“	“	-	150	“	“

“	“	-	“	“	“	700	-	“	“
“	Tire	اسقوله İskola	Musevi	موسه اوزیل Musi Uzil	“	17	25	1313/1895	Ruhsatnâme Muamelesi Derdest İcradır
“	Ödemiş	لو ساورجیان Le Savoricyan	Ermeni	-	“	90	95	1248/1832	-
“	Bayındır	-	“	-	“	20	6	Meçhul	-
“	Kuşadası	-	“	-	“	7	3	“	-
Saruhan	Manisa	آبی اطناش Aya Atnaş	Rum	Kuşadası ve Tevabii Metropolitliği	Nîm Rüşdiye	250	-	1284/1867	1 Ağustos 310/1892
“	“	Aya Dimitri	“	“	Rüşdiye	50	-	1298/1881	“
“	“	Veziroğlu	“”	“	“	-	100	1300/1883	“
“	“	-	“”	“	“	50	-	1300/1883	“
“	“	-	“	“	“	-	45	1300/1883	“
“	“	-	“	-	“	50	-	1300/1883	“
“	“	Le Savoricyan	Ermeni	-	“	84	89	1247/1831	-
“	“	Kayanyan	“	-	“	50	30	1291/1874	-
“	“	Kirkoryan	“	-	“	35	20	Meçhul	-
“	“	-	“	-	“	27	29	“	-
“	Kasaba	-	Rum	Kuşadası ve Tevabii Metropolitliği	“	130	-	1290/1873	1 Ağustos 310/1892
Saruhan	Kasaba	-	Rum	“	Rüşdiye	-	100	1295/1878	1 Ağustos 310/1892
“	“	Alliance	Musevi	هانری آنریقس Hanri Anrikos	“	38	24	1309/1890	Ruhsatnâme Muamelesi Derdest İcradır
“	“	نرسیسیان Nersisyan	Ermeni	-	“	30	20	1256/1840	-

“	“	جواهرجيان Cevahirciyan	“	-	“	45	37	1307/1888	-
“	Akhisar	Aya Nikola	Rum	Kuşadası ve Tevabii Metropolitliği	“	450	-	Meçhul	1 Ağustos 310/1892
“	“	Ayanikola	“	“	“	-	250	“	“
“	“	Le Savoricyan	Ermeni	-	“	45	35	1266/1850	-
“	“	عوادیکيان Avadikyan	“	-	“	38	24	1307/1888	-
“	Kırkağaç	-	Rum	Kuşadası ve Tevabii Metropolitliği	“	45	-	1293/1876	1 Ağustos 310/1892
“	“	-	“	“	“	-	30	1293/1876	“
“	“	-	“	“	“	15	-	1296/1879	“
“	“	-	“	“	“	-	13	1296/1879	“
“	“	ناریکیان Narikyan	Ermeni	-	“	68	57	1280/1863	-
“	“	واریتوهیان Vartohyan	“	-	“	54	39	1290/1873	-
“	Soma	دیمنقون Dimnikon	Rum	Kuşadası ve Tevabii Metropolitliği	“	50	-	1282/1865	1 Ağustos 310/1892
“	“	“	“	“	“	-	44	1307/1888	“
“	Alaşehir	تنولولیا Teololya	“	Alaşehir ve Tevabii Metropolitliği	“	40	-	1291/1874	“
“	Kula	لامبییانوس Lambiyanos	“	“	“	111	-	1294/1877	-
Menteşe	Milas	“	“	Hamitabad Metropolitliğine Merbut	“	24	-	1259/1843	Ruhsatnâmesi Derdest İtadır
“	“	-	Musevi	-	“	56	5	1309/1890	“

Menteşe	Makri	Lambianos	Rum	Hamidabat Metropolitliğine Merbut	Rüşdiye	154	-	1257/1841	Ruhsatnâmesi Derdest İtadır
Aydın	Aydın	Alliance	Musevi	Avril Arya	“	150	-	1300/1883	30 Mart 314/1896
“	“	Kirkoryan	Ermeni	-	“	17	5	1292/1875	-
“	Söke	-	“	-	“	13	9	Meçhul	-
“	Nazilli	Nersisyan	“	-	“	30	-	1302/1883	-
Denizli	Denizli	-	“	-	“	50	35	1301/1882	-

Kaynak: S.N.M.U., (1316), s. 926-935.

Tablo 63. Aydın Vilâyeti’nde Yer Alan Mekteb-i Gayri Müslimler.

Liva	Kaza	Mektebin		Namına Ruhsat Verilmiş Olan Müdür	Metebın Derecesi	Adet-i Talebe		Mektebin Küşadı	Ruhsatnamenin Tarihi
		İsimleri	Cemiyeti			Zikur	İnas		
İzmir	İzmir	Ticaret Mektebi	Rum	Nikola Aroni	İdadi	170	0	1273/1857	23 Şubat 1310/1892
İzmir	İzmir	خریستاکى چاچاواکى Haristaki Papa Vaki	Rum	قو قاهروس Kokahiros	Rüşdi	44	46	1874	Derdest İtadır
İzmir	İzmir	زوغرافوس Zugrafos	Rum	Zugrafos	Rüşdi	43	80	1887	Derdest İtadır
İzmir	İzmir	لینادوپلو Linadoplo	Rum	Linardoplo	Rüşdi	10	72	Meçhul	Derdest İtadır
İzmir	İzmir	Fare De Lis	Rum	Alaiye Fare De Lis	Rüşdi	141	19	1296/1879	22 Ağustos 1309/1893
İzmir	İzmir	Vitalis	Rum	Alfred Vitalis	İdadi	77	20	1313/1895	14 Ağustos 1313/1897
İzmir	İzmir	-	Rum	Kuşadası Ve Tevabii Metropolitliği	İdadi	85	0	1279/1863	14 Ağustos 1313/1897
İzmir	İzmir	-	Rum	“	Rüşdi	0	140	1308/1890	11 Ağustos 1310/1892
İzmir	İzmir	-	Rum	“	Rüşdi	0	122	1279/1863	11 Ağustos 1310/1892
İzmir	İzmir	-	Rum	“	Rüşdi	76	0	1296/1879	11 Ağustos 1310/1892
İzmir	İzmir	-	Rum	“	Rüşdi	51	0	1296/1879	11 Ağustos 1310/1892
İzmir	İzmir	-	Rum	“	Rüşdi	96	0	1295/1878	11 Ağustos 1310/1892
İzmir	İzmir	-	Rum	“	Rüşdi	0	75	1295/1878	11 Ağustos 1310/1892

İzmir	İzmir	Alliance İsraelite	Musevi	Avril Arya	Rüşdi	0	245	1294/1877	11 Ağustos 1310/1892
İzmir	İzmir	Alliance İsraelite	Musevi	“	Rüşdi	300	0	1289/1873	22 Haziran 1310/1892
İzmir	İzmir	Terakki	Musevi	Daniel Avan	Rüşdi	80	56	1305/1886	21 Kanuni Sani 1310/1892
İzmir	İzmir	-	Musevi	Mösyö Karmone	Rüşdi	57	78	1307/1888	11 Nisan 1311/1893
İzmir	İzmir	Mesrubyan	Ermeni	“	Rüşdi	333	236	1302/1883	11 Nisan 1311/1893
İzmir	İzmir	Hırppasmiyan	Ermeni	“	Rüşdi	54	75	1300/1881	11 Nisan 1311/1893
İzmir	İzmir	Semakvartohyan	Ermeni	“	Rüşdi	25	20	1313/1895	11 Nisan 1311/1893
İzmir	İzmir	Vartanyan	Ermeni	“	Rüşdi	43	58	1306/1887	11 Nisan 1311/1893
İzmir	Urla	Anafargortoki	Rum	Kuş Adası ve Tevabii Metropolitliği	Nim İdadi ve Rüşdi	716	0	1176/1763	10Ağustos 1310/1892
İzmir	Urla	Ayayorgi	Rum	“	Rüşdi	0	270	1176/1763	10Ağustos 1310/1892
İzmir	Urla	İspitalie	Rum	“	Rüşdi	0	150	1290/1871	10Ağustos 1310/1892
İzmir	Urla	Aya Eşrani	Rum	“	Rüşdi	210	0	1293/1873	10Ağustos 1310/1892
İzmir	Urla	Bikal Asnafi	Rum	“	Rüşdi	180	0	1296/1876	10Ağustos 1310/1892
İzmir	Urla	Cemiyet-i Hayriye	Rum	“	Rüşdi	170	0	13?2	10Ağustos 1310/1892
İzmir	Urla	-	Rum	“	Rüşdi	110	0	Meçhul	10Ağustos 1310/1892
İzmir	Urla	-	Rum	“	Rüşdi	75	0	Meçhul	10Ağustos 1310//1892
İzmir	Urla	-	Rum	“	Rüşdi	40	0	1285/1869	10Ağustos 1310/1892
İzmir	Urla	-	Rum	“	Rüşdi	35	0	1282/1866	10Ağustos 1310/1892
İzmir	Urla	-	Musevi	NecurGamya	Rüşdi	30	15	1311/1893	Dedest İtadır
İzmir	Seferihisar	Povanidi Andryavaki	Rum	Kuşadası VeTevabii Metropolitliği	Rüşdi	61	0	1302/1883	1Ağustos 1310/1892
İzmir	Seferihisar	Maria Alfred	Rum	Kuşadası Ve Tevabi Metropolitliği	Rüşdi	22	73	1295/1875	1Ağustos 1310/1892
İzmir	Kuşadası	Ayakalinor	Rum	“	Rüşdi	22	0	1266/1849	1Ağustos 1310/1892
İzmir	Kuşadası	-	Rum	“	Rüşdi	0	19	1271/1854	1Ağustos 1310/1892
İzmir	Kuşadası	-	Ermeni	-	Rüşdi	10	3	Meçhul	-
İzmir	Menemen	Esdiki	Rum	Kuşadası VeTevabii Metropolitliği	Rüşdi	213	0	1286/1869	1Ağustos 1310/1892
	Menemen	Esdiki	Rum	“	Rüşdi	0	180	1286/1869	1Ağustos 1310/1892
İzmir	Menemen	Aramyan	Ermeni	-	Rüşdi	11	2	1292/1875	-
İzmir	Foçateyn	Esdiki	Rum	“	Rüşdi	25	0	1289/1871	1Ağustos 1310/1892
İzmir	Foçateyn	Esdiki	Rum	“	Rüşdi	0	30	1289/1871	1Ağustos 1310/1892

İzmir	Bergama	Ayakaterina	Rum	“	Rüşdi	30	0	1294/1877	1Ağustos 1310/1892
İzmir	Bergama	Ayakaterina	Rum	“	Rüşdi	0	12	128971871	1Ağustos 1310/1892
İzmir	Bergama	Ayakaterina	Rum	“	Rüşdi	158	0	1295/1878	1Ağustos 1310/1892
İzmir	Bergama	Ayakaterina	Rum	“	Rüşdi	0	70	1295/1878	10Ağustos Sene1310/1892
İzmir	Bergama	Ayakaterina	Ermeni	“	Rüşdi	600	0	Meçhul	-
İzmir	Bergama	Ayakaterina	Ermeni	“	Rüşdi	30	0	Meçhul	-
İzmir	Çeşme	Ayakaterina	Rum	Çeşme Piskoposluğu	Rüşdi	40	26	Meçhul	7 Kanuni Evvel Sene 310/1892
İzmir	Çeşme	Ayakaterina	Rum	“	Rüşdi	255	0	Meçhul	“
İzmir	Çeşme	Ayakaterina	Rum	“	Rüşdi	0	150	Meçhul	“
İzmir	Tire	İskola	Musevi	Musi Uzil	Rüşdi	700	0	Meçhul	“
İzmir	Ödemiş	Le Savoricyan	Ermeni	-	Rüşdi	90	95	1248/1832	-
İzmir	Bayındır	-	Ermeni	Kuş Adası ve Tevabii Metropolitliği	Rüşdi	20	6	Meçhul	-
İzmir	Kuşadası	-	Ermeni	“	Rüşdi	7	3	Meçhul	-
İzmir	Manisa	Aya Atnas	Rum	“	Rüşdi	?	0	1284/1867	1Ağustos Sene 1310/1892
İzmir	Manisa	Aya Dimitri	Rum	“	Rüşdi	100	0	1298/1882	1Ağustos Sene 1310/1892
İzmir	Manisa	Vezir Oğlu	Rum	“	Rüşdi	0	250	1300/1881	1Ağustos Sene 1310/1892
İzmir	Manisa	-	Rum	“	Rüşdi	44	0	1300/1881	1Ağustos Sene 1310/1892
İzmir	Manisa	-	Rum	“	Rüşdi	0	50	1300/1881	1Ağustos Sene 1310/1892
İzmir	Manisa	-	Rum	-	Rüşdi	89	0	1300/1881	1Ağustos Sene 1310/1892
İzmir	Manisa	Le Savoricyan	Ermeni	-	Rüşdi	20	50	1247/1831	-
	Manisa	Kayanyan	Ermeni	-	Rüşdi	20	84	1291/1874	-
İzmir	Manisa	Kirkoryan	Ermeni	-	Rüşdi	29	50	Meçhul	-
İzmir	Manisa	-	Ermeni	“	Rüşdi	0	35	Meçhul	-
İzmir	Kasaba	-	Rum	“	Rüşdi	0	27	1290/1871	1Ağustos Sene 1310/1892
İzmir	Kasaba	-	Rum	“	Rüşdi	?	100	1290/1871	1Ağustos Sene 1310/1892
İzmir	Kasaba	Alliance	Musevi	Henri Anriko	Rüşdi	38	24	1309/1889	
İzmir	Kasaba	Nersisyan	Ermeni	-	Rüşdi	30	20	1256/1840	-
İzmir	Kasaba	Cevahirciyan	Ermeni	-	Rüşdi	45	37	1307/1888	-
İzmir	Akhisar	Aya Nikola	Rum	Kuşadası Ve Tevabii Metropolitliği	Rüşdi	450	0	Meçhul	1Ağustos 1310/1892

Saruhan	Akhisar	Aya Nikola	Rum	“	Rüşdi	0	0	Meçhul	1Ağustos Sene1310/1892
Saruhan	Akhisar	Le Savoricyan	Ermeni	-	Rüşdi	45	45	1266/1850	-
Saruhan	Akhisar	Avadikyan	Ermeni	-	Rüşdi	38	38	1307/1888	-
Saruhan	Kırk Ağaç	-	Rum	Kuş Adası ve Tevabii Metropolitliği	Rüşdi	45	45	1293/1876	1Ağustos Sene1310/1892
Saruhan	Kırk Ağaç	-	Rum	“	Rüşdi	0	0	1293/1876	1Ağustos Sene1310/1892
Saruhan	Kırk Ağaç	-	Rum	“	Rüşdi	15	15	1296/1876	1Ağustos Sene1310/1892
Saruhan	Kırk Ağaç	-	Rum	“	Rüşdi	0	0	1296/1876	1Ağustos Sene1310/1892
Saruhan	Kırk Ağaç	Narikyan	Ermeni	-	Rüşdi	68	57	1280/1861	-
Saruhan	Kırk Ağaç	Vartohyan	Ermeni	-	Rüşdi	54	30	1296/1876	-
Saruhan	Soma	-	Rum	Kuş Adası ve Tevabii Metropolitliği	Rüşdi	50	0	1282/1863	1Ağustos Sene1310/1892
Saruhan	Soma	Dimnikon	Rum	“	Rüşdi	0	44	1307/1888	1Ağustos Sene1310/1892
Saruhan	Alaşehir	Teololya	Rum	Alaşehir ve Tevabii Metropolitliği	Rüşdi	44	0	1291/1874	1Ağustos Sene1310/1892
Saruhan	Kula	Lambiyanos	Rum	“	Rüşdi	111	0	1264/1843	1Ağustos Sene1310/1892
Menteşe	Milas	Lambiyanos	Rum	Hamit Abad ve Tevabii Metropolitliği	Rüşdi	24	0	1259/1843	Derdest İta ve Münhaberedir
Menteşe	Milas	-	Musevi	-	Rüşdi	56	5	1309/1890	Derdest İta ve Münhaberedir
Menteşe	Mekri	Lambiyanos	Rum	Hamit Abad ve Kara Ağaç Metropolitliği	Rüşdi	154	0	1257/1836	Derdest İta ve Münhaberedir
Aydın	Aydın	Alliance	Musevi	Avril Arya	Rüşdi	75	0	13?0	30 Mart Sene 1314/1896
Aydın	Aydın	-	Rum	Aydın Piskoposluğu	Rüşdi	60	0	Meçhul	12 Kanuni Evvel Sene 1314/1896
Aydın	Aydın	Kirkoryan	Ermeni	-	Rüşdi	13	5	1292/1875	-
Aydın	Söke	-	Ermeni	-	Rüşdi	30	9	Meçhul	-
Aydın	Nazilli	Nersisyan	Ermeni	-	Rüşdi	30	0	1302/1883	-
Aydın	Nazilli	-	Rum	Aydın Piskoposluğu	Rüşdi	17	12	Meçhul	12 Kanuni Evvel Sene 1314/1896
Aydın	Nazilli	-	Rum	“	Rüşdi	10	4	Meçhul	“
Denizli	Denizli	-	Ermeni	-	Rüşdi	50	35	1301/1882	-

Kaynak: S.N.M.U.,1317, s.1026-1033.

Tablo 64. 1313-1314 Yılında Aydın Vilâyeti Dahilindeki Medreseler (1898).

Liva	Kaza	Medresenin İsimleri	Mahalli	Müderriis	Adet-i Talebe	Medresenin Bânisi
İzmir	İzmir	Yalı	Hükümet Konağı Civarında	Hacı Ali Efendi	7	Kaptan Mehmet Paşa Kerimesi Ayşe Hanım
“	“	Kemeraltı	Kemeraltı	Hacı Mustafa Efendi	6	Ahmet Ağa
“	“	Kurşunlu	Namazgah	İsmail Efendi	32	Yavuz Sultan Selim Han Hazretleri
“	“	Berberzâde	İkiçeşmelik	Abdi Efendi	5	Meçhul
“	“	Nazırzâde	İkiçeşmelik	Niyazi Efendi	7	Meçhul
“	“	Faik Paşa	Faik Paşa	Hafız Ali Efendi	23	Faik Paşa
“	“	Saçmacı	Pazaryeri	Hafız Ali Efendi	2	Ahmet Efendi
“	“	Nerdabanlı (Merdivenli)	Osmanzade Yokuşu	Mustafa Efendi	17	Mustafa Efendi
“	“	Hatuniye	Hatuniye	-	5	Hacı Ali Efendi
“	“	Mevlevi	Müfti Camiî Cıvarı	Maraşlı Kamil Efendi	3	Moralizâde
“	“	Müftizâde	Hatuniye	Mansurizâde Said Bey	8	Müftizâde Mehmet Efendi
“	Tire	İnmelik	-	Müfti Efendi	12	Süleymanşah
“	“	İsmail Efendi	-	İsmail Efendizâde	20	Hacı Mustafa Efendi
“	“	Cağaloğlu Ali Paşa	Yahşi Bey Maa Kara Hasan	Mehmet Efendi	29	Cağaloğlu Ali Paşa
“	“	Hacı Mehmet Ali Efendi	Mısırlı Mahallesi	Atinalızâde Hacı Mehmet	60	Hacı Mehmet Ali Efendi
“	“	Necip Paşa	-	Hacı Emin	30	Necip Paşa
“	“	Yassı Yol	يايلا فقيه Yayla Fakih	اطمكيدملى Adagideli Hüseyin	51	Meçhul
“	“	Yahnayak	Yayla Fakih	Hafız Ali	20	Meçhul
“	“	Kara Hayreddin	Mısırlı	Çallı Ahmet Efendi	16	Meçhul

“	“	Nazırzâde	قالوس Kalos	Mevlevî Şeyhi Hayri Dede	7	Kazırzâde
“	“	Neslihanzâde	İbn Kayyum	Şerifzâde Mehmet Efendi	12	Şerifzâde Mehmet Zihni Bin Mehmet Ali Efendi
“	“	Cami-i Kebir	Cami-i Kebir	Terzioğlu Naim Efendi	36	Şerifzâde Mehmet Zihni Bin Mehmet Ali Efendi
“	“	Darü'l Kurra	-	Bakkalzâde Hacı Mustafa Efendi	13	Sultan Selim-i Sani Hazretleri
“	“	Büyük Zincirli	Paşa	Hacı Salih Efendi	46	Yekta Ağa
“	“	Hayriye	Uşşakî	Seyit Efendi	33	Meçhul
“	“	Cami-i Cedid	Cami-i Cedid	Şeroğlu Mustafa Efendi	19	Hacı Mehmet Ağa
“	“	Solak Hacı Mustafa Ağa	Cami-i Cedid	İçelli Hamza Efendi	31	Hacı Mustafa Ağa
“	“	Sarıca Yusuf	Alaca Mescit	Helvacıoğlu Hafız Mehmet Efendi	10	Hacı Osman Ağa
“	“	Küçük Zincirli	Cami-i Cedid	Hacı Eminzâde Hüsnü Efendi	5	Karapınarlı Süleyman Ağa
“	“	Odunpazarı	İbn-i Hatib	Şer'iyye Katibi Ahmet Efendi	13	Hacı Mehmet Efendi
“	“	Abalı Şeyh Efendi	Paşa	Tatar Habib Hoca (خواجه)	44	Şeyh Mehmet Efendi
“	“	Hocazâde Ahmet Efendi	Paşa	Çolak Ahmet Efendi Mahdumu Süleyman Efendi	16	Hocazâde Ahmet Efendi
“	“	Dervişgazi	Hoca-i Bahşiş (بخشایش)	Musa Efendizâde Ali Efendi		Derviş Gazi
“	Kuşadası	Cami-i Kebir	Cami-i Kebir	Müftü Efendi	1	Oğuz Mehmet Paşa, Mehmet Paşa
“	“	Hacı İbrahim	Alaca Mescid	Hacı Mehmet Efendi	1	Hacı İbrahim Efendi
“	“	Cami-i Atik	Cami-i Atik	Cevad Efendi	4	Hacı Abdullah
“	“	Hüseyin Ağa Camii	Kasaba Derununda	Müftü İbrahim Efendi	30	Hilmi Efendi

“	“	Aziz Camiî	Kasaba Derununda	Hacı Hafız Efendi	25	Meçhul
“	“	Mahkeme Camiî	Kasaba Derununda	Batumlu Mehmet Efendi	18	Mehmet Efendi
“	“	İhsaniye	Çukur Karyesinde	Mustafa Efendi	11	Meçhul
“	“	Bahaiye	Helvacı	Hacı Müslim Efendi	25	Meçhul
“	Bayındır	-	Kasaba Derununda	Müftü Hüsnü	35	Hacı Sinan
“	Urla	-	Hoca Ali Camiî Civarında	-	-	Gedikoğulları
“	“	-	Tatar Camiî Dairesinde	-	-	Tatar Hacı Osman
“	Ödemiş	Çağlayan	Çatalyol	Emin Efendi	10	Üzümoğlu
“	“	Kızıldere	Çatalyol	Arif Efendi	10	İaneten
“	“	Müftü Efendi	Çatalyol	Müftü Mehmet Efendi	14	Ömerzâde
“	“	Kuloğlu	Çatalyol	Abdüllatif Efendi	28	İaneten
“	“	Cebecizâde	Çatalyol	İbrahim Efendi	12	Hacı Süleyman
“	“	Alaiyeli	Çatalyol	İbrahim Efendi	11	İane İle
“	“	Hacı Kerim Efendi	Efendiler	غیسی Gıyasi Efendi	19	İane İle
“	“	Hacı Hüsnü Efendi	Efendiler	Bekir Efendi	12	Karaabalızâde
“	“	مویتابزاده Mevıtabzâde	Efendiler	Mehmet Efendi	9	İane İle
“	“	Molla Efendi	Efendiler	Rıza Efendi	28	İane İle
“	“	مندمخورلی Mendehorlu	Efendiler	Mustafa Efendi	-	İane İle
“	“	قزل درملی Kızıldereli	Efendiler	Süleyman Efendi	27	İane İle
“	“	Yusuf Efendi	Efendiler	Hüsnü Efendi	-	İane İle
“	“	Hacı Halil Efendi	Efendiler	Halil Efendi	13	İane İle
“	“	Şakir Efendi	Efendiler	Raif Efendi	35	İane İle
“	“	قهراتلی Kahratlı	Hacı Ömer Ağa	Hacı Ali Efendi	19	İane İle
“	“	Üzümlü	Hacı Ömer Ağa	İbrahim Efendi	14	İane İle
“	“	Hayvanpazarı	Hacı Ömer Ağa	Latif Efendi	32	Hacı Salih Efendi
“	“	بژدهکومالی Bezdokumalı Mehmet Efendi	Yazı	Mehmet Efendi	3	İane İle
“	“	Aziz Efendi	Yazı	Vehbi Efendi	8	İane İle

“	“	Binbaşızâde	Yazı	İsmail Efendi	1	İane İle
“	“	Hacı Âlim Efendi	Mezarbaşı	Hüseyin Efendi	29	İane İle
“	“	اشعرى زاده Eşârizâde	Tekke	Tevfik Efendi	25	İane İle
“	“	Kendirpazarı	Turgut	Ali Efendi	26	İane İle
“	“	Bozdoğan	Hamam	Hüseyin Efendi	16	İane İle
“	“	Sultan Şah	Birgi’de Cami-i Kebir	İsmail Efendi	15	Sultan Şah
“	“	Mekkezâde	Birgi’de Cami-i Kebir	Ali Efendi	20	Mekkezâde
“	“	Karadavut	Birgi’de Cami-i Kebir	Mehmet Efendi	3	Karadavut
“	“	Mehmetbeğ	Birgi’de Cami-i Kebir	Mehmet Efendi	-	Mehmetbeğ
“	“	Ataullah Efendi	Birgi’de Cami-i Kebir	Ali Efendi	3	Ataullah Efendi
“	“	Kaşlı Efendi	Birgi’de Cami-i Kebir	-	-	İane İle
“	“	Musa Efendi	Birgi’de Cami-i Kebir	-	-	İane İle
“	“	Oğuz Ağa	Birgi’de Saray Beğ	-	13	Oğuz Ağa
“	“	Karazâde	Birgi’de Saray Beğ	-	13	Hacı Mehmet Ağa
“	“	Karazâde	Birgi’de Saray Beğ	-	10	Hacı Mustafa Efendi
“	“	Çukur	Birgi’de Dernek درنك	Şerif Ali Efendi	-	Hacı Derviş Ağa
“	“	Emirhatun	Birgi’desene سنه	Şerif Ali	-	Emirhatun
“	“	Şadırvanlı	Birgi’desene	Yusuf Ziya	16	Hacı Osman Ağa
“	“	Fatma Hatun	Birgi’desene	-	-	Fatma Hatun
“	“	Sinanzâde	Birgi’desene	-	-	Sinanzâde
“	“	Katipzâde	Birgi’de Hazrak حضرلق	-	-	Katipzâde
“	“	Ceridzâde	Birgi’de Akmescid	-	-	İane İle
“	“	Zıbkın Ağa	Birgi’de Akmescid	-	-	Zıbkın Ağa
“	“	Hacı Ali Efendi	Birgi’de Akmescid	Süleyman Efendi	-	İane İle
“	“	Kara Doğan	Birgi’de Saray Beğ	-	2	İane İle
“	“	Çınarlı	Birgi’de Bozdağ	-	-	Beğzâde
“	“	Armutlu	Birgi’de Bozdağ	-	-	İane İle
“	“	Mustafa Efendi	Bademye’de Arap Başı	Mustafa Efendi	25	İane İle
“	“	Çelebizâde	Bademye’de Erikbaşı	Abdülkadir Efendi	20	İane İle
“	“	Şeyhzâde	Bademye	İbrahim Efendi	15	İane İle

“	“	Hasan Ağa	Bademye’de Mezarlık Başı	Sadık Efendi	5	Hasan Ağa
“	“	Salih Efendi	Bademye’de Kale	Salih Efendi	-	İane İle
“	“	Ahmet Efendi	Cedid Karyesi	Ahmet Efendi	5	İane İle
“	“	Koca Mustafa Efendi	باليانيوليدہ Balya Niveleddin Beğ Karyesi	Abdülkadir Efendi	9	İane İle
“	“	Küçük Mustafa Efendi	Balya Niveleddin Beğ Karyesi	Mehmet Efendi	13	İane İle
“	“	بلبل Balbalzâde	Balya Küre کوره Karyesi	Hüseyin Efendi	35	İane İle
“	“	سوفی Sofî Mehmet Efendi	Balya Çomaklar چوماکلر Karyesi	Mehmet Efendi	41	İane İle
“	“	Halil Efendi	Balya Debbağlar دباغلر karyesi	Halil Efendi	3	İane İle
“	“	Karaca Ahmet	ديوان حضر Divan-1 Hızır	Müftü Efendi	92	Hatip Paşa
“	“	Yeşilli Camiî	Gazi Hayreddin	Bahaeddin Efendi	17	Kara Osmanzâde İbrahim Nazif Efendi
“	“	Kocabaşzâde	Hacı Bayezid	Efendi Emin Hanımlı خانملى	82	Muslihiddünzâde Osman Ağa
“	“	Kocabaşzâde	Hacı Bayezid	Mustafa Hulusi Efendi	31	Yörük Hasan Efendi
“	“	Atik Müfti	Hacı Bayezid	Hasbi Efendi	13	İane İle
“	“	Kulaksız İç Dairesi	Gazi Hayreddin	چرپانلى Çırpanlı Hafız Halil Hilmi Efendi	25	Hacı İsmail Ağa
“	“	Kulaksız Dış Dairesi	Gazi Hayreddin	Ayazmendlizâde Nuri Efendi	12	İane İle
“	“	Hatuniye	Demirciler Çarşısı	Bozkırlı Osman Efendi	10	Dayızâde Şemsiye Hanım
“	Bergama	Taşhan	Doğancı	Hacı Rüştü Efendi	35	İane İle
”	“	Poyracık Yenicami	Poyracık Karyesi	Hafız Musa Efendi	7	İsmail Ağa Haremi Ümmihan Hanım
“	”	Devre Mescid	Poyracık Karyesi	Hafız Hasan Efendi	20	Hasan Efendi
“	“	Aşağı Cami	Poyracık Karyesi	Hafız Ahmet Efendi	9	Arabacı Hacı Mehmet Ağa

“	“	Hacı Musalar	Poyracık Karyesi	Hafız Ahmet Efendi	10	Hafız Ahmet Efendi
“	“	Diğer Musalar	Poyracık Karyesi	Hasan Efendi	15	Hüseyin Efendi
“	“	Ağazâde	Kınık قنق Kasabası	Hocazâde Hafız Rıza Efendi	57	Hacı Mustafa Ağa
“	“	Dere Mescidi	Kınık Kasabası	Ali Efendi	7	Hatice Kadın
“	“	Derviş Ağa	Kınık Kasabası	Hafız Kamil Efendi	5	Pehlivan Efendi
“	“	صغير الاكى Sağır Alanı	Kınık Kasabası	Alaiyeli Ali Efendi	-	Hacı Hasan Efendi
“	“	-	طاغستانلى Dağıstanlı Karyesi	طاغستانلى Dağıstanlı Muharrem Efendi	4	Muharrem Efendi
“	“	-	Tekeli Karyesi	Hacı Ali Efendi	6	Hacı Ali Efendi
“	“	Hacı Ali Ağa	Çandarlı Karyesi	Mehmet Efendi	8	İane İle
“	“	Yalı Medresesi	Çandarlı Karyesi	Hocazâde Hüseyin	3	İane İle
“	“	-	كليس Kilis Karyesi	Bozkırlı Mustafa Efendi	25	İane İle
“	Ödemiş	-	Kozak Yukarıbeğ Karyesi	Hafız Mehmet Efendi	25	İane İle
“	“	-	Ayazmende	-	-	İane İle
Saruhan	Manisa	Hacı Osman Ağa	Nişancıpaşa Mahallesi	Müfti Mehmet Emin Efendi	38	Kara Osmanzâde Hacı Osman Ağa
“	“	Hatuniye	Hatuniye Camiî Havalisinde	Hafız Bekir Efendi	8	Valide Sultan
“	“	İbrahim Efendi	Hatuniye Camiî Havalisinde	İbrahim Efendi	5	İane İle
“	“	Mustafa Efendi	Hatuniye Camiî Havalisinde	Abdullah Efendi	20	İane İle
“	“	Tabhane	Hatuniye Civarında	-	-	Hacı İsmail Efendi
“	“	Tekye	Danişmend Halil	Hacı Arif Efendi	15	Hacı Hüseyin Ağa
“	“	Çaşnigir	Çaşnigir Camiî Havalisinde	Hacı Mustafa Efendi	26	Hacı Hüseyin Ağa
“	“	Hüsrev Ağa	Hüsrev Ağa	Mehmet Efendi	21	Hacı Mehmet Efendi
“	“	Alay Beğ	Alay Beğ	Hacı Ahmet Efendi	25	İane İle

“	“	Dilşeker	Dilşeker	Ali Efendi	44	İane İle
“	“	Hendestaniye	Danişmend Halil	Hasan Efendi	18	Veled Beğ
Saruhan	Manisa	تربة Türbe	Türbe Camiî Havalisinde	Hüsam Efendi	6	Hacı Mehmet Efendi
“	“	قز Kız Hoca	Çapras Sağır Mahallesi	Seyid Efendi	-	KızHoca
“	“	Müslim	Müslim Camiî Havalisinde	Halil Efendi	11	Kara Müslim Hacı Mehmet Ağa
“	“	Göktaşlı	Göktaşlı Camiî Havalisinde	Hacı Musa Efendi	4	Cariye Kasım Kadın
“	“	Derviş Ali	Derviş Ali Camiî Havalisinde	-	3	Ali Baba
“	“	İbrahim Çelebi	İbrahim Çelebi Havalisinde	Vehbi Efendi	9	İbrahim Çelebi
“	“	İvaz Paşa	İvaz Havalisinde	Mehmet Efendi	5	Hacı İvaz Paşa
“	“	Sultan İç	Sultan Havalisinde	Cevdet Efendi	18	Kanuni Sultan Süleyman Hazretlerinin Valideleri
“	“	Sultan Dış	Sultan Civarında	Mustafa Efendi	21	Kanuni Sultan Süleyman Hazretlerinin Valideleri
“	“	Tekye	Sultan Civarında	Mehmet Efendi	9	Kanuni Sultan Süleyman Hazretlerinin Valideleri
“	“	Muradiye İç	Muradiye Camiî Civarında	Alim Efendi	21	Sultan Murat-1 Salis Hazretleri
“	“	Muradiye Dış	Muradiye Camiî Civarında	Hacı Halil Efendi	31	Sultan Murat-1 Salis Hazretleri
“	“	Sinan Beğ	لده Lede Mahallesine	Hakkı Efendi	32	Sinan Beğ
“	“	Abdullah Efendi	Saray mahallesinde	Abdullah Efendi	5	İane İle
“	“	اساديه Esadiye	Çarşı Mahallesinde	Halil Efendi	8	Müfti Hacı Ahmet Efendi
“	“	Ali Beğ	Ali Beğ Camiî Havalisinde	Keşfi Efendi	9	Ali Beğ bin Timurtaş
“	“	Hacı Abdullah Efendi	Çıras-1 Kebir Mahallesinde	Ali Efendi	10	Hacı Mehmet Ağa
“	“	عطار Atar Hoca	Atar Hoca Camiî Civarında	Emin Efendi	13	Hacı Hafız

“	“	İhsaniye	Kara Yunus Mahallesinde	Hüseyin Efendi	20	Hacı Şerif Efendi
“	“	İki Lüleli	بوليجك Bölice Atik	Hacı Mehmet Efendi	10	İane İle
“	“	Kütük	Kara Yunus	Mehmet Efendi	5	Hacı Osman Efendi
“	“	Yenicami	Yarhasanlar	Ali Efendi	14	Hamza baba
“	“	Lala Paşa	Tarlıca	-	-	Piyale Beğ
“”	“	-	Sarıçam Karyesi	İbrahim Efendi	9	İane İle
“	“	-	Yundağnikyenice Karyesi	Halil Efendi	37	İane İle
“	Kırkağaç	Asmalı	Koca Mehmet Ağa	Çerkes İsmail Efendi	25	Hacı Bilal Ağa
“	“	Kara Osman	Koca Mehmet Ağa	Ali Efendi	7	Kara Osmanzâde Hacı Mehmet Ağa
“	“	Bektaş	Boduroğlu	Abdüllatif Efendi	15	İane İle
“	“	Çiftehanlar	Boduroğlu	Mustafa Efendi	8	İane İle
“	“	يگن Yeğenoğlu	Boduroğlu	Mehmet Efendi	20	Yeğenzâde
“	“	قپاجقلى Kapacıklı Osman Efendi	Karacaoğlu	Mehmet Efendi	25	Hacı Süleyman Ağa
“	“	Soğukçeşme	Karacaoğlu	Mustafa Efendi	6	İane İle
“	“	Musa Efendi	Karacaoğlu	Musa Efendi	16	Musa Efendi
“	“	Cebeci	Mahzaroğlu	Abdülmeceid Efendi	13	Basmacı Hacı Halil
“	“	Hacı Süleyman Efendi	Sarı Ağa	Hacı Süleyman ve Hacı Mehmet Efendi	30	Hacı Süleyman Efendi
“	“	Kır Camiî	Sarı Ağa	Hakkı Efendi	18	İane İle
“	“	Kerim Ağa	Sarı Ağa	Mustafa Efendi	15	İane İle
“	“	قوردجى اوغلى Kurdcuoğlu	زور Ziver Ağa	Hacı Hüseyin Efendi	35	İane İle
“	“”	Semavi	Ziver Ağa	-	22	İane İle
“	“	Karaosmanzâde	Cin Osman	Şefik Efendi	20	Kara Osmanzâde Hacı Cin Ağa
“	“	Sarı Hoca	Hacı Ahmet	Hüseyin Efendi	8	Hacı Süleyman Ağa
“	“	Hacı Mehmet Ağa	Kara Ali	İsmail Efendi	12	Küçük Hacı Mehmet Ağa
“	“	صندوقچى Sandukcı	Kara Ali	Mehmet Efendi	5	İane İle
“	“	Örtülü	Emir Ağa	Hacı Süleyman Efendi	65	İane İle
“	“	Acemhanı	Küçük Musa Ağa	Tahir Efendi	35	İane İle

“	“	Seyid Efendi	Büyük Musa Ağa	Akif Efendi	22	İane İle
“	“	باخج Bahçe	Büyük Musa Ağa	Mustafa Efendi	8	İane İle
“	“	اوجارجى Uçarcı	Ağa Oğlu	Şükrü Efendi	5	İane İle
“	“	Çorumlu	Cedid	Ahmet Efendi	6	İane İle
“	“	Ahmet Efendi	Cedid	Hacı İsmail Efendi	8	İane İle
“	“	Şatır	Yenice	Ahmet Efendi	7	İane İle
“	“	Osman Efendi	Hark	Osman Efendi	30	İane İle
“	“	-	Baba Karyesi	Mecid İrfan Efendi	32	Kara Osmanzâde Hacı Mustafa Ağa
“	Salihli	Tahir Efendi	اطله Atla Nahiyesinde	Tahir Efendi	18	İane İle
“	“	Durasıllı	Durasıllı Karyesinde	Hafız Mehmet, Raşid Mustafa Efendiler	32	İane İle
“	“	Kadıoğlu	Kemer Karyesi	Hacı Ali, Mehmet Emin Efendiler	51	Kadıızâde Hacı İbrahim Ağa
“	“	Hacı Ahmet Ağa	Poyraz Karyesi	Hafız Musa, Halil, Mehmet	100	Hacı Ahmet Ağa
“	“	Emrah Sultan	Emrah Sultan Karyesi	Hacı Ali Efendi	39	Emrah Sultan
“	“	Menye	Menye Karyesi	Hacı Halil Efendi	41	Menye
“	“	Mehmet Efendi	كوكايوب Günayub Karyesi	Mehmet ve Hüseyin Efendiler	10	Mehmet Efendi
“	“	Hacı Hızır	Hacı Hızır	Mustafa Efendi	9	Hacı Hızır
“	Demirci	Kıran	KasımFaki Mahallesi	Halil Efendi	65	Mahmut Çelebizâde Hacı İsmail Ağa
“	“	Carizâde	Kasım Faki Mahallesi	Mustafa Efendi	40	Çerizâde hacı Hüseyin Efendi
“	“	AğaCamiî	Hacı Hasan	Recep Efendi	50	Şehzâde Esat Ağa
“	“	Müftü Efendi	Hacı Nuri Beğ	Hacı Hakkı	70	Müfti El haç Mehmet Hilmi Efendi
“	“	Koloğlu	Hacı Nuri Efendi	Emin Efendi	15	İane İle
“	“	-	Üşümüş Karyesi	Ali Efendi	15	İane İle

“	“	-	Mermercik Karyesi	Nurhan Efendi	20	İane İle
“	“	-	Mantar Karyesi	Şerif Efendi	22	İane İle
“	“	-	Durmuş Karyesi	İsmail Efendi	15	İane İle
“	Kasaba	Dereköy	Yenice Mahallesi	Abdülkerim Efendi	55	Hacı Hüseyin Efendi
“	“	Alankoyu	Çömlekçi Mahallesi	İbrahim Efendi	45	Abdülkerim Efendi
“	“	Limoncu	Menteşe Baba Mahallesi	Küçük Kerim Efendi	40	Pehlivan hacı Ahmet Efendi
“	“	قولتوق Koltuk	Cami-i Cedid Mahallesi	Uşşakî Hacı Mehmet Efendi	44	Pehlivan Hacı Ahmet Efendi
“	“	Paşa	Cami-i Cedid Mahallesi	Ahmed Hamdi Mahallesi	18	Hacı Hüseyin Ağa
“	“	Kuduzoğlu	Cami-i Kebir Mahallesi	İsmail Efendi	15	Kasab Bekir Efendi
“	“	Hacı Zeynel	Orta Mahallesi	Ömer Efendi	12	İane İle
“	“	Hacı Muharrem	Hacı Muharrem Mahallesi	Hacı Mustafa Efendi	-	Hacı Yunus Efendi
“	“	Zat Ağa	Çömlekçi Mahallesi	Halil Efendi	19	Gökçezâde Ahmed Efendi
“	“	Pazar	Cami-i Kebir Mahallesi	Mustafa Niyazi Efendi	5	Manısalı Mustafa Efendi
“	Alaşehir	Sultan Yıldırım Bayezid Han	Cami-i Kebir Havalisinde	Hacı Mehmed Efendi	35	Sultan Yıldırım Bayezid Han Hazretleri
“	“	Müfti Efendi	Karaağaç Mahallesinde	Hacı Raşid Efendi	20	Hacı Raşid Efendi
“	“	Çukur	Katiboğlu Mahallesinde	Küçük Hafız Mehmet Efendi	10	Meçhul
“	“	Kasabzâde	Katiboğlu Mahallesi	Halil Efendi	15	Kasabzâde
“	“	Ali Efendi	Tepecik Mahallesi	Dayızâde Mehmet Efendi	14	Hacı Hızır Ağa
“	“	Sarıtellizâde	Tepecik Mahallesi	Hacı Ali Efendi	6	Hacı İbrahim ve Hacı Hasan fendiler
“	“	Alaiyeli	Tepecik Mahallesi	Çobanzâde İbrahim Efendi	15	İane İle
“	“	İbrahim Ağa	Cami-i Kebir Mahallesi	Hacı Mehmet Efendi	18	İbrahim Ağa
“	“	Mesli	Cami-i Kebir Mahallesi	Cedid Karyeli Halil Efendi	10	İane İle

“	“	Abdullah Efendi	İbrahim Çelebi	Hüsni Efendi	14	İane İle
“	“	Mesli Hocasâde	İbrahim Çelebi	Hafız Mehmet Efendi	8	Muslih Hocasâde Mehmet Efendi
“	“	Müfti Ali Rıza Efendi	İbrahim Çelebi	Veli Efendi	20	İane İle
“	“	Kütükminare	İbrahim Çelebi	Mavizâde Mehmet Efendi	9	Esbak Naib Ömer Hilmi Efendi
“		Kadı Sinan	Kadı Sinan Camiî Havalisinde	Müfti Efendi Damadı Ahmet Efendi	24	Süleyman Ağa
“		Şeyh Sinan	Şeyh Sinan Havalisinde	Hafız Mehmet Efendi	6	İane İle
“		Pazar Camiî	Cami Havalisinde	Ethem Efendi	15	İane İle
“	Soma	Emir Hızır Camiî	Kasaba Derununda	Müftü Hacı Abdullah Efendi	46	Bekirzâde Süleyman Beğ
“	“	Kadı Camiî	Kasaba Derununda	İbrahim Hakkı Efendi	20	Bekirzâde Süleyman Beğ
“	“	Tepe Camiî	Kasaba Derununda	Ali Efendi	16	Bekirzâde Süleyman Beğ
“	“	Ulu Pınar	ترحاله Tırhala Karyesinde	Ali Efendi	8	İbrahim Efendi
“	“	Minareli Camiî	Tırhala Karyesinde	İknaz Halil Efendi	10	İane İle
“	“	Kalem Karyesi	Kalem Karyesinde	İmam Mustafa Efendi	12	İane İle
“	“	Beyaz Karyesi	Bayat Karyesinde	Hacı Halil Efendi	6	İane İle
“	“	Akçahavlu Karyesi	Akçahavlu Karyesinde	Kanburzâde Ali Efendi	28	İane İle
“	Kula	کورخانه Görhane	Çarşı Civarında	Halid Efendi	50	İane İle
“	“	Kurşunlu	Kurşunlu Camiî	Mehmet Efendi	62	İane İle
“	“	Paşa	Hükümet Civarında	Müfti Hüsnü Efendi	10	İane İle
“	“	Selendi	Çay Civarında	Hüsnü Efendi	74	İane İle
“	Gördes	Gazi Burhaneddin	Cami Mahallesi	Müftü Efendi	77	Gazi Burhaneddin
“	“	Hacı Numan	Divan	İsmail ve Rıza Efendiler	83	Hacı Numan
“	“	Kozzâde	Divan	Hacı Ahmet Efendi	23	Molla Fenarî
“	“	Algirzâde	Divan	Abdullah Efendi	17	Molla Fenarî
“	“	Uzunçam	Uzunçam	Asım Efendi	58	Şehidzâde
“	“	Yenimedere	Cami Mahallesi	Mehmet Efendi	32	Havarizâde
“	“	Vakıfça	Uzunçam	Mehmet Efendi	-	Meçhul

“	“	Yağcı Emir	Cami Mahallesi	Mehmet efendi	-	Pehlivanzâde
“	“	Uzunçalıtepe	Borlu Nahiyesi	Hacı Ahmet ve Mehmet Efendiler	55	Hacı Hilmi ve Hacı Mehmet Efendiler
“	“	Yenimedrese	Boyalı Karyesi	Hafız Mehmet Efendi	12	Koca Hafız
“	“	Nasuhzâde	Salur Karyesi	Hacı Mehmet Efendi	13	Nasuhzâde
“	“	Hidayet	بورلوصباح اياق Borlusabahayak Karyesi	Ali Efendi	21	Hidayet
“	“	Küçük ve Büyük Medrese	Borlu حوچار Hopar Karyesi	Mehmet Efendi ve Halil Hafız	30	Hacı Mahmut ve Halil Efendiler
“	Akhisar	Abdülnebi Efendi	Kasaba Derununda	Musacalızâde Mehmet Efendi	38	Abdülnebi Efendi
“	“	Şehirüstü	Kasaba Derununda	Müfti Ömer Lütfi Efendi	16	Kara Efendi
“	“	Tuluboğlu	“	Hafız Osmanzâde Emin Efendi	12	Talib Beğ
“	“	Cami-i Kebir	“	Celil Efendi	50	Meçhul
“	“	Sinangazi	“	Halil Efendi	6	Sinan Gazi
“	“	İnceminare	“	Müftüzâde Hüseyin Efendi	14	Hacı İsmail Efendi
“	“	Hacı Hoca	“	Tepecizâde Mehmet Efendi	22	Meçhul
“	“	Şeyh Üyesi	“	Hacı Usuf Efendi	25	Şeyh Üyesi Efendi
“	“	آمدلی Amedli Camiî	“	Müftüzâde Şerif Efendi	1	Karahalil Efendi
“	“	Makremeci	“	Selimzâde İsmail Efendi	4	Meçhul
“	“	Boduroğlu	“	-	2	Bodurzâde İsmail Efendi
“	“	Tepecik	“	-	-	Meçhul
“	“	هرکله Herkele	“	-	-	“
“	“	Köhne Camiî Şerif	“	-	-	“
“	“	Kiremitçi	“	Çavuşzâde Ahmet Efendi	-	“

“	“	Hilmiye Hatun	Marmaracık Nahiyesinde	-	-	Hilmiye Hatun
Aydın	Aydın	Osmanoğlu	Köprülü Mahallesi	Sarayköylü Mustafa Efendi	50	Osmanoğlu Nasuh Paşa
“	“	Cihanoğlu	“	Aydınlı Abdullah Efendi	10	Cihanzâde Abdülaziz Efendi
“	“	Posacıoğlu	“	صوبیجلی Sabuyiceli Ali Efendi	8	Posacızâde Hacı Mustafa Ağa
“	“	Çiçekli Medresesi	Hisar Mahallesi	Aydınlı Hafız Ali Efendi	30	Aydın Mahsal vekili Mehmet Efendi
“	“	Veysi Paşa	“	Hüseyin Efendi	5	Veyis Paşa
“	“	Alihan Sağır	Kapalı Mescit Mahallesi	مثولعلی Mesveleli Hacı Mehmet Efendi	18	Bahaeddin Efendi
“	“	Alihan Kebir	Pir Hasan Mahallesi	Ahmet Havi Efendi	40	Bahaeddin Efendi
“	“	Dayıoğlu	Kapalı Mescid Mahallesi	Müfti Hafız Mehmet Emin	18	Dayızâde Süleyman Ağa
“	“	Kapalı Mescit	“	Akşehirli Hacı Halil Efendi	10	Abdülaziz Efendi
“	“	Eskiyeni	Hasan Efendi Mahallesi	Tavaslı Hacı Hafız Efendi	35	Hasan Efendi
“	“	قوجہحولی Kocahavlı	“	Müftizâde Hacı Mehmet Efendi	20	İane İle
“	“	Hurmalı	Sarayıçi Mahallesi	Şeyhzâde Sadık Efendi	10	Tevzii Hacı Abdullah
“	“	Ramazan Paşa	Ramazan Paşa Mahallesi	Aydınlı Hilmi Efendi	15	Ramazan Paşa
“	“	Bey Camiî	Terzili Mahallesi	Yenipazarlı Süleyman fendi	36	Süleyman Beğ
“	“	Çekmelioglu	Ramazan Paşa Mahallesi	Hafız Ahmet Efendi	3	Çekmelizâde Elhaç Mustafa Efendi
“	“	Zihnioğlu	“	Akşehirli Hacı Mustafa Efendi	8	Zihnizade Ali Paşa

“	“	Hacı Mustafa Ağa	Karapınar Çarşısı	Hafız Ahmedî Efendi	40	Elhaç Mustafa Ağa
“	“	Germencik	Germencik Mahallesi	Ali Efendi	23	İane İle
“	“	Kulaksızoğlu	قرمحيطورتوج Karahıtyortuç Karyesi	Ali Efendi	12	Kulaksızzâde Hacı Mhemet Ağa
“	“	Posacıoğlu	Terziler	Çineli Ahmet Efendi	30	Posacızâde Hacı Mustafa Ağa
“	“	Celilbaşı	Terziler	Mehmet Efendi	12	Celil Mehmet paşa
“	“	Aşağızincirli	Kozdibi	Şükrü Efendi	8	İane İle
“	“	Ağaçarası	Tobruca	Mehmet Efendi	9	Ahmet Şemsi Paşa
“	“	Cincinoğlu	Cuma	Hasan Efendi	3	Cincinoğlu
“	“	Dükkanönü	Cuma	Sarayköylü Mustafa Efendi	32	Taceddin Efendi
“	“	Çarıklıoğlu Turnacılı	Cuma	Hüsnü Efendi	8	ÇarıkcızâdeHacı Mehmet Ağa
“	“	Hacı Suhteoğlu	Debbağlı	Aydınlı Mustafa	17	Hacı Sohtazâde
“	“	Akmescit	Cuma	Pehlivan Mehmet Efendi	42	İane İle
“	“	Aşağıposacıoğlu	Orta	İbrahim Efendi	15	Hacı Mehmet Ağa
“	“	Çayyüzü	Orta	Mustafa Efendi	7	İane İle
“	“	Zincirli	Yarbaşı	Mustafa Efendi	18	İane İle
“	“	Dürrizâde	Yarbaşı	Ahmet Efendi	5	Alihan Duvarlızâde
“	“	Abacıoğlu	Çarşıiçi	Müftüzâde Mustafa Efendi	30	Abacızâde Hacı Mustafa Ağa
“	“	Sarıvekil	Çıksuret	Abdülkadir Efendi	12	Sarı Vekil Ahmet Paşa
“	“	İbrahim Ağa	Çıksuret	Eyüp Efendi	17	İbrahim Ağa
“	“	Cihanoğlu	Sabuyice Çarşısı	Hafız Ahmet Efendi	25	Mustafa Ağa
“	“	Cihanoğlu	Dedeköy Çarşısı	Ahmet Efendi	18	Cihanzâde Abdülaziz Efendi
“	“	Köşk	Köşk	Hafız Efendi	3	İane İle
“	Söke	Bey Camiî	Konak	Ömer Lütfi Efendi	40	Hacı İlyaszâde mehmet Beğ
“	“	Yenicami	Konak	Müfti Hacı Mustafa Efendi	40	İane İle
“	“	Hacı Hatim	Çeltikçi	Mersinli Mehmet	20	İlyaszâde Halilesi Hacı Hoşyar

				Efendi		Hanım
“	Karacasu	İç Medrese	Çarşı Camiî Altsalında	Hacı Mustafa Efendi	15	Kadı Ahmet Efendi
“	“	Hacı Abdurrahman Efendi	Hüsnü Faki Mahallesi	Osman Efendi	-	Hacı Abdurrahman Efendi
“	“	Hacı Ömer Efendi	Çarşuda	Sofu Hacı Mehmet Efendi	-	Hacı Ömer Efendi
“	“	İbrahim Efendi	جایی Cabi Mahallesi	-	-	İbrahim Efendi
“	“	Yeni Medrese	Büyük Dağlı	-	-	İbrahim Efendi
“	“	Camiönü	Cuma	Müftizâde Mustafa Efendi	28	Ali Ağa
“	“	Küçük Hafız	Aşkarlı Karyesi	Mehmet Efendi	68	Altuntaşlı Ali Efendi
“	Nazilli	Yesi Paşa	Cebe Hüsnü Mahallesi	Hacı Nuri Efendi	7	Yesi Paşa
“	“	Çarşu	Kasaba İçinde	Hacı Hasib Efendi	14	Meçhul
“	“	Ağa Camiî	Hacı Nasuh Mahallesi	Müfti Hacı Halil	23	Meçhul
“	“	Kütükminare	Karaçay	Kuyucaklı Mehmet Efendi	7	Meçhul
“	“	Katmerci Ahmet Ağa	Hacı Nasuh	Mehmet Zühti Efendi	8	Meçhul
“	“	Koca Köşklü Hüseyin Efendi	Karaçay	Hüseyin Efendi	2	Meçhul
“	“	Hacı Süleyman Efendi	Pazar Karyesi	Hacı Süleyman Efendi	11	Hacı Süleyman Efendi
“	“	Hacı Hafız Ali Efendi	“	Hacı Hafız Ali Efendi	23	Meçhul
“	“	Hacı Şeyhzâde	“	Hafız Ahmet Efendi	62	Hacı Şeyhoğlu Hacı Ahmet Ağa
“	“	Kozdereli Hacı İbrahim Efendi	“	Mollazâde Mehmet Efendi	41	Hacı İbrahim Efendi
“	“	Hatipzâde	“	Kozdereli Hacı Hafızzâde Mehmet Efendi	10	Meçhul
“	“	Hacı Hafız Emin Efendi	“	Hacı Hafız Emin Efendi	22	“
“	“	Mehmet Efendi	Hacıbeğli Karyesi	Mehmet Efendi	20	“
“	“	Koca Camiî Şerif	Pazar Karyesi	Hacı Mehmet Efendi	5	“
“	“	Çarşu Camiî	Atçada	Hafız İbrahim Efendi	29	Hacı Mahmut Ağa

“	“	Mehmet Efendi	Atçada Çelebioğlu	Mehmet Efendi	1	Meçhul
“	“	Camiî	Çelebioğlu	Hacı Hakkı Efendi	13	Meçhul
“	“	مويتاب Mevitab Camiî	Atçada	-	13	Meçhul
“	“	Hacı İbrahim Efendi	Atçada Yağdere	Hocazâde Mustafa Efendi	-	Meçhul
“	“	Şeyh Efendi	Yağdere	Ahmet Efendi	3	Meçhul
“	“	Camiî Şerif	Atçada	Halil Efendi	6	Meçhul
	“	Yemişçizâde Mustafa Efendi	Sultan Hisarı	Şeyh Mehmet Efendi	32	Yemişçizâde Mustafa efendi
Menteşe	Muğla	Kurşunlu Efendi	Çarşuda	Hacı Mehmet Efendi	115	Batak Hacı Ahmet Efendi
“	“	Şeyh	Şeyh Mahallesi	Müfti Bekir Efendi	25	Tavaslızâde Osman Ağa
“	“	Halil Efendi	Bali Hoca	Halil İbrahim Efendi	39	İane İle
“	“	Pazar Camiî	Cami Atsalında	Hacı Kazım Efendi	20	Ekmekçi Hacı Mustafa
“	“	Kurban Medresesi	Emir Küçük	Mustafa Efendi	8	Bayarlı Hacı Ahmet
“	“	Tüccar Hoca	Hacı Rüstem	Halil İbrahim Efendi	21	Hacı Hamdi Efendi
“	“	Cerhan	بسقه Baske	Hasan Efendi	15	Hacı Osman Ağa
“	“	Konyalı	Emir Küçük	Hacı Mehmet Efendi	13	Hacı Fevzi Efendi
“	“	Cami-î Kebir	Cami-î Kebir	Ahmet Efendi	-	Kahraman Beğ
“	“	Yeni Medrese	Bozöyük Nahiyesi	Hacı Süleyman Efendi	25	Hacı Molla Hasan
“	“	İsmail Efendi	لينه Leyne Karyesi	İsmail Efendi	33	Bekirkahyaoğlu Mehmet
“	“	Hüseyin Efendi	Leyne Karyesi	Hüseyin Efendi	11	Hacı Hüseyin Efendi
“	“	Leyne	Leyne Karyesi	Mehmet Efendi	8	Mehmet Efendi
“	“	Hacı Başları	Hacı Başlar Karyesi	Ahmet Efendi	20	İane İle
“	“	Pirî Beğ	كيبه Keyye Karyesi	Hüseyin Efendi	18	Pirî Beğ
“	“	Bilâl Camiî	Ahi Karyesi	Halil İbrahim Efendi	18	Hacı Ali Ağa
“	“	Osman Efendi	Ula Nahiyesi	Hafız Mehmet Efendi	85	Hacı Halil Ağa
“	“	Akçaçam	Gülcek Karyesi	Hacı Hüseyin Efendi	15	Hacı Hasan Ağa
“	“	Kıroba	Karayortlan Karyesi	Hüseyin ve Osman Efendiler	176	İane İle
“	“	Birkesiki	بركسيكي Birkesiki	İsmail Efendi	25	İane İle

“	Milas	Belen Camiî	Çarşı Cıvarı	Müfti Rüşdi Efendi	90	Hacı Mehmet Sait Ağa
“	“	Ağa Camiî	Hükümet Cıvarı	Yusuf Efendi	140	Hacı Aziz Ağa
“	“	Cami-î Kebir	Cami-i Bedreddin Mahallesi	Ali Efendi	30	Abdurrahman Ağa
“	“	Kurşunlu	Burgaz Mahallesi	-	-	Piruz Beğ
“	“	Hendalyan	Çarşı Cıvarı Karlıca Karyesi	Mehmet Efendi	30	Ömer Ağa
“	Mekri	Aldıran	Aldıran Karyesi	Müfti Hüseyin Efendi	241	Müfti Merhum Mustafa Efendi
“	“	Batlangıç	Batlangıç Karyesi	Hızırzâde Ramazan Efendi	43	Müdderris Ramazan Efendi
“	“	Ören	Ören Karyesi	Ceridzâde Yusuf Efendi	78	Hacı Halil ve Yusuf Efendiler
“	“	Toplu	Seydiler Karyesi	Tokmakzâde Halil Efendi	97	İane İle
“	“	Gele	Seydiler Karyesi	Hafız İbrahim Efendi	36	Derviş Mustafa Efendi
“	“	Hamid Efendi	Seydiler Karyesi	Hamid Efendi	33	İane İle
“	“	زیه Zive	Zive Karyesi	Arab Ali Efendi	139	İane İle
“	“	Kayacık	Kayacık	Ali Paşazâde Bekir ve Durmuş Efendiler	51	İane İle
“	“	Karadere	Karadere	Hasan Efendi	10	İane İle
“	“	Dodurga	Dodurga	İbrahim Efendi	-	İane İle
“	“	Döğer	Döğer	Mihailiçlizâde İbrahim Efendi	13	İane İle
“	“	Süleyman Efendi	Birnaz Yaylası	Dodurgalı Süleyman Efendi	11	İane İle
“	“	Girişburnu	Girişburnu	-	-	İane İle
“	Bodrum	Mustafa Paşa	Çarşıda	-	13	Kızılhisarî Mustafa Paşa
“	Marmaris	-	Kasabada	-	-	İane İle
Denizli	Denizli	Veli Efendi	Kayalık Mahallesi	Müfti Mehmet Tahir Efendi	68	İbrahim Ender Beğ
“	“	Hacı Ali Efendi	Kayalık Mahallesi	Hafız Ali Efendi	10	Hacı Ali Efendi

“	“	Erzurumî İsmail Efendi	Kayalık Mahallesi	Erzurumîzâde Ahmet Efendi	9	Erzurumî İsmail Efendi
“	“	Hacı Kara Efendi	Yorgan Batı	Hacı Karazâde Ali Efendi	28	Kara Hacı Ahmet Efendi
“	“	Şerif Efendi	Topraklık	-	6	İane İle
“	“	Cebelizâde	Topraklık	Yenişehirizâde Mustafa Efendi	30	Yusuf beğ
“	“	Recebzâde	Hacı Kaylan	Hamidlizâde Ahmet Efendi	15	İane İle
“	“	Sarıkeçeli	Hacı Kaylan	Çakmaklızâde Emin Efendi	-	Sarıkeçeli Süleyman Efendi
“	“	Hadımî Ahmet	Pelitlibağ	Hadımîzâde Ahmet Efendi	5	Tavaslızâde Osman Ağa
“	“	Musa Efendi	Pelitlibağ	Arif Efendizâde Mehmet Efendi	6	Kasaboğlu
“	“	Kadı Karyeli Hasan Efendi	Pelitlibağ	Mevlûdzâde Hafız Mehmet Efendi	2	Kadı Karyeli Hasan Efendi
“	“	قنوی Konvîzâde	Dükkanönü	Hacı Hafızzâde Sadık Efendi	5	Konvîzâde Şeyh İbrahim Efendi
“	“	سیکرجی Sekirci	Dikiliçınar	Tavaslı Ali Efendi	5	İncekara Hacı Mehmet Ağa
“	“	Şeyh Ahmet Efendi	Dikiliçınar	Sedad Şakir Efendi	10	Şeyh Hasanoğlu Osman Ağa
“	“	Hacı Musa	Değirmenönü	Hazinedarzâde Abdülrauf Efendi	30	Hacı Musa
“	“	Şeyh Mehmet Efendi	Değirmenönü	Çakmaklızâde İsmail Efendi	15	Şeyh Abdullah Efendi
“	“	Gözlüklü İsmail Efendi	حورسلار Hursulaz	داریوبانلی Daryubranlızâde İsmail Efendi	40	Gazlıcazâde Hacı Mehmet Ağa
“	“	Aksaraylı	Musa Ağa	Hafız Ahmet	6	Ali Ağaoğlu Hacı Hüseyin Ağa

				Efendizâde Mehmet Efendi		
“	“	Şirvanî Şeyh	Musa Ağa	Ziya Efendi	13	Tavaslızâde Osman Ağa
“	“	Hafız Ömer Efendi	Saltak	Ekmekçizâde Mehmet Efendi	24	Hacı Haliloğlu ve İsmail
“	“	-	صره قنو Serakapu	İbrahim Efendi	5	Hacı Molla Hüseyin
“	“	Küçük Şeyh Mehmet	Çaybaşı	Mustafa Efendi	12	Küçük Şeyh Mehmet Efendi
“	“	Ali Kuruzâde Mustafa Efendi	Mollabağı	Esad Efendi	55	Hacı Ahmet Kerimesi Ümmühan
“	“	Eski Müfti	Eski Müfti	Hacı Ali Efendi	15	Hacı Musa
“	“	Kaymakçızâde	Hatiboğlu	Dağıstanlızâde İsmail Efendi	8	Kaymakçızâde
“	“	Beğşehirli	Ocakcıbaşı	Beyşehirizâde Mehmet Efendi	-	İane İle
“	“	Maksutzâde	Hacı Kaplan	Salih Efendi	10	Tavaslızâde Osman Ağa
“	“	Hacı Hüseyin Efendi	Honazda Hisar Mahallesi	Hafız Ahmet Efendi	15	İane İle
“	“	Mustafa Efendi	Honazda Akdere Karyesi	Abdi Efendi	30	İane İle
“	Sarayköy	-	Bala Mahallesi	Müfti Efendi	15	Küçük Ahmet Ağa
“	“	-	Çarşu Mahallesi	Hacı İsmail Efendi	16	Küçük Ahmet Ağa
“	“	-	Orta Mahallesi	Hacı Halilzâde İsmail Efendi	6	İsmail Efendi
“	“	-	Aşağı Mahallesi	Demircizâde İbrahim Efendi	12	Hacı Beğ
“	“	-	Çarşu Mahallesi	Hüzzamzâde Hacı Ahmet Efendi	57	Hüzzamzâde
“	“	-	Kıran Mahallesi	Abdullah Efendi	11	Şeyh Efendizâde
“	“	-	Yukarıkiyı Mahallesi	Hacı Ahmet Efendi	7	Hacı Osman efendi
“	“	-	Hasköy Karyesi	Hasan Efendizade Hafız Ahmet Efendi	8	İane İle
“	“	-	Hisar Karyesi	Ali Efendi	12	İane İle

“	“	-	Duacılı Karyesi	Karceli Ahmet Efendi	6	İane İle
“	Tavas	Hacı Ali Ağa	بارتكمينك Bartekmenin Samanlık Karyesi	Hacı Ahmet Efendi	63	Katırcızâde hacı Ali Ağa
“	“	Tahtalı Cami	Bartekmenin Orta Karyesi	Hacı Ali Efendi	25	Hacı Hafız Emin Efendi
“	“	Müftü Efendi	Öznigar Karyesi	Hacı Süleyman Efendi	41	Hacı Süleyman Efendi
“	“	Aşağı Cami	Öznigar Karyesi	Hacı İbrahim Efendi	25	Hacı Ömer Ağa
“	“	Yukarı cami	Kızılcabölük Karyesi	Hacı Ali Efendi	118	Hacı Ali Efendi
“	“	Karahisar	Karahisar karyesi	Mehmet Ali Efendi	37	Sarı Kahyaoğulları
“	“	İçhisar	Kale-i Tavas karyesi	Abdurrahman Efendi	32	İane İle
“	“	Yukarı	Tilkili Karyesi	Hakkı Efendi	21	Hacı Mehmet Ağa
“	“	Yeni	Nikfer Karyesi	Hocazâde Halil Efendi	34	Aşiretten Ali Ağa
“	“	Kavaklı Cami	Nikfer Karyesi	Hafız Ali Efendi	72	İane İle
“	“	Hacı Ali efendi	Merkebli Karyesi	Hafız Hasan Hüseyin Efendi	33	İane İle
“	“	Çağırğan	Çağırğan Karyesi	Tacirzâde hasan Efendi	17	Tavaslızâde Koca Ağa
“	“	Çıkrıkçı Karaköy	Çıkrıkçı Karaköy	Mehmet Ali Efendi	33	İane İle
“	“	Hacı Durmuş	Garipköy	Molla Ali Efendi	23	İane İle
“	“	Akşehir	Akşehir Karyesi	Mehmet Efendi	34	İane İle
“	“	Güney	Güney Karyesi	Hasan Efendi	28	İane İle
“	“	Osman Efendi	Yorga Karyesi	Osman Efendi	39	İane İle
“	“	Ramazan Ağa	Karagöl Karyesi	Osman Efendi	21	Ramazanoğlu Remzi Ağa
“	“	Kavaklı Camiî	Ovacık Karyesi	Hacı Mehmet Efendi	15	İane İle
“	“	Aşağı Mahalle	Uluköy Karyesi	Hasan Efendi	12	İane İle
“	Çal	Serbanzâde Mehmet Efendi	Kasabada	Sermayezâde Mehmet Efendi	16	İane İle
“	“	Semercizâde Hüseyin Efendi	Kasabada	Semercizâde Hüseyin Efendi	20	İane İle
“	“	Sofu Süleyman Efendi	Kasabada	Soru Süleyman Efendi	8	İane İle
“	“	Hüseyin Efendi	Kasabada	Hüseyin Efendi	10	İane İle
“	“	Ahmet Efendi	Seydi karyesi	Ahmet Efendi	12	İane İle

“	“	Muslahiddün Efendi	Hancılar Karyesi	Muslahiddün Efendi	17	İane İle
“	“	Hacı Musa Efendi	Hancılar Karyesi	Hacı Musa Efendi	52	İane İle
“	“	İlyas Efendi	Develi Karyesi	İlyas Efendi	70	İane İle
“	“	Hacı Ahmet Efendi	Sazan Karyesi	Hacı Ahmet Efendi	15	İane İle
“	“	Mehmet Ali Efendi	Orta Karyesi	Mehmet Ali Efendi	20	İane İle
“	“	Hacı Mustafa Efendi	Orta Karyesi	Hacı Mustafa Efendi	15	İane İle
“	“	Aşan Efendi	Orta Karyesi	Osman Efendi	15	İane İle
“	“	Mehmet Efendi	Bahaeddinler Karyesi	Mehmet efendi	13	İane İle
“	“	Abdurrahman Efendi	Zive Karyesi	Abdurrahman Efendi	25	İane İle
“	“	İbrahim Efendi	Zive Karyesi	İbrahim Efendi	10	İane İle
“	“	Hacı Mustafa Efendi	مدده له Madalı Karyesi	Hacı Mustafa Efendi	20	İane İle
“	“	Ahmet Efendi	Çavuşlu karyesi	Ahmet Efendi	15	İane İle
“	“	Mehmet Efendi	دشمنور Deşmenur karyesi	Mehmet Efendi	12	İane İle
“	“	Hatib Ahmet Efendi	بكللو Bekellü Karyesi	Hatib Ahmet Efendi	56	İane İle
“	“	İbrahim Efendi	Bekellü Karyesi	Halil Efendi	35	İane İle
“	“	Müfti Efendi	سوملر Sümeler Karyesi	Müfti hacı Şeyh Efendi	225	İane İle
“	“	Hacı Şeyh Ali Efendi	Sümeler Karyesi	Hacı Şeyh Ali Efendi	55	İane İle
“	“	Hasan Efendi	Çanak Karyesi	Hasan Efendi	40	İane İle
“	“	Hüseyin Efendi	ملمر Meler Karyesi	Hüseyin Efendi	25	İane İle
“	“	Mehmet Efendi	Denizli Karyesi	Mehmet Efendi	45	İane İle
“	“	Hafız Mehmet Efendi	Çal-ı Kebir karyesi	Hafız Mehmet Efendi	60	İane İle
“	“	Hacı Hasan Efendi	İlyas Beğ Karyesi	Hacı Hasan Efendi	40	İane İle
“	Garb-i Karaağaç	Müfti Efendi	Acıbadem karyesi	Hafız Ali Efendi	110	Merhum Fakih Mehmet Efendi
“	“	Aşağı Mescid	Acıbadem Karyesi	Dedezâde Mehmet Efendi	30	İane İle
“	“	Hüseyin Efendi	Akalan Karyesi	Hüseyin Efendi	25	Hacı Osman
“	“	Hasan Efendi	ددهسيل Dedeseyil Karyesi	Hasan Efendi	23	Hacı Hüseyin Efendi
“	“	Hacı Hüseyin Efendi	دريويران Derviran Karyesi	Hacı Hasan Efendi	15	İane İle
“	“	Ahmet Efendi	يازير Yazir Karyesi	Ahmet Efendi	40	İane İle

“	“	İsmail Efendi	Dodurga Karyesi	İsmail Efendi	12	Müteveffa Mehmet Ağa
“	“	Kamil Efendi	كونیKöni Karyesi	Kamil Efendi	75	Hüseyin Efendi
“	“	Fidan Efendi	Köni Karyesi	Fidan Efendi	14	İane İle
“	“	Veli Efendi	Karahöyük Karyesi	Veli Efendi	21	Mustafa Efendi
“	“	Halil İbrahim Efendi	قيصرKayser Karyesi	Halil İbrahim Efendi	18	Mehmet Efendi
“	“	Bekir Efendi	Kayser Karyesi	Bekir Efendi	42	İane İle
“	“	Hafız Ali Efendi	Kayser Karyesi	Hafız Ahmet Efendi	16	İane İle
“	“	Aşağı Medrese	Kayser Karyesi	Mehmet Efendi	7	İane İle
“	“	مُتَوَفَىMüteveffa Müftü Efendi	Kayser Karyesi	Ahmet Efendi	9	İane İle
“	“	Şakir Efendi	Yatağan Karyesi	Mehmet Efendi	150	Tekke Müsellemi
“	“	Hacı Emin Efendi	Aşağıkaraçay Karyesi	Hacı Emin Efendi	13	İane İle
“	“	Hacı Emin Efendi	بورمکیلBorakil Karyesi	Hüsnü Efendi	31	İane İle
“	“	Mustafa Efendi	Kızılhisar Karyesi	Ahmet Efendi	35	İane İle
“	“	Mehmet Ali Efendi	Kızılhisar Karyesi	Hasan Hüseyin Efendi	12	İane İle
“	“	Pazaryeri	Kızılhisar Karyesi	Veli Efendi	8	İane İle
“	“	Himmet Efendi	يصىهيوكYassihivan Karyesi	Himmet Efendi	35	Hacı Osman Zevcesi
“	“	Hüseyin Efendi	Salda Karyesi	Halil Efendi	17	İane İle
“	“	Ahmet Efendi	Ayaz Karyesi	Hüsnü Efendi	12	İane İle
“	“	Hacı İsmail Efendi	Tatarlar Karyesi	Hacı Süleyman Efendi	30	İane İle
“	“	Hacı Ahmet Efendi	Kıranlu Karyesi	Hacı Ahmet Efendi	8	İane İle
“	“	Hafız Sait Efendi	Büyükyaka Karyesi	Hafız Sait Efendi	40	Hacı Ahmet Efendi
“	“	Mehmet Efendi	İnce Karyesi	Mehmet Efendi	18	İane İle
“	“	Hacı İdris Efendi	Hayriye Efendi	Yakub Efendi	15	İane İle
İzmir	İzmir	Katiboğlu	Bornova	Mustafa Hulusi Efendi	1	Hacı Osman
“	“	Alan	Pınarbaşı	Mehmet Efendi	3	Bergamalıoğlu Mehmet Efendi

Kaynak: S.N.M.U., (1316), s.890-927.

Tablo 65. Aydın Vilâyeti'ndeki Kütüphanelerin Durumu.

Liva	Kaza	Kütüphanenin İsimleri	Mahali	Bânisi	Kitap Adedi	Tesis Tarihi
İzmir	İzmir	Kemeraltı	Hükümet Konağı Civarında	Hacı Ahmet Efendi	431	1304/1887
“	“	Şadırvan	Şadırvan Camiî Derûnunda	Ahmet Efendi	326	1220/1805
“	“	Müfti Camiî	Müfti Camiî Havalisinde	Abdullah Efendi	454	1234/1819
“	“	Hisar	Hisar Camiî Civarında	HacıAbdullah Efendi	500	1228/1813
“	“	Hacı Hüseyin Camiî	Hacı Hüseyin Camiî Havalisi	Meçhul	380	Meçhul
“	“	Saçmacı	Pazar Yerinde	Bezzaz Hacı Ali Efendi	470	1306/1889
“	“	Hatuniye	Hatuniye Camiî Derûnunda	“	377	1310/1893
“	Ödemiş	Yeni Camiî	Kasabada	İane İle	534	Meçhul
“	“	Beyzâde	Birgi	Beyzâde	118	“
“	“	Hacı Şakir Efendi	Birgi	Hacı Şakir Efendi	300	“
“	Kuşadası	Hacı İlyas Ağa	Camiî Kebir	Hacı İlyas Ağa	312	1227/1812
“	Tire	Necip Paşa	Kasabada	Necip Paşa	1274	1243/1828
Saruhan	Manisa	Hacı Osman	Hacı Osman Medresesinde	Kara Osmanzâde Hacı Osman Ağa	995	1213/1809
“	“	Muradiye	Muradiye Camiî Havalisinde	Kara Osmanzâde Hacı Hasan Ağa	2602	Meçhul
“	“	Çaşnigir	Çaşnigir Camiî Havalisinde	Kara Osmanzâde Hacı Eyub Ağa	1064	1247/1832
“	“	-	Yaya Karyesi	Kara Osmanzâde hacı Mustaf Ağa	355	Meçhul
“	Akhisar	Zeynelzâde	Kasabada	Zeynelzâde Hacı Ali Efendi	1003	1212/1798

“	Gördes	Hacı Numan	Divan Mahallesi	-	71	1310/1893
“	Soma	Emir Hızır	Emir Hızır Camiî Medresesinde	Yeğenzâde Süleyman Beğ	120	1206/1792
“	Alaşehir	Şeyh Sinan	Şeyh Camiî Havalisinde	İane İle	110	1310/1893
“	Kasaba	Paşa Camiî	Camiî Cedid Mahallesi	Hacı Hüseyin Ağa	636	1257/1841
“	Demirci	Mahmut Çelebi	Kıran Mevkii	Mahmut Çelebizâde Hacı İsmail Ağa	57	1279/1863
“	Kırkağaç	Esmalı	Kırkağaç	Hacı Bilal	383	1248/1833
“	“	Kırdaire	Kırkağaç	Hacı Süleyman Efendi	225	1304/1887
Aydın	Söke	Bey Camiî	Kasabada	Hacı İlyaszâde Mehmet Beğ	23	1282/1866
Denizli	Denizli	Müftü Efendi	Kayalık Mahallesi	Hacı Sadık Ağa	530	1283/1867
“	“	Şeyh Osman Efendi	Musa Ağa Mahallesi	Şeyh Osman Efendi	370	1277/1861
Menteşe	Muğla	Şeyh Efendi	Şeyh Mahallesi	Koca Hacı Mustafa Efendi	244	1282/1866
“	“	Kurban	Emir Küçük Mahallesi	Hacı İsmail Efendi	162	1285/1868

Kaynak: *S.N.M.U.*, (1316), s. 936-939.

Tablo 66. Aydın Vilâyeti'ndeki Kütüphaneler

Liva	Kaza	Kütüphanenin İsimleri	Mahali	Bânisi	Aded-i Kitap	Tarih-i Tesisi
İzmir	İzmir	Kemer Altı	Hükümet Civarında	Hacı Ahmet Efendi	421	1304/1887
İzmir	İzmir	Şadırvan	Şadırvan Civarında	Ahmet Efendi	350	1220/1805
İzmir	İzmir	Müftü Camiî	Müftü Camiî Civarında	Abdullah Efendi	471	1234/1819
İzmir	İzmir	Hisar	Hisar Civarında	Hacı Abdullah Efendi	511	1228/1813
İzmir	İzmir	Hacı Hüseyin Camiî	Hacı Hüseyin Civarında	Meçhul	374	Meçhul
İzmir	İzmir	Sahpeci	Pazar Yerinde	Bezzaz Hacı Ali Efendi	454	1306/1889
İzmir	İzmir	Hatuniye	Hatuniye Camiî Civarında	Bezzaz Hacı Ali Efendi	377	1310/1893
İzmir	Ödemiş	Yeni Camiî	Kasabada	İane İle	530	Meçhul
İzmir	Ödemiş	Beyzade	Birgide	Bey zade Efendi	114	Meçhul
İzmir	Ödemiş	Hacı Şakir Efendi	Birgide	Hacı şakir Efendi	321	Meçhul
İzmir	Kuşadası	Hacı İlyas efendi	Cami-î Kebir	Hacı İlyas Ağa	315	1227/1812
İzmir	Tire	Tabip Paşa	Kasaba	Tabip Paşa	1277	1243/1828
Saruhan	Manisa	Hacı Osman	Hacı Osman Medresesinde	Kara Osman Zade Osman	986	1213/1809
Saruhan	Manisa	Muradiye	Muradiye Camiî	Kara Osman Zade Hüsnü	2611	Meçhul
Saruhan	Manisa	Çeşnigir	Çeşnigir havalisinde	Kara Osman Zade Eyüp	1064	1247/1832
Saruhan	Manisa	-	Baba Karyesi	Hacı Ali Efendi	355	Meçhul
Saruhan	Akhisar	Zeynel Zade	Kasabada	Yekün Zade Süleyman Bey	1003	1213/1809
Saruhan	Gördes	Hacı Numan	Divan Mahallesi	İane ile	71	1310/1893
Saruhan	Soma	Emir Hızır	Emir Hızır Camiî	Hacı Hüseyin Ağa	120	1206/1792

Saruhan	Alaşehir	Şeyh Sinan	Şeyh Camiî	Havcı İsnail Ağa	110	1310/1893
Saruhan	Kasaba	Paşa Camiî	Cami-i Cedit	Hacı Bilal Ağa	637	1252/1836
Saruhan	Demirci	Mahmut çelebi	Kıran Mevkii	Hacı Süleyman Efendi	55	1279/1863
Saruhan	Kırk Ağaç	Somalı	Kırk Ağaç	Mehmet Bey	384	1248/1833
Saruhan	Kırk Ağaç	Kebir-i Daire	Kırk Ağaç	Hacı Sadık Ağa	670	1304/1887
Aydın	Söke	Bey Camiî	Kasabada	Şeyh Osman Efendi	27	1282/1866
Denizli	Denizli	Müftü Efendi	Kayalık Mahallesi	Hacı Mustafa Efendi	552	1283/1867
Denizli	Denizli	Şeyh Osman Efendi	Musa Ağa Mahallesi	Hacı Osman Efendi	374	1277/1861
Menteşe	Muğla	Şeyh Osman efendi	Şeyh Mahallesi	Hacı Mustafa Efendi	251	1282/1866
Menteşe	Muğla	Kurban	Emir Küçük Mahallesi	Hacı Süleyman Efendi	110	1285/1868

Kaynak: *S.N.M.U.*,(1318), s.1034-1037.

Tablo 67. Aydın Vilâyeti'ndeki Matbaalar (1898).

Liva	Kaza	Matbaanın İsmi	Mahali	İmtiyaz Sahibi	Nevî	Basıldığı Lisan	Kuşad Tarihi	Resim Basıp Basmadığı
İzmir	İzmir	Aydın	Hükümet Konağında	Resmî	Taş ve Hurûfât	Türkçe	1285/1868	Resim Basmaz
“	“	خدمت Hidmet	Belediye Civarında	Ahmed Celaded Bey	“	“	1302/1885	“
“	“	Ahenk	Hapishane Civarında	İsmail Sıtkı Efendi	“	“	1312/1895	“
“	“	Hafız Nuri Efendi	Müftü Cami Civarında	Hafız Nuri Efendi	“	“	1290/1873	“
“	“	مسرت Meserret	Sulu Handa	Hulusi Efendi	“	Türkçe, Rumca, Ermenice, Yahudice	1313/1896	“
“	“	Le Press	Peştemalcıoğlu Frenkhanesinde	Mihalaki Nikolaydi Efendi	“	Türkçe,, Rumca, Ermenice, Yahudice, Fransızca	1286/1869	Resim Basar
“	“	روميوتی Romyoti	Santa Maria “	Yani Romyoti Efendi	“	“	1296/1879	“
“	“	Markopolo	بہادر Bahadur “	Nicolaki Markopolo Efendi	“	Türkçe, Rumca, Ermenice ve Fransızca	1270/1854	Ameliya Matbası İle Birleşmiştir
“	“	Davaroni	غرامر Garamer “	Aleksandre Davaroni Efendi	“	Türkçe, Rumca, Fransızca	1261/1845	Resim Basmaz

“	“	Kundelevan	Küpecioğlu “	Varto Kundelevan Efendi	“	Türkçe, Rumca, Fransızca	1312/1895	“
“	“	İnternasyonal	Alyoti “	Nikolaki Davaroni Efendi	Hurûfât	Türkçe, Rumca, Ermenice, Fransızca, Yahudice	1300/1883	“
“	“	أمالتيا Amaltya	Aya Yorgi Mahallesiinde	Sokrat Salmonidi Efendi	Taş ve Hurûfât	“	1253/1837	Resim Basar
İzmir	İzmir	Vulgaridi	Evangeliki Rum Frenkhânesinde	Yanko Vulgaridi Efendi	Hurûfât	Türkçe, Rumca, Fransızca	1312/1895	Resim Basmaz
“	“	Armonya	Aya Yorgi Mahallesiinde	Yorgaki Astidi Efendi	Taş ve Hurûfât	“ “ “	1313/1896	“
“	“	Journal De Smyrnien	Tenkidi Frenkhanesinde	اوسقار ماينج Mösyö Oskarmayenc	Hurûfât	Rumca, Fransızca	1306/1889	“
“	“	اطناشوله Atnaşule	Gaz Fabrikası Civarında	ميخالاكي Mihalaki Atnaşule Efendi	Taş ve Hurûfât	Türkçe, Rumca, Fransızca, Ermenice, Yahudice	1312/1895	Resim Basar
“	“	Tymote	باربار سوكو Barbar Suko Hanında	George Tymote Efendi	Hurûfât	Fransızca	1306/1889	Resim Basmaz
“	“	Damyanos	Boyacı Frenkhanesinde	Nikola Damyanos Efendi	“	Türkçe, Rumca, Fransızca	1255/1838	“
“	“	نهأزميرن Nea Smyrnien	مورانيتي Maraniti Frenkhanesi	سهكياري Sakiyari Efendi	“	Rumca, Fransızca	1285/1868	“

“	“	استيليانوپولو İstilyanopolo	Evangeliki Frenkhanesi	Yuanid İstilyanopolo Efendi	“	Rumca, Türkçe, Fransızca	1295/1878	“
“	“	Laré Form	مالطزلر Maltızlar İçinde	Mösyö Etienne Uskan	“	Fransızca	1296/1879	“
“	“	Yorgi Damyanos	Aydın İstasyonunda	Yorgi Damyanos Efendi	“	Rumca, Türkçe, Fransızca	1306/1889	“
“	“	İmpérciale	Barbar Suko Sokağında	Madamru	Hurûfât	Fransızca	1256/1840	“
“	“	Viduri	اسپونتی İsponti Karankihanesinde hanesinde	Polviduri Efendi	Taş ve Hurûfât”	Fransızca	1289/1872	Resim Basar
“	“	تاتکیان Tatkiyan	Boyacı Frenkhanesinde	Karabet Tatkiya Efendi	“	Türkçe, Rumca, Ermenice	1260/1844	“
“	“	Mamul	Ermeni Mahallesinde	طاتیوس ماموریان Tatyos Mamoryan Efendi	Hurûfât	Türkeçe, Fransızca, Ermenice	1299/1882	Resim Basar
“	“	Estefan Dedeyan	Küçük Vezir Hanında	Estefan Dedeyan Efendi	“	“	1266/1850	“
“	“	Esperansa	Arab Hanında	حزان Hazan Efendi	“	Yahudice, Fransızca	1287/1870	“
“	“	نوولیست Novveliste	روچیلد Rocilled Hanında	یاقوالقرناتی Yako Alkırnati Efendi	“	“	1307/1890	“
“	“	سیغوره Sigora	Arab Hanında	Haym Sigora	“	Türkçe, Rumca, Ermenice, Yahudice, Fransızca	-	“

Kaynak: S.N.M.U., (1316), s.938-941.

2) RESİMLER

Resim 1. Hatuniye Camiî (Manisa).

Resim 2. Muradiye Camiî (Manisa).

Resim 3.Sultan Camiî (Manisa).

Resim 4. Ulu Camiî (Manisa).

Resim 5. İvaz Paşa Camiî (Manisa).

Resim 6. Sinan Bey Medresesi (Manisa).

Resim 7. Asmalı Camiî (Kırkağaç).

Resim 8. Karaosman Camiî (Kırkağaç).

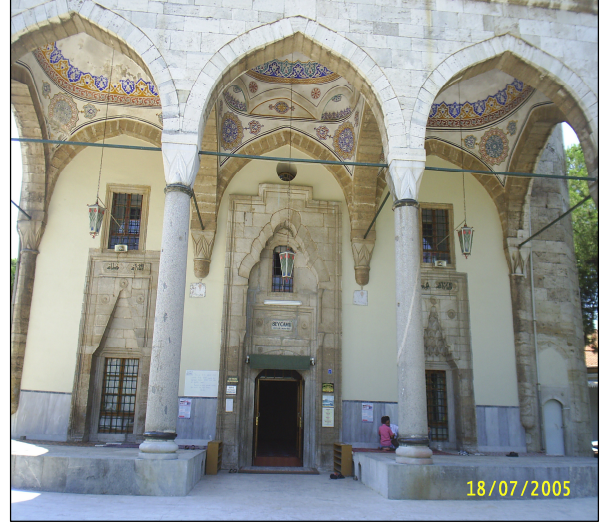
Resim 9. Şeyh İsa Camiî (Kırkağaç).

Resim 10. Çiftahanlar Camiî (Kırkağaç).

Resim 11. Ulu Camiî (Akhisar).

Resim 12. Bey Camiî (Aydın).

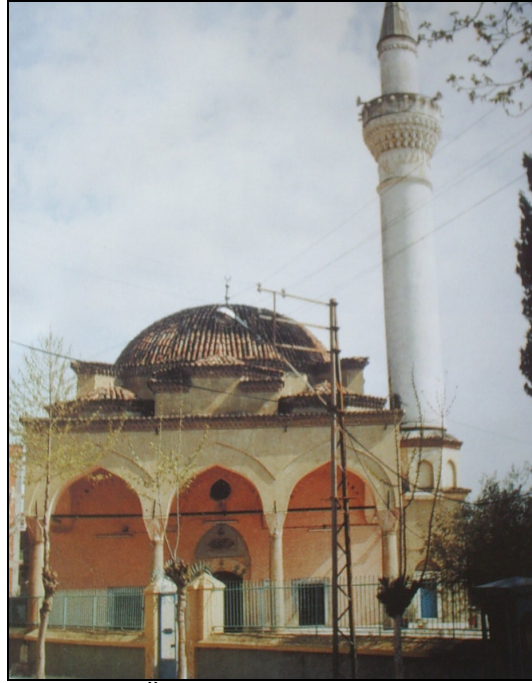

Resim 13. Cihanoğlu Camiî ve Medresesi (Aydın).

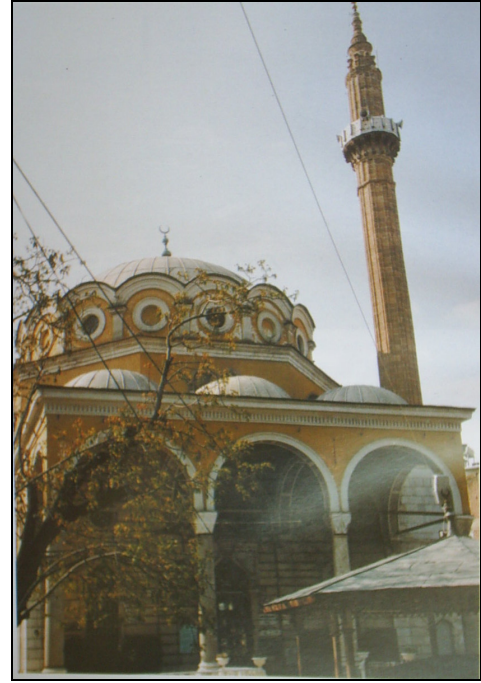

Resim 14. Eski Yeni Camiî (Aydın).

Resim 15. Üveys Paşa Camiî (Aydın).

Resim 16. Ramazan Paşa Camiî (Aydın).

Resim 17. Nasuh Paşa Medresesi (Aydın).

Resim 18. Zincirlihan Medresesi.

Resim 19. Köprülü Mahallesi Sıbyan Mektebi.

Resim 20. Fatma Hanım Sıbyan Mektebi (Aydın).

Resim 21. Aydın Sanat Okulu (Aydın).